

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nina Luin

**Življenjske prakse in strategije preživetja:
primer odpuščenih Murinih delavk**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2013

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nina Luin

Mentorica: red. prof. dr. Alenka Švab

**Življenjske prakse in strategije preživetja:
primer odpuščenih Murinih delavk**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2013

črna, črna čokolada
mlečna čokolada
riževa čokolada
milka z lešniki
milka s keksi
stracciatela
mon cheri
raffaello
duplo
roche
kava

Življenjske prakse in strategije preživetja: primer odpuščenih Murinih delavk

Podjetje Mura s sedežem v Murski Soboti velja za enega največjih slovenskih proizvajalcev oblačil. Skladno z gospodarsko krizo in selitvijo tekstilne industrije v cenejše azijske države je tudi Mura zmanjševala proizvodnjo in število zaposlenih ter oktobra 2009 začela s stečajnim postopkom. Delo je naenkrat izgubilo skupno 2635 delavcev in delavk. Čeprav o brezposelnosti največkrat govorimo v številkah in odstotkih, pa posledice brezposelnosti segajo na vsa področja od individualnega, socialnega, ekonomskega, lokalnega in državnega. Namen magistrske naloge je pokazati, kako gospodarske in politične spremembe v primeru tekstilne industrije Mura na mikro nivoju vsakdanjega življenja vplivajo na odpuščene tekstilne delavke, njihovo vsakdanje življenje, doživljanje izgube zaposlitve ter oblikovanje preživetvenih strategij. Raziskava je pokazala značilno percepcijo dela kot osnovo za osebno, socialno in ekonomsko eksistenco. Pri tem ugotavljam, da je izguba dela pomemben krizni dogodek, ki je na odpuščeno delavko vplival psihološko, emocionalno, socialno, finančno in na ravni vsakdana. Daleč najbolj izpostavljena posledica odpustitve je finančni primankljaj. Finančno stanje tako neposredno zajeda stabilnost, samopodobo in psihično stanje, medtem ko posredno vpliva tudi na organizacijo vsakdana, izbor priložnih aktivnosti in oblikovanju preživetvenih strategij.

Ključne besede: brezposelnost, življenjski vsakdan, strategije preživetja

Everyday life and survival strategies: case of redundant Mura's workers

Mura from Murska Sobota ranks among the biggest textile companies in Slovenia. Following the economic crisis and the relocation textile industries to cheaper Asian countries the company had to scale back its production and workforce. In October 2009 Mura entered bankruptcy and a total of 2,635 workers lost their jobs in a matter of weeks. Unemployment is often perceived in terms of numbers and percentages, but its effects have far-reaching local, regional, national, economical, societal and individual implications. The aim of this study is to explore how economic and political changes in the case of Mura at the micro-level of everyday life affect the redundant textile workers, their daily lives, their experience of job loss and the creation of survival strategies. This paper demonstrates the perception of work as the basis for personal, social and financial existence. The job loss is a significant crisis event that affects the dismissed worker psychologically, emotionally, socially, financially and in terms of everyday life. The financial situation directly distresses personal balance, self-esteem and psychological well-being, while indirectly impacting on the organization of everyday life, the selection of leisure activities and the creation of survival strategies.

Keywords: unemployment, everyday life, survival strategies

KAZALO

1	UVOD	7
2	DRUŽBENI IN KULTURNI VIDIK BREZPOSELNOSTI	10
2.1	SOCIO-HISTORIČNI POGLED POJMOVANJ O DELU	10
2.2	TRG DELOVNE SILE IN BREZPOSELNOST	13
2.2.1	BREZPOSELNOST	14
2.2.2	VRSTE BREZPOSELNOSTI	15
2.3	BREZPOSELNOST IN POSAMEZNIK	16
2.4	IZGUBA ZAPOSLOTITVE	17
3	VPLIV BREZPOSELNOSTI NA VSAKDANJE ŽIVLJENJE	19
3.1	VSAKDANJE ŽIVLJENJE	19
3.1.1	CIKLIČNOST VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA	20
3.1.2	ŽIVLJENJSKI DOGODEK: IZGUBA DELA	21
3.1.3	RE-ORGANIZACIJA VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA	22
3.1.4	OBČUTEK IDENTITETE IN SMISLA	23
3.1.5	PSIHOLOŠKE REAKCIJE IN ŠOK	24
3.1.6	SOCIALNA IZKLJUČENOST IN STIGMA	25
3.1.7	SOCIALNA MREŽA IN MEDSEBOJNI ODNOSI	26
3.1.8	PROSTI ČAS IN AKTIVNOSTI	27
4	STRATEGIJE PREŽIVETJA	29
4.1	UREJANJE OSEBNIH FINANC	30
4.2	STRATEGIJE SPOPRIJEMANJA S STRESOM	31
4.3	ISKANJE SOCIALNE OPORE	33
4.4	RELIGIJA IN UPANJE	34
5	MURINE TEKSTILNE DELAVKE SKOZI PROSTOR IN ČAS	36
5.1	TEKSTILNA INDUSTRIJA SKOZI ČAS	36
5.2	ZGODOVINA MURE	37
5.3	KRIZA MURA IN ODPUŠČANJE DELAVK V MEDIJIH	39
6	METODOLOGIJA RAZISKOVANJA	43
6.1	RAZISKOVALNO VPRAŠANJE	43
6.2	METODA ZBIRANJA PODATKOV IN ANALIZA	44

6.2.1	OPIS POTEKA RAZISKAVE.....	44
6.3	SOCIO-DEMOGRAFSKI OPIS VZORCA.....	45
6.4	INTERPRETACIJA REZULTATOV.....	47
6.4.1	PERCEPCIJA DELA IN DELOVNEGA OKOLJA.....	47
6.4.2	ZAPOSLOTVENA (NE)GOTOVOST IN ODPUŠČANJE.....	50
6.4.3	DAN ODPUSTITVE, ŠOK IN IZGUBA SAMOSPOŠTOVANJA....	52
6.4.4	IZGUBA SOCIALNE MREŽE, DRUŽINA IN ŽELJA PO IZOLACIJI.....	53
6.4.5	ŽIVLJENJSKI VSAKDAN	55
6.4.6	PROSTI ČAS IN AKTIVNOSTI.....	57
6.4.7	STRATEGIJE FINANČNEGA PREŽIVETJA	59
6.4.8	SOCIALNA OPORA	62
6.4.9	ZDRAVJE IN SPOPRIJEMANJE S STRESOM	64
6.4.10	VERA IN UPANJE.....	66
6.5	SKLEPNA UGOTOVITEV.....	69
7	ZAKLJUČEK.....	75
8	LITERATURA.....	78
	PRILOGA A: ANALIZA POGOSTOSTI UPORABE BESED: GOSPODARSTVO IN POLITIKA	82
	PRILOGA B: ANALIZA POGOSTOSTI UPORABE BESED: ŽIVLJENJE DELAVK IN DELAVCEV.....	83
	PRILOGA C: DEMOGRAFSKA ANKETA.....	84
	PRILOGA Č: VPRAŠALNIK.....	87

1 UVOD

Tekstilna industrija se je med obema vojnoma v Sloveniji razvila v eno najmočnejših industrijskih vej, ki je zaposlovala največje število delavcev in je tudi v slovenskem gospodarstvu veliko pomenila (Smole in Weissbacher 2007 b). Obseg proizvodnje oblačil v Evropski uniji pada že od leta 2000 in se je do leta 2008 znižal za 30 % (Smole 2009). Skladno z gospodarsko krizo je tudi slovenska tekstilna industrija delila enako usodo in po tistem zmanjševala proizvodnjo ter število zaposlenih (Smole 2009). Glavna vzroka zmanjševanja obsega proizvodnje oblačil sta prodor proizvodnje oblačil iz Kitajske (Smole in Weissbacher 2007 b, Vodopivec 2007, Senjur 2009) in vpliv gospodarske krize na tekstilno industrijo (Smole 2009, Štiblar 2008).

Mura, podjetje s sedežem v Murski Soboti, velja za eno največjih slovenskih proizvajalcev oblačil. Mura je imela v Pomurju, najrevnejši regiji v Sloveniji, vseskozi velik pomen pri zaposlovanju žensk in mladih. Za gospodarsko nerazvito pomursko regijo je že pred desetletjem veljalo, da bi morebiten propad tovarne pomenil socialno bombo (Smole 2009, Kovač 2009). Vzroke za krizo Mure je veliko. Najbolj eksplicitna posledica je vsekakor vedno več brezposelnih tekstilnih delavk. Po podatkih podjetja iz leta 2002 je bilo v Muri zaposlenih 5.135 delavcev, kar je predstavljalo 11,5 procentov vseh zaposlenih v Pomurju. Trenutno AHA Mura zaposluje 1.350 delavcev (RTV SLO 2013, 8. julij).

Brezposelnost je pereč problem današnjega časa. Čeprav o brezposelnosti največkrat govorimo v številkah in odstotkih, pa posledice brezposelnosti segajo na vsa področja, od individualnega, socialnega, ekonomskega, lokalnega in državnega. V literaturi se vodilni ekonomisti, makroanalitiki in politiki ukvarjajo z brezposelnostjo predvsem z vidika razsežnosti gospodarske krize (Shiller 2008) ter ekonomskih, gospodarskih in političnih vzrokov za nastanek brezposelnosti (Svetlik 1985, Ignjatovič 2002, Štiblar 2008, Senjur 2009, Kovač 2009, Mencinger 2009). Manj je raziskav, ki bi se usmerjale v kvalitativne vidike posledic brezposelnosti vsakdanjega življenja ljudi, ki ostanejo brez dela, in njihove družinske člane.

Prav to je osrednja tema, ki jo raziskujem v svoji magistrski nalogi. V pričujoči nalogi izhajam iz teze, da človek gradi svojo identiteto na delu, na poklicni vlogi in z njo povezani družbeni koristnosti. Delo, še posebej plačano, je pomembna

človeška aktivnost, ki da posamezniku možnosti za dostojno gmotno, socialno, kulturno in duhovno življenje (Svetlik 1985, Giddens 2001). Zaposlitev določa časovno strukturo dneva posameznika, redne socialne stike z ljudmi izven nuklearne družine, povečuje aktivnost posameznika, postavlja posamezniku cilje in izzive ter s tem definira posameznikov status in identiteto (Jahoda 1981, Kaplan in Tausky 1974). Brezposelnost je gotovo ena od življenjskih dogodkov, ki predstavlja prelom v rutini vsakdanjega življenja, ogrozi posameznikovo socialno in ekonomsko existenco, zahteva reorganizacijo mnogih vidikov vsakdanjega življenja, podrobnejši (samo)premislek in načrtovanje nadaljnjega življenja na ravni vsakdana. Ljudje na različne načine doživljajo brezposelnost in raziskave, ki preučujejo brezposelnost, in posledice, ki jih izguba zaposlitve pusti na posamezniku. Le-te dajejo velik poudarek na ekonomske, socialne, in psihološke težave (Olafsson in Svensson 1986, Šmitek 2005, Ule in Kuhar 2003, Giddens 2001, McKee 2006, Clark 2006). Le malo pozornosti je namenjeno vprašanju, kako izgubo službe doživljajo posamezniki v svojem vsakdanjem življenju in kakšne strategije preživljanja oblikujejo v tem času.

Magistrska naloga je razdeljena na teoretični in empirični del. V teoretičnem delu obravnavam pomen dela, ki zaposlenemu posamezniku strukturira življenjski ritem in bistveno vpliva na njegovo vsakdanje življenje. Sledi obravnava koncepta brezposelnosti in vpliv izgube dela na posameznika na individualni, psihični, socialni in ekonomski ravni. Hkrati s predstavitvijo občutnih materialnih, osebnostnih in socialnih posledic izgube dela obravnavam tudi preživetvene strategije, ki jih posameznik razvije zaradi naštetih posledic izgube dela (Jahoda 1982, Wallace 2002, Horvat 2003). Strategije preživetja opisujem v širšem pomenu. Koncept strategij se nanaša na vse dejavnosti posameznika ali gospodinjstva, ki stremi k preživetju in zadovoljitvi najbolj osnovnih človeških potreb (Meert in drugi 1997). V zadnjem delu teoretičnega dela se osredotočam na razvoj Tekstilne industrije Mura skozi čas in prostor, ki je zaradi gospodarske krize in drugih dejavnikov (Smole 2009) leta 2009 razglasila insolventnost. Tako je brez dela ostalo slabih 3000 tekstilnih delavcev in delavk (STA 2009, 1. oktober). Teoretični del zaključujem s kvantitativno analizo vesti Slovenske tiskovne agencije (STA), s katero želim prikazati grob novičarski diskurz o Tekstilni industriji Mura in zaposlenih v njej.

V empiričnem delu raziskujem percepcijo vsakodnevnih življenjskih praks in preživetvene strategije brezposelnih žensk na konkretnem primeru tekstilnih delavk v

Muri, ki so bile v času krize Tekstilne industrije Mura odpuščene. V empiričnem delu odgovarjam na glavno raziskovalno vprašanje:

Kako so odpuščene Murine delavke doživele izgubo zaposlitve, kako so se soočile s psihosocialnimi posledicami brezposelnosti in kakšne preživetvene strategije so oblikovale v vsakdanjem življenju po izgubi zaposlitve?

Osredotočam se na njihovo življenjsko pot kot tekstilne delavke in na obdobje, ko so ostale brez zaposlitve. Brezposelnost umeščam v mrežo osebnih relacij in pomenov, v katere vstopajo kot odpuščene tekstilne delavke v vsakdanjem življenju in vsakdanjih dejanjih. Na podlagi analize polstrukturiranih intervjujev analiziram njihove načine sprejemanja izgube zaposlitve in strategije preživetja na finančni/materialni, socialni ter osebni ravni (Meert in drugi 1997, Wallace 2002). Interpretacija odgovorov je razdeljena v tematsko različne sklope, ki zajemajo različne vidike vsakdanjega življenja, in vprašanja posledic brezposelnosti na vsakdanje življenje, in sicer na delovno okolje, izguba dela, osebne finance, družina in otroci, zdravje, prijateljstvo, religija in prosti čas. Na koncu empiričnega dela povzemam ključne ugotovitve analize intervjujev.

2 DRUŽBENI IN KULTURNI VIDIK BREZPOSELNOSTI

Delo ima zelo velik pomen v posameznikovem življenju. V pričujočem poglavju obravnavam družbeni in zgodovinski pogled na delo, koncept brezposelnosti in pomen izgube zaposlitve na posameznika in njegovo življenje.

2.1 SOCIO-HISTORIČNI POGLED POJMOVANJ O DELU

Civilizacija se je že od časa lovcev in nabiralcev strukturirala okrog koncepta dela, ki je pomembni sestavni del vsakdanjega življenja vsakega posameznika (Rifkin 2007, 61) njegove osebnosti in družbenega statusa (Grint 2005). Keith Grint (2005) trdi, da koncept dela ni mogoče definirati nedvoumno ali objektivno, zato mora biti vsaka definicija dela značilna za določeno družbo ob določenem času. Tako se je pomen dela skozi zgodovino ves čas spreminjal. Družbe lovcev in nabiralcev so bile po Grintovem mnenju brez koncepta dela, izvajale so se iz produktivne dejavnosti samo do potrebnega minimuma, da je bilo dovolj hrane (v Haralambos in Holborn 2001, 186). Stari Grki so delo prezirali in ga postavili v nasprotje s področjem svobode, zato so ga v glavnem opravljali samo sužnji (Grint v Haralambos in Holborn 2001, 185). S širjenjem krščanstva je napredovalo tudi pojmovanje dela. Delo ima v krščanski veri predvsem moralno, ne pa tudi ekonomsko funkcijo. Delo mora služiti Bogu in te odvrčati od skušnjav, zato vrsta dela ni pomembna in vsa so enakovredna (Rus 1996). V času renesanse dobi najvišjo vrednost ustvarjalno delo. Tako funkcija dela ni več religiozna in ne ekonomska, ampak kulturna (Rus 1996). V času predindustrializacije so predvsem najnižji sloji delali toliko, kolikor so menili, da morajo, da lahko preživijo (Grint 2005).

Izvor sodobnega zahodnega pomena dela izhaja iz časov protestantske delovne etike in industrializacije (Giddens 2001). Delo postane ena izmed osrednjih vrednot oziroma legitimacija človeka, produktivnost in dobiček pa sta postala dokaz duhovnega dosežka (Rus 1996). E. P. Thompson trdi, da je industrijska revolucija zahtevala uvedbo novih vzorcev in usmerjenost k času ter normam (v Haralambos in Holborn 2001, 187). Z razvojem kapitalizma postaja delo osnovni ekonomski faktor (Giddens 2001), razvoj družbe pa se meri z večanjem materialnega bogastva. Delo je

v tem smislu temelj ekonomskega sistema. Tega sestavljajo vse institucije, v okviru katerih potekajo proizvodnja, menjava, delitev in poraba dobrin ter storitev.

Karl Marx (v Haralambos in Holborn 2001, 188–189) je menil, da kapitalizem povzroča visoko stopnjo odtujitve, saj temelji na koristoljubju, skoposti in pohlepu ter posameznika postavlja nasproti posamezniku v boju za preživetje in osebni koristi. Marx razume delo kot ključno dejavnost, ki zagotavlja posamezniku srečo in samouresničitev (v Haralambos in Holborn 2001, 187). Pravi, da “moramo najti našo samoizpolnitev pri opazovanju in spremljanju nas samih skozi delo lastnih rok” (Marx v Boštjančič 2005). V proizvodih lastnega dela se tako zrcali posameznikov odsev, njegovo življenje, njegov talent, njegova skrb za druge in okolico. Delo postane popolna dejavnost samouresničitve. V kolikor delavec ne najde zadovoljstva in samouresničitve pri opravljanju svojega dela, postane tujec svojemu lastnemu jazu – se sam od sebe odtuji (v Haralambos in Holborn 2001, 187). Po Marxu (v Šadl 2003, 78) je »alienacija delovanje (ali stanje, v katerem), preko katerega oseba, skupina, institucija ali družba postane (ali ostane odtujena) od rezultatov ali produktov svoje lastne dejavnosti, od te dejavnosti same, od same sebe in od soljudi«. Tako delavčevo fizično delo preide pod kontrolo kapitalista, ni več notranje motivirano in ne prinaša zadovoljstva. Delavci se borijo zgolj za svoj obstoj, ne pa za korist skupnosti. Človek je odtujen od drugih ljudi zaradi konkurenčne in tekmovalne narave kapitalizma. Tako se delavec počuti svoboden in neodtujen samo doma, v svojem prostem času oziroma v animalnih funkcijah, kot so prehranjevanje, spanje itd. (Šadl 2003, 79).

Marxova teorija odtujitve je še danes relevantna. Čeprav so se oblike odtujitve od Marxovega časa spremenile, je v svetu kapitalizma in globalizacije ostala enaka osnova, ki se kaže »v človeški ceni opravljanja dela – v samoodtujitvi in osebnih izgubah kot povzetku vsek oblik oziroma pomenov alienacije« (Šadl 2003, 88). Pri sodobni obravnavi Marxove ideje odtujitev dela razumemo kot strukturni pogoj, v katerem delavec ne odloča o svojem delovnem procesu, proizvodnji produktov ali organizaciji dela, ki je običajno repetitivno, monotono in nezanimivo produkcijsko delo (Šadl 2003, 80–82).

Pomen in vrednote dela za posameznika, podjetje in družbo so bile predmet številnih socioloških, psiholoških in drugih raziskav v zadnjih desetletjih (Harpaz in Fu 2002, 639). Najbolj očitna vrednota dela za posameznika je njegova ekonomska funkcija. Plačano delo je pomembna človeška aktivnost, ki dalje da posamezniku

možnosti za dostojno socialno, kulturno in duhovno življenje (Harpaz in Fu 2002, 640). Delo posamezniku predstavlja močan vzvod za izpolnjevanje samospoštovanja, samoizpolnjevanja, oblikovanja lastne identitete in statusa. Jahoda (1981, 188) definira ostale funkcije dela kot latentne posledice zaposlitve. Te so:

- *zaposlitev določa časovno strukturo dneva posameznika;*
- *zaposlitev omogoča redne socialne stike z ljudmi izven nuklearne družine;*
- *zaposlitev postavlja posamezniku cilje in izzive, ki jih sprejme za svoje;*
- *zaposlitev definira posameznikov status in identiteto;*
- *zaposlitev povečuje aktivnost posameznika.*

Na podlagi pregleda raziskav pomena in funkcije dela v Združenih državah Amerike sta Kaplan in Tausky (1974, 186) naredila tipologijo šestih pomenov dela, ki sta jih razdelila na dva pola, in sicer na ekspresivne in instrumentalne funkcije. Med ekspresivne funkcije spadajo (Kaplan in Tausky 1974, 186):

- *delo kot instiktivno zadovoljujoča aktivnost:* z opravljanjem nalog na delu dobimo občutek zadovoljstva in osebnega dosežka;
- *delo kot status in prestiž:* z delom lahko dosežemo pomemben status v družbi;
- *delo kot moralno-korektna aktivnost:* z opravljanjem dela izpolnimo tudi našo moralno prepričanje v družbi;
- *delo kot vir zadovoljevanje osebnih izkušenj:* zadovoljstvo na delu izhaja iz druženja s sodelavci in poslovnimi partnerji.

Sledita še dve instrumentalni funkciji:

- *delo kot ekonomska aktivnost za preživetje:* z delom pridemo do denarja;
- *delo kot časovno determinirana in rutinizirana aktivnost:* delo zaposli posameznika vsak dan in s tem se lahko izogne negativnim posledicam dolgočasje in lenobe.

V raziskavi Pomen dela (Meaning of Work), ki je bila v zgodnjih osemdesetih letih izvedena v osmih državah sveta, so ugotovili, da so ljudje v Jugoslaviji in na Japonskem delo uvrstili najvišje na lestvici najpomembnejših stvari v njihovem življenju. Delu so sledile družina, prosti čas, družba in vera. V preostalih državah (Belgija, Velika Britanija, Nemčija, Izrael, ZDA in Nizozemska) je prvo mesto zasedla družina, na drugem je pa sledilo delo (MOV International Research Team 1989). Podobno rezultati raziskav, ki indirektno postavljajo vprašanje Ali bi

nadaljevali z delom, če bi zadeli na loteriji oziroma če bi dobili veliko količino denarja, ki vam bi omogočala brezskrbno življenje? kažejo, da bi velika večina (95 odstotkov) posameznikov iz vzorca zaposlenih v različnih poklicih in v različnih državah z delom nadaljevala ne glede na boljše ekonomsko stanje (Harpaz in Fu 2002, 641). Torej ima delo centralen pomen v življenju posameznika.

Po drugi strani vedno več evropskih raziskav kakovosti življenja kaže, da je osrednji pomen dela v drugi polovici 20. stoletja začel upadati (Rus in Toš 2005, 40). Zaradi deorganizacije sodobnih kapitalističnih družb prihaja do bolj svobodnjaške usmeritve, ki se kaže v aktivnem sodelovanju, podpori, manjšinam, nazorski odprtosti, zahtevi po osebni svobodi, svobodi govora, višji kakovosti življenja, samoizpolnitvi in samopopustljivosti (Flanagan v Rus in Toš 2005, 40). V primeru Slovenije lahko ugotovimo, da so razvojne težnje podobne kot v drugih državah. Osrednji pomen dela upada tako kot v drugih državah, vendar je še vedno nad povprečjem (Rus in Toš 2005, 43).

Delo kot vredno je trenutno v stanju stagnacije oziroma izgubljanja pozitivnega pomena. Iz ekonomskega in gospodarskega vidika se na delo gleda zgolj kot na eno od osrednjih makroekonomskih vprašanj vsake družbe (Senjur 2011, 143–155). Zaposlena oseba je faktor proizvodnje, kar pomeni, da večja zaposlenost pomeni večjo proizvodnjo in večjo potrošnjo s strani zaposlenih, zato si večina držav prizadeva za polno zaposlenost za delo sposobnih ljudi (Senjur 2011, 154).

Narava dela se spreminja s kulturo in družbo, v kateri živimo. V najširšem smislu je delo zavestna in namenska človekova aktivnosti, ki v sodobnem svetu predstavlja osrednji del vsakdanjega življenja in zagotavlja posamezniku vir dohodka, status ter daje posamezniku občutek vrednosti in socialno participacijo. V nadaljevanju obravnavam razvoj trga dela, ki spreminja stabilnost zaposlovanja.

2.2 TRG DELOVNE SILE IN BREZPOSELNOST

Zaposlitev je edina oblika dela, ki nas pripelje do sredstev, potrebnih za življenje (Svetlik 1985, Senjur 2001). Posameznik in njegove delovne zmožnosti postanejo blago na trgu delovne sile. Delodajalec je kupec, delavec je prodajalec svojega dela, ki na trgu delovne sile nosi določeno ceno v obliki plače ali drugih materialnih in nematerialnih dobrin (Svetlik 1985, 12–13).

Ko sta povpraševanje in ponudba na trgu delovne sile uravnotežena, brezposelnost ne obstaja, potem takem trgu uravnava cena dela. Če je povpraševanje po delovni sili večje, lahko delodajalec pridobi dodatne delavke z dvigom plač, medtem ko v primeru zmanjševanja povpraševanja po delovni sili delodajalec ohrani obstoječe število zaposlenih pri nižjih plačah (Svetlik in Zupan 2009, 69). Klasičen model trga delovne sile temelji na številnih motnjah, ki otežujejo učinkovitost in prinašajo nezaželene učinke na trgu delovne sile. Zaradi teh dejstev predstavlja brezposelnost enega od osrednjih makroekonomskih problemov na trgu dela, stopnja brezposelnosti pa se pogosto uporablja kot merilo uspešnosti makroekonomske politike urejanje trga (Senjur 2001, 167).

2.2.1 BREZPOSELNOST

Delovanje trga delovne sile se je po sedemdesetih letih 20. stoletja poslabšalo predvsem v razvitih družbah, ki niso uspele ohraniti ugodnih gospodarskih kazalcev: hitre gospodarske rasti, nizke inflacije, polne zaposlenosti in trgovinskega ravnotežja (Ignjatović 2002, 10–17). Naštete razvojne značilosti so vplivale na spreminjanje celotne podobe trga delovne sile. Povečala se je raven socialnega tveganja in negotovosti, naraščanje števila brezposelnih in podaljševanje trajanja brezposelnosti.

Po Svetliku (1985, 22) se termin brezposelnost pojavi v osemdesetih in dezesetih letih 19. stoletja, ko so začeli brezposelne osebe prvič preštovati in beležiti. Stopnja brezposelnosti je odstotni delež brezposelnih oseb v ekonomsko aktivnem prebivalstvu. Stopnjo brezposelnosti merimo na dva načina: kot stopnjo registrirane brezposelnosti in kot stopnjo anketne brezposelnosti. *Registrirano brezposelnost* predstavljajo osebe, ki so prijavljene na Zavodu Republike Slovenije za zaposlovanje in ustrezajo merilom brezposelnosti, določenim s strani Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje (SURS). Med državami tako prihaja do razlik pri vodenju registrov o brezposelnih oseb zaradi razlik v sami definiciji brezposelne osebe in drugih kategorij na trgu dela, kar povzroča problem mednarodne primerljivosti podatkov. *Anketna brezposelnost* temelji na definiciji Mednarodne organizacije dela (ILO), ki zajema med brezposelne osebe vse osebe, ki so bile v opazovanem obdobju:

- »brez dela« - osebe niso bile niti zaposlene niti samozaposlene;
- »na voljo za delo« - kot zaposleni ali samozaposleni v referenčnem obdobju;

- »iskalci dela« - v zadnjem obdobju so naredili določene korake, da bi našli delo kot zaposleni ali samozaposleni.

Anketno brezposelnost ugotavljamo z Anketo o delovni sili, ki jo v Sloveniji izvaja štirikrat letno Statistični urad Republike Slovenije (SURS).

2.2.2 VRSTE BREZPOSELNOSTI

Posledica neuravnoteženosti med ponudbo in povpraševanjem po delovni sili na trgu dela in neustreznega delovanje trga delovne sile vpliva na razvoj različnih vrst brezposelnosti (Senjur 2001, 150). Po Svetliku (1985, 25–46) poznamo:

- prostovoljno brezposelnost,
- tehnološko brezposelnost,
- odkrito brezposelnost,
- prikrito brezposelnost.

Prostovoljna brezposelnost nastane, ko delavec ni pripravljen sprejeti nižjega plačila za svoje delo, se prekvalificirati na druga delovna mesta ali se preseliti v druga mesta, kjer je možnost zaposlitve večja (Svetlik 1985, 26).

Tehnološka brezposelnost je posledica novih tehnologij, ki vplivajo na zmanjševanje delovnih mest in spremembe v organizaciji dela. Povpraševanje po delovni sili se zaradi tehnoloških inovacij zmanjšuje, temu pa sledi zmanjševanje zaposlovanja oziroma odpuščanje delavcev (Svetlik 1985, 30–34).

Odkrita brezposelnost je odvisna od števila in vrste delovnih mest ter od števila in veščin iskalcev zaposlitve. Svetlik (1985, 35–37) odkrito brezposelnost deli na tri vrste:

- *frikcijsko brezposelnost* pripisujemo slabemu delovanju trga delovne sile, predvsem pa slabemu pretoku informacij o prostih delovnih mestih in o iskalcih zaposlitve (Senjur 2001, 143),
- *ciklična brezposelnost* ali brezposelnost zaradi premajhnega povpraševanja, ki se kaže kot presežek ponudbe delovne sile. Gre za vrsto brezposelnosti, ki nastane zaradi gospodarskih ciklov (Hrovatin 2000, 206–207),
- *strukturna brezposelnost* izhaja iz neskladja med ponudbo delovne sile in povpraševanjem po njej. Delovne sposobnosti iskalcev zaposlitev ne ustrezajo

zahtevam prostih mest ali pa delovna mesta niso prilagojena sposobnostim ljudi (Bagon 1991, 41),

prikrito brezposelnost tvorijo samo tiste osebe, ki želijo biti boljše ali dlje časa zaposlene, in osebe, ki niso zaposlene, ne iščejo zaposlitve, a bi si želele zaposliti (Svetlik 1985, 38). Pod *prikrito brezposelnost* spadata tudi *podzaposlenost* in *latentna brezposelnost*. Med *podzaposlene* osebe štejemo osebe, ki so sicer zaposlene ali samozaposlene, vendar bi želele delati več ali na zanje bolj primernih delovnih mestih. Med *latentno brezposelne* osebe štejemo osebe, ki niso zaposlene, ne iščejo zaposlitve ali pa se to iskanje nikjer ne registrira, vendar so se pripravljene takoj ali ob določenih pogojih zaposliti (Svetlik 1985, 39–46).

2.3 BREZPOSELNOST IN POSAMEZNIK

Ko posameznik izgubi delo in postane brezposeln, običajno ne teži k prepoznavanju, v kakšno vrsto brezposelnosti spada. Zato se tudi študije brezposelnosti na ravni posameznika ne ukvarjajo z vrstami brezposelnosti, ampak kako lahko posameznik preide v status brezposelne osebe in kako to vpliva nanj (Malačič 1995, 64). Oseba postane brezposelna iz štirih razlogov: zaradi opustitve dela, odpovedi, iskanja prve zaposlitve in iskanja ponovne zaposlitve (Svetlik 1985, 64). V nalogi se bom osredotočila zgolj na neprostovoljno izgubo zaposlitve. Neprostovoljna zaposlitev je lahko posledica več različnih scenarijev na trgu dela, in sicer v času gospodarskih nihanj, zaradi strukturnih sprememb, uvedbe nove tehnologije in novih načinov proizvodnje, ali ko delavci postanejo odvečni zaradi skrčenja obsega proizvodnje ali ker njihove sposobnosti niso več zaposljive (Olafsson in Svensson 1986, 1107).

Zaradi segmentacije trga delovne sile pride do neenakomerne distribucije zaposlenosti. Najbolj izpostavljeni so tisti delavci, ki so nižje usposobljeni, brez specifične izobrazbe, delavci z zmanjšano delovno zmožnostjo in stigmatizirane družbene skupine. Med najbolj marginalne skupine, izpostavljene brezposelnosti, spadajo: mladina, starejši delavci, ženske, imigranti, invalidi in delavci iz nižjih socialno-ekonomskih kategorij (Svetlik 1985, Haralambos in Holborn 2001). Čim večim navedenim kategorijam pripada posameznik, tem večja je verjetnost, da se bo značel v jedru brezposelnih oseb. Za namen naloge bi predvsem rada izpostavila tri kategorije: starejši delavci, ženske in invalidi. Predvsem pri ženskah gre za posebno

obliko brezposelnosti zaradi neskladne rasti in izpostavljene družbene stigmatizacije. Po eni strani so spremembe v strukturi družine in emancipacija od družinskega življenja vplivale na povečanje ponudbe ženske delovne sile in hkrati povečanje brezposelnosti med ženskami. Po drugi strani pa je pomemben razlog za brezposelnost žensk njihov družbeni status, ki izvira iz tradicionalne delitve dela med spoloma, in za posledico nosi podcenjevanje ženskega dela in nižje plače (Svetlik 1985, 88–89). Pri starejših delavcih je brezposelnost problematična, ker je dolgotrajna in vleče za sabo resnejše ekonomske, socialne ter psihične učinke na posameznika (Svetlik 1985, 85–87). Za ljudi z večjimi ali manjšimi telesnimi, socialnimi ali psihičnimi posebnostimi je značilno oteženo vključevanje v delovne aktivnosti zaradi omejenih delovnih zmožnosti, zato so v večini evropskih dežel invalidi med prvimi, ki se upokojijo, in med zadnjimi, ki dobijo zaposlitev (Svetlik 1985, 92–93).

2.4 IZGUBA ZAPOSLOTITVE

Kaj se dogaja s posameznikom, ko postane brezposeln? Na to nedvomno vpliva način, kako je pristal med brezposelnimi osebami. Pri neprostovoljni izgubi zaposlitve je pomemben dejavnik, ki vpliva na reakcije posameznika, prav zaposlitvena (ne)gotovost. To pomeni, da posameznikove interpretacije zaposlitvene (ne)gotovosti igrajo ključno vlogo v njegovih odzivih. Greenhalg in Rosenblatt (v Trebše 2006, 14–15) sta izpostavila dve osnovni dimenziji straha pred izgubo zaposlitve, in sicer stopnja resnosti ogroženosti in občutek nemoči. *Stopnja resnosti ogroženosti* postavlja vprašanja, ali je pričakovana izguba službe začasna ali permanenta in ali bo sprememba v organizaciji prinesla s seboj izgubo službe. Medtem ko *občutek nemoči* poveča strah pred izgubo zaposlitve, predvsem pa zamegli jasnosti pričakovanj, ko delavec nima zadostnih informacij o stanju v podjetju, in zamaje občutek pravičnosti, ko delavec dobi občutek, da nadrejeni sprejemajo pristranske odločitve. Zaposleni, ki opravljajo specifični poklic, s katerim lahko relativno hitro najdejo novo zaposlitev, imajo manjši strah pred izgubo zaposlitve (Trebše 2006). Če se ljudje ne zavedajo, da je njihova zaposlitev pod tveganjem, imajo predvsem močno psihološko posledico, kot sta šok in stres (Slack 2007). Poleg individualnih razlik ima na negotovost pred izgubo dela vpliv tudi stopnja odvisnosti od službe predvsem za posameznike, ki so ekonomsko odvisni od zaposlitve.

Hill (v Svetlik 1985, 73–76) trdi, da se posameznik pri soočanju z neprostovoljno brezposelnostjo sooča s tremi fazami: prvi odgovor, vmesna faza in ustaljena brezposelnost. Prvo fazo, t.i. »prvi odgovor« (Hill v Svetlik 1985, 73), posameznik občuti kot bolečo, še posebej, če je bil dolga leta zaposlen in sedaj prvič odpuščen ter brezposeln. Sicer posameznik to fazo doživlja, kot da se ni zgodilo nič posebnega in se še vedno identificira s svojim poklicem. Na tej stopnji navdušeno išče delovno mesto, hkrati pa ima občutek, da je na počitnicah. Nato preide v vmesno fazo, ko se posameznik vse bolj identificira s statusom brezposelnega in temu prilagaja tudi svoj standard. Začne se podcenjevati, zapade v depresijo in dobi občutek poklicne in psihološke nesposobnosti (Hill v Svetlik 1985, 73–74). Pri zadnji fazi ustaljene brezposelnosti posameznik ne upa več na zaposlitev in si zanjo tudi več ne prizadeva. Spremljajoč pojav je socialna izolacija, ki nastopi zaradi izgube samozaupanja in poklicne identitete (Hill v Svetlik 1985, 74).

Človek gradi svojo identiteto na delu, na poklicni vlogi in z njo povezani družbeni koristnosti. Ko posameznik ostane brez dela, se mu življenje spremeni na več načinov. Te spremembe doživlja v različnem obsegu. Brezposelnost je gotovo ena od situacij, ki zahteva podrobnejši samopremislek in načrtovanje nadaljnega življenja na ravni vsakdana. Brezposelnost je resen ekonomski, politični in socialni problem, predvsem pa je brezposelnost resna grožnja človekovemu blagostanju in socialni varnosti (Cink 2007), zato je poleg makro raziskav ekonomskih in gospodarskih faktorjev brezposelnosti pomembno raziskovati učinke brezposelnosti tudi na mikro ravni življenjskih praks in strategij preživetja.

V nadaljevanju se bom posvetila konceptu vsakdanjega življenja in vplivom brezposelnosti na posameznikov življenjski vsakdan. Med drugim bom obravnavala (časovno) reorganizacijo vsakdanjega življenja, ki z izgubo zaposlitve izgubi tudi pred tem z delom vzpostavljeno rutino, aktivnost posameznika in prosti čas, pomen družine in socialne mreže ter kakšne preživetvene prakse posameznik izoblikuje ob izgubi zaposlitve.

3 VPLIV BREZPOSELNOSTI NA VSAKDANJE ŽIVLJENJE

V pričujočem poglavju obravnavam pojem vsakdanje življenje, njegove značilnosti, pomen in vpliv (kriznega) življenjskega dogodka na vsakdanje življenje ter razvoj različnih strategij spoprijemanja v času krize, ki temeljijo na časovni strukturi vsakdana, na samopodobi, prostem času, socialni mreži in medsebojnih odnosih.

3.1 VSAKDANJE ŽIVLJENJE

Freud (v Ule 1993) je bil prvi, ki je v strokovni literaturi uporabil pojem vsakdanje življenje. V knjigi *K psihopatologiji vsakdanjega življenja* (1901) ne tematizira vsakdanjega življenja kot takšnega, ampak se v glavnem usmerja na fenomen pozabljanja v vsakdanjem življenju. Vsakdanje življenje je kasneje obravnavano s pomočjo teorij socialnega konstruktivizma, ki se navezuje na več teoriji, in sicer na Husserlovo in Schützovo fenomenologijo življenjskega sveta, na simbolični interakcionizem, na Wittgensteinovo teorijo običajne govorice in na poststrukturalistične teorije diskurza (Ule 1993, 17–18).

Schütz (v Ule 1993, 18) definira vsakdanji svet »kot tisto področje realnosti, ki ga budni odrasli človek najde v zdravorazumski človeški naravnosti kot preprosto dano«. Naši vtisi in ocene o svetu so subjektivni in relativni, svet sam pa je absoluten in objektivni. Gre za področje dejanskosti, v kateri človek deluje in jo spreminja s svojim telesom ter vključuje delovanje drugih ljudi (Schütz v Ule 1993, 18). Za fenomenologe je vsakdanji svet centralno življenjsko področje in ima zato prednost pred vsemi ostalimi svetovi, kot so svet znanosti, politike, ekonomije in religije (Ule 1993, 18). Kontrast med subjektivnim življenjskim svetom in resničnim svetom pa je v tem, da je subjektivni svet v vsem dejansko izkusljiv, medtem ko je objektivni, resnični svet v principu nezaznaven. Socialni konstruktivizem se tudi navezuje na fenomenološko deskripcijo vsakdanjega sveta, kako povprečen posameznik dojema svoj svet in druge ljudi okrog sebe, predvsem pa se loti analize posameznikove življenjske izkušnje (Ule 1993, 19). Pri tem so socialni konstruktivisti zavrgli idejo ločevanja posameznika in zunanjega sveta, saj sta subjekt in objekt neločljivo združena v govorici (diskurzih), s katero posameznik opisuje svoj svet in svoje

življenjske izkušnje. V tej perspektivi je vsakdanji svet celota, ki vsebuje subjekt, ki ga dojema, in subjekt, ki konstruira svet in mora tudi sam živeti v njem (Ule 1993, 22). Podobno Habermas (v Filipović 2005, 162) razume življenjski svet. Glavne komponente Habermasovega življenjskega sveta so kultura, družba in posameznik. Vanj vključuje kulturno reprodukcijo (tradicijo, koherentno in racionalno vedenje), socialno integracijo (stabilizacijo skupinskih identitet, solidarnost) in socializacijo (prenos splošnih kompetenc za akcijo, harmonizacijo individualnih biografij) (Habermas v Filipović 2005, 162).

Vsakdanji svet je svet naših dejanj, zato ga Ule (1993, 23) opredeljuje na dva načina:

- *kot neposredno naravno in družbeno okolico posameznika*, ki je relativno konstantna v danem časovnem obdobju in
- *kot življenjski svet*, ki označuje epistemološki status vsakdanjega sveta. Njegova razlaga izhaja iz fenomenologije.

Življenjski svet je torej okvir vsakdanjemu življenju, ki predstavlja kompleksno celoto dejanj in dogajanja, ki zaznamujejo posameznika. V nalogi izhajam iz teze, da človek gradi svoj življenjski vsakdan na delu, na poklicni vlogi in z njo povezani družbeni koristnosti. Na življenjski vsakdan se navezuje posledično tudi krožni tok vsakdanjih obveznosti. To pomeni, da vsak posameznik ob vsakdanjem kroženju prehaja skozi razna delovna in družbena področja dejavnosti (Ule 1993). V nadaljevanju obravnavam ritem krožnega toka oziroma cikličnost vsakdana kot pomembne lastnosti življenja vsakega posameznika.

3.1.1 CIKLIČNOST VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

Za vsakdanje življenje sta značilni cikličnost in linearnost (Ule 1993, 55). Linearni potek vsakdanjega življenja predstavlja biografski razvoj posameznika skozi čas od rojstva do smrti posameznika, torej skozi različna življenjska obdobja (Ule 1992, 57). Cikličnost se kaže v treh oblikah kroženja: naravnih, družbenih in psihosocialnih ciklih. Naravni cikel se kaže v izmenjavi dneva in noči, menjavi lune, zaporedju letnih časov itd. Družbene oblike kroženja pomenijo cikel življenja ljudi v družbeni produkciji, menjavi, delitvi in porabi dobrin oziroma blaga. Človeška

osebnost pa vsakodnevno v različnih delih dneva spreminja stopnje psiho-fizičnih sposobnosti (Ule 1993, 55–56).

Na osnovi cikličnega in linearnega poteka Ule (1993, 58) deli celoten tok vsakdanjega življenja in vsakdanjih dejavnosti na dve osnovni dimenziji:

- *horizontalna dimenzija*: kroženje posameznika skozi različne družbene vloge in področja dejavnosti, ki se vsakodnevno ponavlja (delo – opravki – nakupi – družina – počitek – prosti čas),
- *vertikalna dimenzija*: časovni razvoj dejavnosti in posameznika skozi različna življenjska obdobja.

Celoten življenjski tok lahko razumemo kot spiralo, ki na abstraktni ravni vsakdanjega kroženja prepleta obe dimenziji hkrati (Ule 1993, 58–59). Nekateri ustaljeni in ponavljajoči se življenjski dogodki tako poudarjajo horizontalno dimenzijo, pri novih življenjskih dogodkih pa prevladuje vertikalna dimenzija. V obeh dimenzijah lahko prepoznamo tipične strukture medosebnih odnosov, socialne vloge in družbene institucije, ki vključujejo ustrezne tipe dejavnosti (Ule 1993, 59.)

Lefebvre (v Ule 1993, 60) opozarja, da moderne družbe dajejo preveč velik poudarek linerani dimenziji, ki vodi do kopičenja moči, kapitala in bogastva, hkrati pa zanemarja razvoj posameznika na horizontali. Na linearni ravni prevladujejo tako imenovani kumulativni procesi (Lefebvre v Ule 1993, 60–61). To so razširjena produkcija, linearni čas, orientacija k tržni vrednosti, produkcija blaga, nadzorovanje družbe itd. Gre za glavne lastnosti industrijskega dela, kjer vladata kopičenje kapitala in vsakršne moči nad naravo in družbo, ki posamezniku ne dovolita razvoja identitete, vzajemnosti v odnosih in osebnostnega napredka.

3.1.2 ŽIVLJENJSKI DOGODEK: IZGUBA DELA

Življenjski dogodek je najpomembnejša enota vsakdanjega življenja, do katere posameznik zavzame poseben odnos in hkrati spremeni rutino življenjskega toka posameznika (Ule 1993, 40). V primeru kriznega in obremenilnega življenjskega dogodka mora posameznik pokazati, koliko je sposoben produktivno reagirati na sam dogodek. Vsak obremenilni življenjski dogodek pretrga rutino in postane izziv posamezniku tako, da ga mora obvladati svojimi sposobnostimi, znanjem in močjo (Ule 1993, 123).

Avtorji poudarjajo tri dimenzije obvladovanja življenjskih dogodkov, in sicer (Pearlin in Schooler v Ule 1993, 126):

- *individualni način premagovanja težav* zahteva specifične načine vedenja, mišljenja in zaznavanja, ki jih posamezniki uporabljajo takrat, kadar so postavljeni pred življenjske težave,
- *psihološki viri*: to so psihološke lastnosti, na katere se opirajo posamezniki v kriznih situacijah. Le-te so samospoštovanje, odsotnost samopodcenjevanja, občutek, da lahko upravljamo svoje življenje,
- *socialni viri*: socialne mreže, ki predstavljajo posamezniku oporo v kriznih situacijah. To so družina, prijatelji, sosedje, sodelavci itd.

Tako razumemo izgubo dela tudi kot krizni in obremenilni življenjski dogodek, ki pomeni prekinitev stabilnih življenjskih ciklov in re-organizacijo vsakdanjega življenja. Običajno prinaša občutne materialne, osebne in socialne posledice (Svetlik 1985, Ule 1993, Haralambos in Holborn 2001) ter razvijanje preživetvenih strategij (Jahoda 1982, Meert in drugi 1997, Edin in Lein 1997, Wallace 2002).

3.1.3 RE-ORGANIZACIJA VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

Delo je tako v preteklosti kot danes časovno in prostorsko strukturiralo življenjski ritem človeka (Niedermüller v Vodopivec 2007, 115). Na delavnik se navezuje posledično tudi krožni tok vsakdanjih obveznosti, kot so družinske naloge, gospodinjska dela, razni nakupi, druženje, sprostitev itd. To pomeni, da vsak posameznik ob vsakdanjem kroženju skozi razna delovna in družbena področja dejavnosti ohranja svoje psiho-fizične integritete (Ule 1993, 56). Zaposlitev zagotavlja obvezno vsakdnevno zaposlitev, ki posameznika zaveže k redni dejavnosti. Ritem življenja tako narekuje ritem delovnega mesta. S tem je tesno povezan vidik dela, ki ga vsaka brezposelna oseba izgubi. Fagin in Little (v Haralambos in Holborn 2001, 256) sta ugotovila, da služba razdeli dan in teden na časovna obdobja in ko oseba ostane brez dela, ima težave z organiziranjem časa. V njuni raziskavi so moški ves čas preživeli v postelji, vendar je bil njihov spanec nemiren in počutili so se bolj utrujeni kot takrat, ko so delali (Fagin in Little v Haralambos in Holborn 2001, 256). Podobno so Kelvin in sodelavci (v Haralambos in Holborn 2001, 256) ugotovili, da več prostega časa brezposelni osebi ne predstavlja nadomestila za delo, saj so ljudje

večinoma tega časa bili samotni, pasivni in brez družbenih stikov, ki jim omogoča delo. Delo večini ljudi določa okvire vsakdana. Ko ta okvir pade, mora brezposelna oseba na novo postaviti okvire lastnega bivanja.

3.1.4 OBČUTEK IDENTITETE IN SMISLA

Nezaposlenost prizadene posameznike na različne načine, ki so odvisni od prejšnjih izkušenj, pričakovanj in družbenih skupin, katerim pripadajo. Industrijski delavci niso več zgolj družbena bitja, ki v medsebojnih odnosih zadovoljijo potrebo po solidarnosti in varnosti, ampak nastopijo kot posamezniki, ki skozi delo konstruirajo svoje identitete (Vodopivec 2007). Delavska kultura se kaže kot direkten rezultat dela (Haylett 2003). Razvoj delavčeve osebnosti je konstruiran v odnosu do dela in proizvodnje kapitala (Stenning 2005, 989). Tudi sam sistem upravljanja človeških virov je osredotočen na osebne in značajske lastnosti delavcev in delavk (Vodopivec 2007). Delo je več kot racionalna ali tekmovalna kapitalistična dejavnost, je osmišljanje delavčeve eksistence, ki ji zagotavlja varnost.

Ob nenadni brezposelnosti, ko posameznik izgubi neko stabilnost in varnost, začne ta izguba kot »rja železo« razjedati samospoštovanje in samopodobo (Pačnik 1995, 11). Posameznik začne dvomiti o sebi in svojih sposobnostih, samospoštovanje linearno s časom trajanja brezposelnosti pada, samopodoba je vedno nižja. Zaposlitev daje ljudem občutek identitete o tem, kdo so in kakšna je njihova vloga v družbi. Delo daje tudi možnosti za razvijanje spretnosti in ustvarjalnosti ter daje občutek smisla (Fagin in Little v Haralambos in Holborn 2001, 255). Ta občutek smisla se z nezaposlenostjo običajno izgubi, ker se posameznik ne more več niti sebi niti drugim dokazovati, kakšne naloge, zahteve in obveznosti je sposoben izpolnjevati (Pačnik 1995, 12).

Podobno je v primeru italijanskega prostora razmišljal zgodovinar Alessandro Portelli. Portelli (v Vodopivec 2012b) je primerjal izkušnje izgube dela in občutkov odtujenosti pri delavcih v Detroitu (ZDA) in Torinu (Italija). Ugotavljal je, da so v obeh primerih v tovarni delali delavci večih generacij iste družine. Zaprtje tovarne je pomenilo prelom medgeneracijske verige, ki so ga delavci v ZDA zaznavali kot eksistencialno krizo. Ranjeni so bili njihova identiteta, ponos in samozavest. Za italijanske delavce je bila izguba dela hujša bolečina, ker se je pomen delavskega razreda v Italiji vzpostavljaj prav v tovarnah. Italijanski delavci so bili vzgajani o sebi

misliti kot o delavskem razredu. Osuplost in zbežanost delavcev, ki sebe ne vidijo več portretiranih kot proizvajalci in protagonisti, temveč kot paraziti, stopnjuje bolečino takšne izgube (Vodopivec 2012b).

Poklicna vloga ima velik prispevek pri oblikovanju posameznikove identitete in lastne vrednosti, zato brezposelnost lahko povzroči resno grožnjo identitete, ki se predvsem naseli v občutku manjvrednosti, tesnobe, stiske in izgube socialnih stikov. V nadaljevanju se bom posvetila psihološkim reakcijam na brezposelnost in občutku izključenosti.

3.1.5 PSIHOLOŠKE REAKCIJE IN ŠOK

V psihološki literaturi je izguba dela definirana kot dražljaj, močan stresni dogodek, ki bistveno vpliva na človekovo vedenje in doživljanje, preko tega pa na mentalno in fizično zdravje posameznika (Bratina 1992, 63). Madoma (v Bratina 1992, 63) razume izgubo zaposlitve kot travmatičen dogodek, ki mu najprej sledi hud šok, nato se stiska in stres izražata v stalni zaskrbljenosti, anksioznosti, depresiji, zmanjšanju angažiranosti, strahu pred koncem poklicne kariere itd.

V raziskavah, ki proučujejo učinke stresa na ljudi, ki so izgubili zaposlitev, brezposelne osebe delijo na dve skupini (Bratina 1992, 64). Prvo skupino predstavljajo posamezniki, ki so relativno hitro dobili novo zaposlitev. Druga skupina sestavlja posameznike, pri katerih brezposelnost traja dlje časa ali pa tudi za stalno. Z daljšanjem obdobja brezposelnosti in neuspeha pri iskanju nove zaposlitve prihaja do izgube kontrole – »stanje naučene nemoči« (Bratina 1992, 64). Na emocionalni ravni doživljanja stresa ob izgubi zaposlitve sledi umik, kot posledica šoka ob izgubi zaposlitve izolacija, jeza, pričakovanje, depresija in na koncu pristajanje na dejansko situacijo, saj se posameznik nauči živeti brez zaposlitve.

Clark (2006) navaja raziskave, ki kažejo, da se z dolgotrajno brezposelnostjo počutje posameznika celo izboljša. Brezposelni začnejo bolj ceniti materialne dobrine, ki si jih privoščijo z ekonomično porabo svojih minimalnih dohodkov. S časom si pridobijo nove, brezposelne prijatelje, njihovo socialno omrežje postane z manj prijatelji trdnejše, zmanjšajo stresno iskanje neustreznih zaposlitev in se zaradi tega ne soočajo več z neuspehi pri iskanju novega dela (Clark 2006, 2–3). Goldsmith in ostali (v Clark 2006, 3) so pokazali, da ima lahko trajanje brezposelnosti zelo pozitivne vplive na samopodobo in zaupanje vase, ko znaš živeti z brezposelnostjo.

3.1.6 SOCIALNA IZKLJUČENOST IN STIGMA

Za brezposelne osebe je značilno, da se radi izolirajo in zmanjšajo družbene stike zaradi nizke samopodobe, izgube občutka identitete in nizkega samospoštovanja. V tem smislu se lahko čisto vsak znajde v situaciji, ko je označen kot drugačen od normalnega. Stigma je človeška lastnost, ki posameznika loči od večine v skupnosti tako, da ima večina in on sam to lastnost za odklonsko, deviantno (Goffman 2008, 13). V osnovi Goffman (2008, 13) deli tri vrste stigme¹, a za namen naloge bom izpostavila zgolj značajsko stigo. Značajske slabosti pripisujemo neodločnosti, nebrzdanim ali nevarnim strastem, nevarnim ali okostenelim prepričanjem ter nepoštenosti. O teh sklepamo na podlagi znanih dejstev, kot je na primer brezposelnost (Goffman 2008, 13). Stigmatizacija osebe se razvije takrat, ko določenemu posamezniku ne izkazujemo spoštovanja in priznanja, ki bi mu sicer pripadali glede na njen družbeni položaj (Ule 2004, 186). Stigmatizacija tako utrjuje marginalizirani oziroma izključen položaj določene skupine ali posameznika.

Brezposelna oseba lahko tako pristane na dnu lestvice, ko jo družba označi za nevredno, slabo. Posledica je družbena izključenost oziroma izrinjenost na obrobje družbenega dogajanja (Šmitek 2005, 107). Koncept družbene izključenosti je večdimenzionalen koncept, ki ga Bhale in Laperyre (v Zavrtnik–Zimic 2005, 834) definirata v treh dimenzijah:

- *ekonomska dimenzija* se nanaša na vprašanje dohodka in omejen dostop do dobrin,
- *družbena dimenzija* se nanaša na pomanjkanje participacije določenih družbenih skupin v procesu odločanja,
- *politična dimenzija* se nanaša na enakost človekovih in političnih pravic. Država v tem primeru igra pomembno vlogo.

Okvir socialne izključenosti postavljajo država, trg in civilna družba. Izpad iz ene dimenzije že pomeni izključenost in tveganje za ljudi. Socialna izključenost je koncept, ki odseva neenakost posameznikov ali skupin prebivalstva in njihove udeležbe v življenju družbe. Izključenost iz trga delovne sile je v modernem svetu ena najpogostejših oblik, ki ji lahko sledijo izključenost iz centrov odločanja, dostop do

¹ Goffman (2008, 13–14) razlikuje tri vrste stigme, in sicer fizične iznakaženosti, značajske lastnosti ter skupinske stigme rase, narodnosti in veroizpovedi. Pri vseh treh vrstah ima posameznik, ki bi bil v običajnih socialnih odnosih sprejet, lastnost, ki odvrča od njega vse.

družinskih in socialnih sistemov ter druženja in moralna podpora (Šmitek 2005, 106–107).

3.1.7 SOCIALNA MREŽA IN MEDSEBOJNI ODNOSI

Posameznik se vsak dan vpleta v številne socialne interakcije, ki oblikujejo njegovo socialno mrežo ter je ključnega pomena za socialno in osebno življenje. Pojem interakcije vključuje vse procese, ki se dogajajo med dvema ali več ljudmi, med človekom in skupino, ali med skupinami, ki temeljijo na zaupnosti, naklonjenosti, privrženosti do drugega in tudi empatiji do drugih oseb v odnosu (Ule 2004, 224). Relevantnost teh interakcij razlikuje odnose med posamezniki na znance, prijatelje in ožje družinske člane. Tesne interakcije so temelj goste socialne mreže, prepletene s podpornimi stebri in vzajemno intimnostjo. Bolj družabniške interakcije služijo predvsem prijetnemu preživljanju prostega časa brez izrazitih instrumentalnih komponent (Ule in ostali 2003, 65). Gre za to, da vsak posameznik poveže svoje življenje z življenji tistih, s katerimi je v odnosu. Giddens (2001) je opisal ta preplet kot »povezana življenja«.

Človeško življenje moramo razumeti kot sosledje raznolikih dejavnosti, v katerih imamo opravka z različnimi osebami in odnosi. Del dejavnosti, odnosov in oseb se vsak dan ponavlja v krajših ali daljših obdobjih. Družina je na primer »osnovna institucija zasebnega življenja, kjer se oblikuje večina za ljudi pomembnih socialnih odnosov« (Ule 1993, 171). Družinski člani imajo že vzpostavljene in definirane medosebne odnose. Dalje Ule (Ule 1993, 172) razlikuje družino kot primarno skupino in socialno institucijo. Družina je primarna skupina, kjer so člani sorodstveno, emocionalno in solidarno povezani. Po drugi strani je družina tudi socialna institucija v odnosu do drugih političnih, birokracijskih in ekonomskih institucij, ki nalagajo določene formalne in neformalne norme glede vlog, vedenja in življenja družinskih članov.

Temelj vsakodnevnega družinskega sveta so vsakodnevne interakcije med družinskimi člani, kjer je osnovni pogoj povezanost. Ule (1993, 187) opozarja, da povezanost variira med zgolj fizično bližino ali elementarnim oskrbovanjem potreb in popolno povezanostjo, ki izključuje druge interese in povezave. Ule (1993, 187) dalje pojasni različne načine povezav med družinskimi člani.

V mnogih družinah se povezanost članov gradi na močni čustveni povezanosti, pri tem posamezniki opustijo svoje obrambne mehanizme in zunanje fasade osebnega doživljanja ter povsem spontano reagirajo. V drugih družinah pa člani čutijo takšno soočenje s čustvi in takšno ravnanje kot ogrožanje individualnosti, čeprav lahko imajo veliko željo po intimnosti in čustveni povezanosti. Takšne družine lahko to željo izpolnijo pogosto le s pomočjo formalnih in ritualiziranih dejanj, kot so na primer obdarovanja, družinski prazniki, skupne počitnice in izleti.

Izguba zaposlitve kot krizni življenjski dogodek enega člana družine vpliva tudi na razmerja v družini, in sicer na odnose s partnerjem in z otroki (McKee 2008). Velik pomen v takšni situaciji ima podpora ljubljenih oseb, partnerja, otrok, prijateljev, a včasih lahko družinski člani otežijo situacijo in oslabijo odnos, ko pritiskajo na brezposelno osebo (McKee 2008).

Pri izgubi dela ima poleg družinskih članov širša socialna mreža prijateljev, sosedov in znancev prav tako pomembno vlogo. Mrežo prijateljev uvrščamo med pomembnejše medsebojne odnose v življenju, saj je sama potreba po druženju ena od osnovnih človeških potreb (Ule 2004, 227). Prijateljstvo kot varnostna mreža posameznikom omogoča določeno pripadnost in oporo v različnih življenjskih situacijah. Prijateljstvo zadovoljuje številne ključne posameznikove potrebe: materialne, kognitivne in socialno-emotivne. Predvsem pa posameznik potrebuje družbo, da zadovolji svojo potrebo po pozitivnem ovrednotenju v očeh drugih in potrebo po sodelovanju, da lažje preživlja stresne situacije in bolečine ter da deli zaupanja, solidarnost in varnosti z drugimi (Ule 2004, 236).

3.1.8 PROSTI ČAS IN AKTIVNOSTI

Delo je večinoma sredstvo za ustvarjanje dohodka, ki ga kasneje namenimo stvarjem, ki ne zadevajo dela. Parker (v Haralambos in Holborn 2001, 260) opredeli prosti čas kot preostanek časa, ki ostane, ko so izpolnjene druge obveznosti. Iz tega vidika dužina in prosti čas predstavljata osrednji življenjski interes. Burns (v Haralambos in Holborn 2001, 272) trdi, da prosti čas zagotavlja posamezniku svobodo izbire, načrtovanja in iskanja smisla v življenju. Od tu izhaja tudi Goffmanova ideja (v Haralambos in Holborn 2001, 272) o »oblikovanju lastnega sloga«, ki jo definira kot ustvarjalni proces, pri katerem se posamezniki predstavijo na

posebne načine in tako portretirajo želeno samopodobo, ki jo ustvarjajo preko različnih aktivnosti.

Tako so Fagin, Little (v Haralambos in Holborn 2001, 255–256) in Underlid (v Crees in Macintyre 2001) ugotovili, da brezposelne osebe zaradi izgube dela kot glavne obvezne aktivnosti postanejo zaradi več časa brez idej in smisla za različne aktivnosti, kar vodi k pasivnosti in samoti. Kelvin in sodelavci (v Haralambos in Holborn 2001, 256) so dognali, da so aktivnosti prostega časa brezposelnih v najboljšem primeru blažila za dolgočasje in za večino brezposelnih kot takšne neustrezne. Evans (v Crees in Macintyre 2001, 325) pravi, da so aktivnosti superiorne v smislu doprinosa k boljšemu življenju. V iskanju posledic brezposelnosti na prosti čas je težko povedati, koliko so te spremembe neposredna posledica brezposelnosti in koliko so preprosto posledica finančne stiske (Kelvin v v Haralambos in Holborn 2001, 256).

V nadaljevanju se bom osredotočila na različne strategije preživetja na ravni vsakdana, ki jih razumemo kot posledice izgube službe.

4 STRATEGIJE PREŽIVETJA

Koncept strategija² se v zadnjih desetletjih vedno bolj uporablja v socioloških raziskavah različnih okolij za različne marginalizirane družbene skupine. V tem primeru se pojem strategija nanaša na vsa racionalna dejanja, ki jih posameznik ali gospodinjstvo kot ena skupnost namerno izvajajo, da osmislijo svoje življenje in okolje (Wallace 2002, 277)

V literaturi se uporabljajo trije izrazi za strategije, uporabljene v vsakdanjem življenju. Te so: strategije gospodinjstev (*household strategies*), strategije preživetja (*survival strategies*) in strategije spoprijemanja (*coping strategies*). Koncept strategije preživetja oziroma strategije spoprijemanja se je najprej uveljavil v raziskavah specifičnih skupin iz držav Južne Amerike in Afrike, in sicer v kontekstu raziskovanja neformalne ekonomije, ki je v teh okoljih najbolj pogost način za preživetje v revščini (Wallace 2002, 276). Kasneje sta Pahl in Gershuny (v Wallace 2002, 276–277) idejo preživetvenih strategij razširila na koncept gospodinjstev. V empirični raziskavi Britancev v osemdesetih letih preteklega stoletja sta Pahl in Gershuny raziskovala spremembe v gospodinjstvu³, ki jih prinesejo ekonomske posledice, kot je izguba dela (Paul v Wallace 2002, 276). S takšnimi raziskavami se je spremenil tudi pogled na delo, ki je v raziskavah vključeval tako informalno ekonomijo kot tudi kasneje gospodinjstvo. Čeprav so nekateri avtorji (Anderson; McCrone v Wallace 2002, 278) trdili, da ljudje ravnamo bolj ali manj strateško v različnih življenjskih situacijah, se je večina študij (Meert in drugi 1997; Granovetter v Wallace 2002) osredotočila na razumevanje ekonomske situacije posameznega gospodinjstva in strategij preživetja, ki jih gospodinjstvo razvije zaradi pomanjkanja dohodkov.

² Po mnenju Crowa (v Wallace 2002, 277) je koncept strategije v sociološki literaturi povezan z matematično teorijo iger do te mere, da strategijo razumemo kot racionalno in strateško odločitev. Teorija iger je študija o oblikovanju strateškega odločanja. Gre za skupek matematičnih orodij za modeliranje in analizo strateških situacij. Uporablja se na področju ekonomije, biologije, podnebja in v sociologiji za analizo realnih življenj (Jamnik 1985). Kasneje so post-strukturalisti trdili, da je koncept strategija povezan s socialnimi akterji in da izhaja iz vojaškega in poslovenega okolja (Knights and Morgan v Wallace 2002, 277).

³ Raziskave strategij gospodinjstev, s katerimi sta Pahl in Gershuny raziskovala aktivnosti posameznih gospodinjstev s soočanjem z brezposelnostjo, razumemo kot reakcijo na marksistični strukturalizem, ki je v osemdesetih letih dvajsetega stoletja prevladoval v akademski sferi in ki je preučeval predvsem družbeno reprodukcijo brez vključevanja človeškega faktorja (Wallace 2002). Iz tega vidika je bila ideja strategij preživetja perspektiva s "spodaj-navzgor", kako gospodinjstva krepijo okolje, in ne v obratni smeri (Wallace 2002, 276).

Za namene naloge uporabljam širšo definicijo strategij preživetja. Vse aktivnosti posameznika oziroma gospodinjstva, ki so zavestno planirane in se nanašajo na vse spremembe v življenju, so prišle vzporedno z izgubo dela (Meert in drugi 1997, Wallace 2002). V nadaljevanju se bom osredotočila na strategije preživetja na finančnem, psihosocialnem in duhovnem področju, ki jih posameznik lahko razvije zaradi izgube dela.

4.1 UREJANJE OSEBNIH FINANC

Vsak posameznik in vsako gospodinjstvo potrebuje za svoje normalno delovanje dohodke. Te dohodke običajno zagotavlja delo in mesečna plača. Ko posameznik izgubi delo in ostane brez rednih mesečnih prilivov, se lahko tako zmanjšajo prihodki, da je ogrožen njegov obstoj. Pri zaščiti družine mora posameznik minimalno poskrbeti, da izpad dohodka ne ogrozi eksistence vseh članov gospodinjstva. Tako izguba dela prisili posameznika ali posamezno gospodinjstvo, da več časa nameni planiranju osebnega premoženja in zavestnega prevzemanja nadzora nad finančno situacijo. Razpon odločitev, ki jih pri tem sprejema, storitev in izdelkov, ki jih pri tem uporablja, je neizmerno širok, hkrati pa odvisen od značaja slehernega posameznika, gospodinjstva in okolja, v katerem prebiva (Webley 2000). V osebno finančno bilanco moramo tako zajeti vse obveznosti, tako kratkoročne kot dolgoročne. Neplačani računi in kreditne kartice predstavljajo naše kratkoročne obveznosti, posojila za nakupe večjih sredstev pa dolgoročne obveznosti (Webley 2000).

Denar je v današnjem svetu zelo pomemben. Še bolj pomemben postane, ko izgubimo redno mesečno plačo. Posameznik mora za svojo blaginjo poskrbeti sam. Strategije preživetja se v ožjem pomenu nanašajo na urejanje osebnih financ v boju za preživetje. Gre za strateške in zavestne odločitve o dejanjih, ki težijo k pazljivi uporabi gospodinjstevskih dohodkov za zadovoljevanje predvsem osnovnih človekovih potreb, k iskanju možnosti dodatnega zaslužka ali upravičeni socialni pomoči s strani države kot minimalnega dohodka gospodinjstva in k čim večji nematerialni menjavi dobrin (Barrow 1986, Meert in drugi 1997, Wallace 2002).

Vinay (v Wallace 2002, 278) trdi, da zgolj revna gospodinjstva razvijejo določene strategije v boju za preživetje. Strategije so osnovane na gospodinjstevskem prihodku in kako ga posameznik porabi. V Wardovem (v Wallace 2002, 278) modelu

strategij je vključeno formalno, neformalno in gospodinjsko delo, ne glede, ali je zavestno planirano ali ne. Kasneje tako Allman kot McCrone (v Wallace 2002, 278) raziskujeta ekonomska vedenja posameznikov s poudarkom na zavestnih odločitvah spoprijemanja z uporabo svojih dohodkov. Pri tem Wallace (2002, 279) opozarja, da je razlika med formalnim, neformalnim in gospodinjskim delom ta, da je treba upoštevati stopnjo regulacije države za posamezna dela, nematerialno menjavo za delo med posamezniki oziroma posameznimi gospodinjstvi in različna samozadostna gospodinjska dela. Poleg zadovoljevanja osebnih potreb mora posameznik oziroma gospodinjstvo poskrbeti tudi za urejeno zdravstveno in pokojninsko zavarovanje, izobrazbo svojih otrok ter podobnih obveznosti, ki se od države do države razlikujejo, a so del odgovornosti posameznikov in ne države (Wallace 2002, 283).

Ko govorimo o finančnih posledicah brezposelnosti, mislimo predvsem na oteženo zadovoljevanje življenjskih potreb. Materialno pomanjkanje lahko vodi v finančno stisko, ki lahko pripelje do drugih vrst posledic, ki imajo lahko za posameznika kompleksnejše posledice.

4.2 STRATEGIJE SPOPRIJEMANJA S STRESOM

Ko oseba ostane brez zaposlitve, izgubi najpomembnejše sredstvo za zadovoljevanje osnovnih potreb. Poleg tega izguba zaposlitve pomeni pomemben travmatični dogodek za posameznika z opaznimi posledicami stresa, depresije in zmanjšanimi socialnimi odnosi bodisi v okviru družine bodisi širše (Bratina 1992, 63).

Številne raziskave o kriznih življenjskih dogodkih, kot je izguba dela, so tesno povezane s pojmom stresnih situacij in spoprijemanjem s stresom. Pojem stres je danes zelo širok pojem in ga teoretiki iz različnih ved različno definirajo. Ule (1993, 129) grobo opredeljuje stres kot »kompleksne interakcije med dejavniki v fizičnem in socialnem okolju ter posamezniki, ki vodijo do globljih pretresov in trajnejših psihofizičnih motenj pri posameznikih«. Stres povzročajo stresorji, ki niso univerzalni, bistvena je posameznikova zaznava oziroma ocena določenih dogodkov kot stresnih (Bratina 1992, 63). Tako je lahko dela situacija, ki je ocenjena kot izguba, grožnja ali izziv. Posledica delovanja stresa so neke napetosti, obremenitve, tako na fiziološkem, vedenjskem kot psihološkem nivoju. Simptomi stresa se kažejo na naslednjih nivojih našega delovanja (Izboljšanje delovnega okolja 2012):

- *fiziološki nivo*: razbijanje srca, pospešeno dihanje, hladne in potne dlani, prebavne motnje, utrujenost, glavoboli, mišična napetost in bolečine v mišicah;
- *čustveni nivo*: jeza, agresivnost, anksioznost, strah, razdražljivost, potrnost, depresija, z dolgočasnost;
- *kognitivni nivo*: težave s koncentracijo, upočasnjeno reagiranje, pozabljivost, negativne misli, zmanjšanje objektivnosti, zmanjšanje ustvarjalnosti, napake v mišljenju in pri delu;
- *vedenjski nivo*: alkohol, droge, kajenje, agresivno vedenje, neprevidna vožnja, izogibanje stikom, zanemarjanje izgleda, preveč dela, spremenjeni vzorci spanja.

Največ psiholoških raziskav stresnih situacij je posvečenih kognitivnim, emocionalnim in motivacijskim dejavnikom. Kognitivne strategije za obvladanje stresa so pomembna sestavina samoregulacije, saj predstavljajo procese, ki izhajajo iz posameznikove volje in prispevajo k udejanjanju odločitev, sprejetih na osnovi spremljanja lastnega učnega procesa (Ule 1993, 130). Po Lazarusu (Ule 1993, 132) so pri nastanku stresa kot tipa interakcije med posameznikom in okoljem najpomembnejši procesi kognitivne posameznikove ocene in interpretacije posameznega stresnega dogodka. Ob pojavu stresa, kot je izguba zaposlitve, se neusklajenost med posameznikom in njegovim okoljem rešuje z mehanizmi spoprijemanja, ki jih Billing in Moss (v Bratina 1992, 65) delita na tri dele:

1. strategije, ki so usmerjene na oceno situacije: posameznik redefinira osebni problem, razmišlja o rešitvah, jih primerja s preteklimi izkušnjami itd.,
2. strategije, ki so usmerjene na problem: aktivno reševanje problema z iskanjem relevantnih informacij, dodatnim izobraževanjem, posvetovanje, iskanje strokovne pomoči itd.,
3. strategije spoprijemanja, ki so usmerjene na obvladanje emocij. Te strategije same po sebi niso nezavedne in se kot obrambni mehanizem sprožijo v takih situacijah. To so racionalizacija, identifikacija, potlačenje, beg v sanjarjenje, formiranje nadomestnega cilja itd.

Pri posameznikih, ki ostanejo trajno brezposelni po izgubi zaposlitve, začetni intenzivni stres po neuspešnih poskusih iskanja nove zaposlitve zmanjša obrambni mehanizem različnih strategij spoprijemanja, ker posameznik ne čustvuje več tako močno (Bratina 1992, 65–66).

4.3 ISKANJE SOCIALNE OPORE

V življenju se večkrat lahko znajdemo v situacijah, ko potrebujemo pomoč oziroma podporo drugih. Najpogostejši vir podpore so vsekakor družina, prijatelji, sosedi, znanci itd. Amato (1990, 31) trdi, da pri dajanju podpore ne gre za enkratni dogodek, ampak za dolgoročni medsebojni odnos. Številne študije so pokazale, da se posamezniki za pomoč raje obrnejo na družinske člane in prijatelje, kot pa na znance in formalne organizacije. Pri tem je treba poudariti, da lahko socialni odnosi izzovejo stres ali ga omilijo. Obvladanje kriznega dogodka ni zgolj individualen dosežek. Raziskovanje socialna opora izhaja iz preučevanja emocionalnega vidika opore pri soočanju z bolezenskimi stanji (Hlebec in Kogovšek 2003, 103). Thotis (v Hlebec in Kogovšek 2003, 104) trdi, da je primarni pomen emocionalne opore najbližjih zmanjševanje stresa in njegovih posledic za zdravje. Podobno Creed in Macintyre (2001, 325) zagovarjata, da ima socialna mreža pozitivne vplive na dobro počutje in zmanjševanje depresije. Jahoda (1982) poudarja pomen dela in umeščenost v kolektiv kot bistveno socialno integriranost na ravni posameznika, ki mu daje občutek pripradnosti in urejenosti ter pozitivno vpliva na njegovo počutje. Socialna mreža variira glede na pogostost in intenzivnost stikov ter glede na pogostost pomoči, ki si jo nudijo med seboj v vsakodnevnem življenju (Amato 1990, 32).

Vaux (v Hlebec in Kogovšek 2003, 105–107) deli osnovne elemente socialne opore na tri dele, in sicer na vire socialne opore, posameznikova osebna zaznava virov in obliko socialne opore. *Viri socialne opore* predstavljajo materialno, finančno, informacijsko in emocionalno oporo. Posameznikova subjektivna zaznava socialne opore predstavlja posameznikovo veselje, zadovoljstvo s prejeto socialno oporo ter občutek spoštovanja in pripadnosti. *Oblika socialne opore* so različna dejanja pomoči. Priznavajo se kot spontana dejanja z namenom pomoči posamezniku ali na prošnjo pomoči.

Hlebec in Kogovšek omenjata tudi vrsto razsežnosti socialne opore, o katerih se je na osnovi teoretičnih in empiričnih študij sčasoma oblikoval konsenz, po katerem več avtorjev deli socialno oporo na štiri podzvrsti (Hlebec in Kogovšek 2003, 106–107):

- *instrumentalna opora* – pomoč v materialnem smislu (posojanje denarja, pomoč pri hišnih opravilih itd.),

- *informacijska opora* – informacije, ki jih oseba potrebuje ob vsaki življenjski spremembi (izguba službe, iskanje nove službe itd.),
- *emocionalna opora* – pomoč ob večjih ali manjših življenjskih krizah (težave na delovnem mestu, odpustitev itd.),
- *druženje* – socialna opora v obliki neformalnega občasnega druženja (obiskovanje, klepet itd.).

Čeprav lahko izguba dela povzroči želeno izolacijo posameznika, je potreba po socialni opori ključnega pomena. Socialne vezi so zelo pomembne pri prehajanju kriz, še zlasti velja to za vzajemnost, naklonjenost in zaupnost. Tako lahko razumemo medsebojne odnose v družini in širše kot neko vrsto zaščite, ki posamezniku izboljša počutje, pogled nase in posledično tudi njegovo zdravje.

4.4 RELIGIJA IN UPANJE

Človek že od nekdaj išče v religiji odgovore na temeljna eksistencialna vprašanja. V kriznih in čustveno obremenjenih situacijah se opre na verske utemeljitve smisla. Z namenom, da bi presegel svoja bremena, najde upanje v religiji. Pri definiciji sodobnih religijsko-pluralnih družbah Črnič (2001) opozarja, da odprte definicije, ki temeljijo na pojavnostnih razsežnostih, omogočajo boljše razumevanje sodobne religijske problematike. Pri opredelitvi, kaj je religija, se bom posluževala širšega pogleda. »Religija je lahko monoteistično verovanje in politeistično verovanje in celo ateistično verovanje, če le gre za verovanje v nekaj, kar se šteje za 'nenavadno' ali/in sveto« (Smrke 2000, 26). Tako lahko religijo povežemo na mnoga področja človeškega delovanja, predvsem pa razumemo kot način premagovanja stresnih situacij. Številni avtorji so preučevali vlogo religije na posameznika. V nadaljevanju bom omenila teorije, ki poudarjajo pozitivno noto religije na posameznika in njegovo življenje. Durkhem in Malinowski (v Haralambos in Holborn 2001, 456) pojmujeta religijo kot krepitev družbenih norm in vrednot ter spodbujanje družbene solidarnosti. Malinowski trdi, da se religija ukvarja s situacijami čustvenega stresa (rojstvo, puberteta, poroka, smrt), ki ogrožajo družbeno solidarnost. Ritual tako zmanjšuje tesnobo tako, da daje zaupanje in občutek nadzora. Na drugi strani Parsons (v Haralambos in Holborn 2001, 457) pojmuje glavno funkcijo religije kot pripisovanje smisla dogodkom, ki jih ljudje ne pričakujejo ali čutijo, da se ne bi smeli zgoditi dogodki, ki so frustrirajoči in nasprotujoči. Kasneje Bellah (v Haralambos in Holborn

2001, 500) raztegne namen religije na serijo simboličnih oblik in dejanj, ko je vsako iskanje končnega smisla, odgovorov na vprašanje, ki zadevajo pomen in namen življenja, v bistvu religiozno iskanje.

V vsakdanjem življenju vsi opravljamo obrede, v katerih izvajamo dejavnosti, o katerih le poredko razmišljamo, ali pa se za njih strateško odločimo. Luckmann (v Bahovec 2009, 61) trdi, da je religioznost postala zadeva »notranjega človeka« in kot taka je vedno bolj subjektivna, nevidna in del zasebne sfere. Posameznik tako lahko sam izbira niz religioznih verovanj in jih kombinira v svoj eklektičen sistem verovanj, ki je predvsem odvisen od njihovih emocij in občutkov (Bahovec 2009, 62). Posameznik se lahko še vedno obrača k tradicionalnim religijam ali pa poseže k sodobnim oblikam pozitivnega mišljenja, popularnih oblik psevdopsihologij in podobnega. Luckmann (v Bahovec 2009, 63) v sodobni religioznosti vidi predvsem poudarek na samoizražanju, samouresničevanju in samopreseganju kot najvišjo človekovo psihološko potrebo. Pozitivno verovanje in čutenje je povezano s posameznikovim počutjem, zato se strategije samozdravljenja osredotočajo na krepitev samopodobe, spreminjanje negativnih misli v pozitivne, meditacijo in molitev (Geller in Appelton 2000, 140). Večina strategij samozdravljenja temelji na redni rekreaciji oziroma zmernem telesnem gibanju, kot so sprehodi, tek, kolesarjenje, prostočasnih aktivnostih, kot so vrtnarjenje, pevski zbor, gasilsko društvo (Geller 2000, 123) in duhovnemu času, kot je meditacija, molitev ali zgolj čas, namenjen k krepitevi uma k pozitivnemu mišljenju (Hammerschlag in Silverman 2000, 12–13).

5 MURINE TEKSTILNE DELAVKE SKOZI PROSTOR IN ČAS

Tekstilna industrija je bila svoj čas ena najbolj delovno intenzivnih panog v Sloveniji. V poglavju opredelim pomen in težave tekstilne industrije, s katerimi se srečujejo dandanes tako po svetu kot pri nas. Na primeru Mure, ki je v Sloveniji oziroma v Pomurju odigrala pomembno vlogo v tekstilni panogi in se je leta 2009 znašla v finančnih težavah, izpostavim pereč problem izgube dela.

5.1 TEKSTILNA INDUSTRIJA SKOZI ČAS

Oblačila in modni izdelki so med največjimi potrošniškimi dobrinami. Globalni trg je ocenjen na več kot 1 trilijon evrov. Pričakovati je, da bo tudi v bližnji prihodnosti ostal velik (Slovenska tekstilna tehnološka platforma 2006, 5). Tekstilna industrija se je v Sloveniji razvila med obema vojnama v eno najmočnejših industrijskih vej, ki je zaposlovala največje število delavcev⁴ in je v slovenskem gospodarstvu veliko pomenila (Smole in Weissbacher 2007 b).

Tekstilna industrija je delovno-intenzivna panoga, je bolj kapitalsko usmerjena in v razvitih državah visoko avtomatizirana. Zanj je značilen velik delež vložka dela v proizvodnjo končnega izdelka in zaposlovanje pretežno nekvalificiranih delavcev ob relativno nizkih plačah (Nordas 2004, 7). Po letu 1991 so številne tovarne končale v stečaju in število zaposlenih se je drastično zmanjševalo (Vodopivec 2007, 31). V 2005 je v slovenski tekstilni industriji delovalo 512 podjetij z več kot 18.000 zaposlenimi. Industrija je ustvarila 229 milijard prihodkov od prodaje, od tega je povprečni delež izvoza v celotni predelovalni industriji znašal 60,6 odstotkov, kar kaže na nadpovprečno izvozno usmerjenost podjetij v tekstilni industriji (Slovenska tekstilna tehnološka platforma 2006, 8).

Obseg proizvodnje oblačil v Evropski uniji pada že od leta 2000 in se je do leta 2008 znižal za 30 odstotkov (Smole 2009). Tudi za slovensko oblačilno industrijo je značilno, da je zaznati od leta 2000 naprej nenehno padanje proizvodnje, prihodkov, izvoza in posledično tudi števila zaposlenih (Smole 2009). Glavna vzroka zmanjševanja obsega proizvodnje oblačil v Evropi sta prodor proizvodnje oblačil iz

⁴ Leta 1950 je tekstilna industrija v Sloveniji zaposlovala 32.000 ljudi, pred osamosvojitvijo leta 1990 pa je bilo v tekstilni industriji 74.845 ljudi (Vodopivec 2007, 31).

Kitajske (Smole in Weissbacher 2007b, Vodopivec 2007) in vpliv gospodarske krize na tekstilno industrijo (Smole 2009). Oba pojava sta močno vplivala predvsem na zaposlenost v različnih regijah, tudi v Sloveniji. Visoki stroški dela pa niso edini problem evropske tekstilne industrije. Ubada se tudi s trgovinskimi ovirami na določenih izvoznih trgih in s strogo zakonodajo na področju okolja in varnosti, ki jo nalaga evropska politika (Slovenska tekstilna tehnološka platforma 2006, 7).

V zadnjih letih se je tekstilna industrija soočila tudi s posledicami gospodarske krize, ki so prinesle v industrijo številne posledice različnih proizvodnih stroškov, prestrukturiranje in pojav novih konkurentov (Slovenska tekstilna tehnološka platforma 2006, 5). Gospodarska kriza, ki se je začela v Združenih državah Amerike s pokom nepremičninskega balona leta 2007, se je v zelo kratkem času z ozkega področja slabih hipotekarnih posojil razširila na druge finančne trge in gospodarske panoge z masovno proizvodnjo (Shiller 2008, Štiblar 2008). Industrije z masovno proizvodnjo so bile delavno intenzivne, kar pomeni, da so zaposlovale največ delavcev. V Sloveniji spada med najbolj prizadete delavno intenzivne gospodarske sektorje tudi tekstilna industrija (Štiblar 2008, Smole 2009). Skladno z gospodarsko krizo si je tudi slovenska tekstilna industrija delila enako usodo in po tihem zmanjševala proizvodnjo ter število zaposlenih (Smole 2009).

Ker predstavlja delo velik del proizvodnje, je zaprtje tekstilnih podjetij še posebno hud socialni problem, ki nastane s presežkom težko zaposeljive delovne sile v podjetjih, ki selijo proizvodnjo v manj razvite države s cenejšo delovno silo, saj z »drago« domačo delovno silo niso konkurenčna.

5.2 ZGODOVINA MURE

Mura je podjetje s sedežem v Murski Soboti in s tradicijo dveh šivalnic, ustanovljenih leta 1925. Velja za eno največjih slovenskih proizvajalcev oblačil. Mura je imela v najrevnejši regiji v Sloveniji vseskozi velik pomen pri zaposlovanju žensk in mladih.

Leta 1925 je trgovec Janez Cvetič v Murski Soboti odprl šivalnico perila. Nekaj let kasneje je odprl šivalnico perila tudi obrtnik Šiftar. V dvajsetih letih sta oba obrata zrasla v tovarni. Tovarni sta se po vojni združili in nastala je Tovarna oblačil in perila Mura. Petdeseta leta so za Muro pomenila prehod v sodobno mehanizirano podjetje, ki je zahtevalo strokovno usposobljene delavce. Tehnološki razvoj je spodbudil

razširitev proizvodnega programa in Mura je osvajala nova, predvsem tuja tržišča. V sedemdesetih in osemdesetih letih je proizvodnjo in poslovanje v Muri posodobil računalniški sistem. Leta 1969 so v Muri kot prvi v Jugoslaviji nabavili in v poslovni proces uvedli IBM-računalnik. Leta 1980 so nabavili procesni računalnik za izdelavo in razmnoževanje krojev ter optimiranje krojnih slik. Nekaj let kasneje pa še prvi sistem za računalniško vodeno prikrojevanje. Vsako leto so tudi posodabljali šivalne in likalne naprave (STA 2009, 1. oktober).

Mura je po osamosvojitvi Slovenije svojo dejavnost usmerila na proizvodnjo moških in ženskih oblačil. Izvajala je modni inženiring za lastne in globalne modne blagovne znamke (Hugo Boss), širila in tržila je lastne blagovne znamke (Mura, e.mura, Mura Leona, Carla Degen, Classic, Cavelli, Palatini itd.) ter izdelovala oblačila po meri za nosilce blagovnih znamk (proizvajalce), trgovino (trgovske blagovne znamke) in zahtevne individualiste (Neubauer 2011). Proizvodnja je bila osredotočena na sedežu družbe in v krajih znotraj pomurske regije (Ljutomer). Mura je postala najstarejši in največji slovenski proizvajalec oblačil. S trženjem in proizvodnjo moških in ženskih oblačil lastnih in svetovno znanih modnih blagovnih znamk si je podjetje ustvarilo sloves enega največjih oblačilnih podjetji v Evropi. Pomembno je bilo tudi Murino poslanstvo v regiji, ki je omogočalo zaposlitvene možnosti predvsem mladim ženskam. Po podatkih podjetja je v najboljših časih (leta 1994) Mura zaposlovala 6.500 delavk in delavcev (Neubauer 2011). Kasneje (leta 2002) je bilo v Muri zaposlenih 5.135 delavcev, kar je predstavljalo 11,5 procentov vseh zaposlenih v Pomurju (Smole 2009).

Pomurje leži na severovzhodnem delu Slovenije in je statistično najbolj nerazvita regija v Sloveniji, kar se kaže v nizki stopnji zaposlenosti in visoki brezposelnosti prebivalstva. Že od osamosvojitve Slovenije se Pomurje spoprijema s problemom brezposelnosti. Za gospodarsko nerazvito pomursko regijo je že pred desetletjem veljalo, da bi morebiten propad tovarne pomenil socialno bombo (Smole 2009, Kovač 2009). Prepočasno in neustrezno odzivanje na težave, upiranje spremembam, neprevzemanje odgovornosti in posledično zaostajanje pri krepitvi lastnih blagovnih znamk so bili prvi vzroki za vse večje poslovne izgube in probleme v podjetju (Smole 2009). Ob izgubah so delavke predstavljale prevelik strošek, zato je bil leta 2002 sprejet program prestrukturiranja družbe, v katerem je bil zaradi

zmanjšanja obsega dela in prevelikih stroškov dela sprejet ukrep, da do leta 2006 zmanjšajo število zaposlenih (Dora 2002).

S težavami v poslovanju so se v podjetju Mura srečevali zadnjih deset let. Poslovanje se je začelo občutno slabšati leta 2007, ko se je začela gospodarska kriza. Nadaljne vzroke za krizo Mure bi lahko iskali od ogroženega globalnega položaja tekstilne industrije in slabih menedžerskih usmeritev do neustreznih sprememb zakonodaje, nenehnih tehnoloških sprememb, problema zaščite intelektualne lastnine, pomanjkanja visoko izobraženih kadrov, skromne rasti produktivnosti, pomanjkanja inovacij in relativnega povečanja proizvodnih stroškov (Smole 2009).

Zgodba Mure v krizi je začela najbolj odmevati v začetku leta 2009, ko so se težave družbe podrobneje razkrile javnosti. Sledila je stavka in velika zaskrbljenost glede posledic v primeru stečaja za pomursko regijo. Tako so morali oktobra 2009 kljub različnim predlogom ohranitve podjetja razglasiti insolventnost in sodišču predlagati začetek stečajnega postopka. Insolventnost so razglasili v matični družbi Mura d.d. in hčerinskih družbah Mura – moška oblačila, Mura – ženska oblačila in Muralist. Upravitelji v teh družbah so zaposlenim delavkam vročili odpovedi njihovih pogodb o zaposlitvi. V teh družbah je bilo zaposlenih skupno 2635 delavcev, od tega 942 v matični družbi (STA 2009, 1. oktober).

Leta 2011 je na drugi dražbi največjo delujočo družbo Mura in partnerja družbo Mura Zagreb po izklicni ceni 9,654 milijona evrov kupila družba Aha Moda, v lasti Mojce Lukančič in Nigela Buxtona. Mura se trenutno še vedno srečuje s poslovnimi težavami, zaradi katerih še naprej odpušča delavce. V celotni zgodovini tekstilne proizvodnje je Mura najbolj (ne)očitna posledica, ki jo je prinesla kriza, saj je vedno več brezposelnih tekstilnih delavk. Trenutno AHA Mura zaposluje le še 1.350 delavcev (RTV SLO 2013, 8. julij).

5.3 KRIZA MURA IN ODPUŠČANJE DELAVK V MEDIJIH

Reprezentacije tekstilne industrije, podjetja Mure in Murinih delavk v različnih medijih se ukvarjajo predvsem z vidika razsežnosti gospodarske krize ter ekonomskih, gospodarskih in političnih vzrokov za nastanek brezposelnosti (Štiblar 2008, Senjur 2009, Kovač 2009, Mencinger 2009). Manj je novinarskih prispevkov, ki bi se usmerjali v kvalitativne vidike posledic brezposelnosti na vsakdanje življenje ljudi, ki ostanejo brez dela, in njihove bližnje (družina).

S pomočjo preproste kvantitativne analize vesti Slovenske tiskovne agencije (STA) želim prikazati novičarski diskurz o Tekstilni industriji Mura in zaposlenih v Muri, ki se je odražal v letih od 2004 do avgusta 2013. Sledeča kvantitativna analiza vesti STA obsega zgolj štetje frekvenc izbranih ključnih besed, pri čemer kontekst teh besed ni upoštevan. Zato je analiza le grob oris novičarskega diskurza o Tekstilnem obratu Mura, stečaju in novonastalem številu brezposelnih.

Posamezne besede, katerih pogostost sem preverjala v vesteh STA, sem razdelila na dva sklopa, in sicer: *gospodarsko-politični sklop (Gospodarstvo in politika)* in *življenjski sklop (Življenje delavk in delavcev)*. V gospodarsko-političnem sklopu sem preverjala pogostost naslednjih besed oziroma korenov besed:

stečaj, upravitelj, davč- (npr. davčne obveznosti), davk- (i/ov), lastnik, lastnica, vodstv- (o/a), uprav- (a/e), direktor, predsednik, sindika- (npr. sindikat, sindikalitsti), naročil-(a), proizvodnj- (a/e), investicij- (a/e), brezposeln- (-ost/-osti), partnerji, dobiček, izgub- (a/e), težave, kriz- (a/e; krizni), likvidnost, prestrukturiranje, odpuščanje, odpuščeni, odpoved, odpravnin- (a/e), prispevk- (i/ov), plač- (a/e), zavarovanj- (a/e).

V življenjskem sklopu pa:

delavc- (a/i), delavk- (a/e), zaposlen- (i), šivilj- (npr. šivilja, šiviljski stroj), nadur- (e/a, nadurno delo), pritisk, delovnik, normativ, prisilna drža, bolečin- (a/e), psihičn- (npr. psihične težave), zdravj- (e/a), zdravstve- (npr. zdravstvene težave), družina, položnic- (a/e).

Od leta 2004 do avgusta 2013* je bilo napisanih 1059 vesti v povezavi s podjetjem Mura in zaposlenimi v Muri. Pri tem je zaznati veliko porast vesti v letih 2009, 2010 in 2011 (glej Tabelo 5.1). Leta 2009 je namreč podjetje Mura d.d. s hčerinskimi podjetji šlo v stečaj, leta 2010 je potekal stečajni postopek in prodaja premoženja. Leta 2011 sta Muro na držabi kupila trenutna lastnika Mojca Lukančič in Nigel Buxton. V tem času je tudi veliko število Murinih delavk izgubilo zaposlitev in ostalo brez službe.

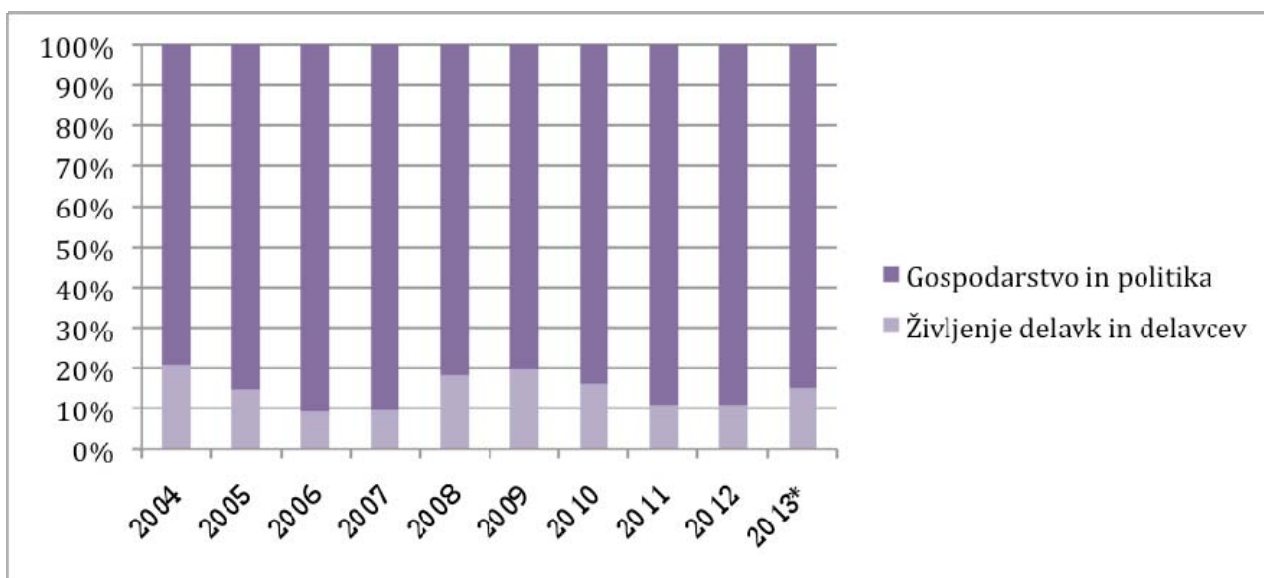
Tabela 5.1: Število STA vesti po letih

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013*
42	70	55	57	46	400	156	111	31	91

* do 20. avgusta 2013

Iz spodnjega grafa je razvidno (glej Graf 5.1), da je pogostost uporabe besed iz sklopa Gospodarstvo in politika med letom 2004 in avgustom 2013 odstotkovno bistveno večja kot uporaba besed iz sklopa Življenje delavk in delavcev, saj le-ta ne presega dvajsetih odstotkov pogostosti uporabe.

Graf 5.1: Pogostost (%) uporabe besed po sklopih

Iz sklopa Gospodarstvo in politika so največkrat uporabljene besede *uprava, direktor, vodstvo, predsednik, sindikat, likvidnost, kriza, težave, stečaj, partnerji in plače* (glej prilogo A). Medtem ko sta iz sklopa Življenje delavk in delavcev najbolj pogosti besedi *delavec in zaposlen*. Besede, kot so *nadure, prisilna drža, bolečina, psihične težave, družina in položnice*, ki bolj specifično obravnavajo delavko ali delavca kot subjekt, se ne pojavljajo ali se pojavljajo v zelo nizkem odstotku (glej prilogo B).

Iz analize je razvidno, da grob oris novinarskega diskurza vesti STA v večjem delu poudarja gospodarski, ekonomski in politični vidik na primeru Tekstilne industrije Mura in njenih zaposlenih ter da se le redko ali nikoli ne omenja delavke ali delavca kot posamezne osebe s privatnim življenjem, družino, odgovornostjo do preživljanja družine in otrok ter morebitnimi osebnimi ali zdravstvenimi težavami, s katerimi so se srečevali ob izgubi zaposlitve.

Tudi v pregledu širše slovenske akademske (diplomske, magistrske ali doktorske naloge) in raziskovalne literature o Tekstilni industriji Mura se avtorji

največkrat usmerjajo na makroekonomske kazalce tekstilne industrije (Lebar 2003), vpliva gospodarske krize na Muro (Recko 2010) ali pravni vidik stečaja Mure (Neubauer 2011). Do sedaj je največ pozornosti slovenskim tekstilnim delavkam v svojih raziskavah posvetila antropologinja dr. Nina Vodopivec, ki v svojem delu *Labirinti postsocializma* (2007) raziskuje, kako se z družbenopolitično spremembo oziroma s spremembo referenčnih okvirov ljudi v Sloveniji po letu 1990 spreminja pogled delavk ter delavcev na socialistično preteklost in njihovo sedanje doživljanje delovnega ter širšega življenjskega okolja. Kljub dejstvu, da je leta 2009 s stečajem Mure d.d. v Pomurju izgubilo delo naenkrat več kot 2.500 delavcev in delavk, ni bilo narejene nobene raziskave na področju socialnega stanja (brezposelnih) bivših Murinih delavcev in delavk.

V nadaljevanju sledi empirični del, v katerem se izogibam kolektivnih množinskih samostalnikov in poudarjam aktersko pozicijo, perspektivo, s katere govori delavka. Zato ne govorim o tekstilnem delavstvu kot o kolektivnem gibanju in ne problematiziram brezposelnosti kot ekonomski in politični problem. Temo življenjskih praks in strategij preživetja umeščam v mrežo relacij in pomenov, v katere vstopajo delavke v vsakdanjem življenju, vsakdanjih medsebojnih odnosih in vsakdanjih dejanjih.

6 METODOLOGIJA RAZISKOVANJA

V drugem delu naloge se posvečam empiričnemu raziskovanju pomena dela, brezposelnosti in razvoju strategij preživetja na različnih življenjskih ravneh na primeru odpuščenih Murinih delavk.

6.1 RAZISKOVALNO VPRAŠANJE

S pričujočo magistrsko nalogo želim pokazati, kako gospodarske in politične spremembe v primeru Tekstilne industrije Mura na mikro nivoju vsakdanjega življenja vplivajo na posameznika, konkretno na odpuščene tekstilne delavke, njihovo vsakdanje življenje, doživljanje izgube zaposlitve in preživetvene strategije. Pri tem izhajam iz teze, da se glavni diskurz krize tekstilne industrije v Sloveniji vije okrog makroekonomskih kazalcev, sprememb zakonodaje in vključitev evropskih smernic ter nenehnih menedžerskih prevzemov (Smole 2009, Vodopivec 2007, Kovač 2009, Mencinger 2009, Senjur 2009). Pri tem so redko izpostavljeni učinki brezposelnosti na delavke, njihovo vsakdanje življenje, vsakdanja dejanja, njihovo socialno mrežo in na posledično spoprijemanje z izgubo dela.

Glavna raziskovalna vprašanja se glasijo:

Kako so odpuščene Murine delavke doživele izgubo zaposlitve? Kako so se soočile s psihosocialnimi posledicami brezposelnosti? Kakšne preživetvene strategije so oblikovale v vsakdanjem življenju po izgubi zaposlitve?

Zanimalo me je, kako izguba zaposlitve kot življenjski dogodek vpliva na dožemanje delavkine identitete o tem, kdo je in kakšna je njena vloga v družbi ter na občutek morebitne socialne izključenosti. Osredotočila sem se na njihovo doživljanje izgube dela v finančnem, osebnem in socialnem vsakodnevnem življenju, in sicer, kako se jim je spremenila organizacija cikličnosti vsakodnevnih dejavnosti (Ule 1993), kako so se soočile s prekinitvijo teh stabilnih življenjskih ciklov, vrednot in prepričanj ter kakšne preživetvene strategije so oblikovale v tem času (Meert in drugi 1997, Wallace 2002, Horvat 2003). Raziskala sem, kako so reševale težave pri zagotavljanju osnovnih življenjskih potreb, kako so se soočile s šokom ob izgubi zaposlitve in z morebitnimi zdravstvenimi težavami (Wallace 2002, Horvat 2003, Sherman 2006) ter kako je izguba službe vplivala na njihove medsebojne odnose v družini in s prijatelji (Bratina 1992).

6.2 METODA ZBIRANJA PODATKOV IN ANALIZA

Raziskovanje vsakdanjega življenja in strategij preživetja odpuščenih Murinih delavk sem opravila s pomočjo kvalitativnega načina raziskovanja v obliki polstrukturiranih intervjujev. Raziskovala sem perspektivo sogovornic o izgubi dela, in sicer, kako so doživele/doživljajo izgubo dela v svojem osebnem življenju, kako je ta življenjski dogodek vplival na njihove vsakdanje prakse in kakšne preživetvene strategije so izdelale v času po odpustitvi, kako so reševale težave pri zagotavljanju osnovnih življenjskih potreb, kako so se soočile z izgubo zaposlitve in z morebitnimi zdravstvenimi težavami.

Vprašanja, zastavljena respondentkam, sem kategorizirala v devet tematsko različnih sklopov, ki sem jih pripravila še pred začetkom terenske faze. Vprašanja zajemajo različne vidike vsakdanjega življenja in vprašanja posledic brezposelnosti na vsakdanje življenje, in sicer na delovno okolje, izguba dela, osebne finance, družina in otroci, zdravje, prijateljstvo, religija, prosti čas in zaupanje v državo ter njene institucije. Vprašanja so bila odprtega tipa in so omogočala veliko manevrskega prostora za izražanje lastnih stališč. Vprašalnik sem dopolnila še z anketo z demografskimi vprašanji, ki vključujejo vprašanja o starosti, izobrazbi, statusu, kraju bivanja, številu otrok, trenutni zaposlitvi, zaposlitvi v Muri in mesečnih prihodkih/odhodkih gospodinjstva. V prilogi magistrske naloge se nahajata demografska anketa in vprašalnik, ki je bil vodilo pri intervjujih (glej priloge C in Č).

Izvedba intervjujev, transkripcija in analiza podatkov so bili narejeni s pomočjo ustaljenih kvalitativnih metodoloških načel (Kvale in Brinkmann 2009).

6.2.1 OPIS POTEKA RAZISKAVE

Emirični del je sestavljen iz enajstih intervjujev, ki sem jih opravila v obdobju od junija do avgusta 2013. Pred tem sem leta 2011 opravila dva pilotna intervjuja za namen izpopolnitve vprašalnika. Intervjuji so po vnaprejšem dogovoru potekali individualno v domačem okolju (devet intervjujev) in v gostinskem lokalu (dva intervjuja). Intervjuvankam sem pred začetkom zagotovila anonimnost. Za individualne intervjuje sem se odločila, ker omogočajo bolj sproščeno vzdušje. Pri tem sem želela pridobiti kompleksno, poglobljeno in konkretno videnje respondentkinih občutij, motivov in izkušenj, ki jih opišejo s svojimi besedami (Kvale

in Brinkmann 2009, 9). Za vse intervjuje sem opravila transkript, imena pa sem zaradi anonimnosti in varovanja podatkov spremenila. Za analizo in interpretacijo sem citate, ki sem jih uporabila v pričujočem delu, spremenila iz pogovornega v knjižni jezik in bila pri tem pozorna, da ne bi prišlo do vsebinskega spreminjanja, povedanega v intervjujih. V povprečju je intervju trajal od 40 do 60 minut. Vzorec sem izbirala preko svojega socialnega omrežja. Na intervju sem povabila 13 žensk, ki so delale v Tekstilni industriji Mura v Murski Soboti ali Ljutomeru in so bile odpuščene po letu 2004. Dve ženski sta intervju odklonili zaradi hudih zdravstvenih težav.

Glede na velikost vzorca pridobljenih podatkov ne moremo posploševati na celotno populacijo, zato se analiza, ki sledi, nanaša zgolj na ugotovitve, pridobljene na podlagi zajetega vzorca.

6.3 SOCIO-DEMOGRAFSKI OPIS VZORCA

Osnovne demografske podatke o starosti, kraju bivanja, zakonskem statusu, številu otrok, stopnji izobrazbe, delovnem statusu in delovnem statusu partnerja/moža, delovni dobi in delovni dobi v Muri, mesecu in letu izgube zaposlitve ter o mesečnih dohodkih in odhodkih gospodinjstva sem zajela v krajšem anketnem vprašalniku (glej priloga A), ki sem ga pred začetkom intervjuja izpolnila skupaj z intervjuvankami.

Povprečna starost intervjuvanih žensk je bila v času intervjuja 46,5 let. Najstarejša intervjuvanka je bila stara 55 let, najmlajša intervjuvanka pa je bila stara 39 let. Večina intervjuvank, devet od enajstih, živi v vasi oziroma na podeželju, le dve živita v manjšem kraju. Vseh enajst intervjuvank živi v hiši. Po izobrazbi prevladujejo intervjuvanke z dokončano poklicno (štiri intervjuvanke) ali srednjo šolo (štiri intervjuvanke). Zgolj tri intervjuvanke imajo dokončano osnovno šolo.

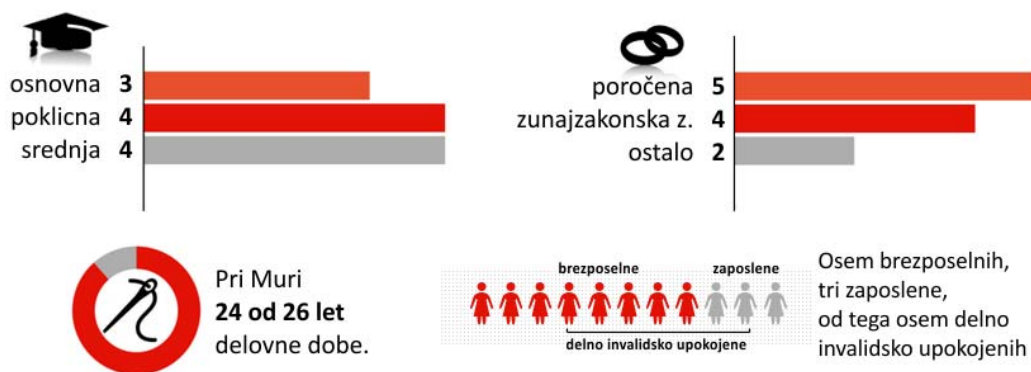
Med intervjuvanimi je pet žensk poročenih, štiri so v zunajzakonski zvezi, ena je razvezana in ena je samska. Dve intervjuvanki imata tri otroke, šest intervjuvank ima dva otroke, dve intervjuvanki imata enega otroka, medtem ko ena nima nobenih otrok. Štiri intervjuvanke živijo skupaj z možem/partnerjem in otroki v gospodinjstvu skupaj s starši partnerja ali svojimi starši, vendar v ločenih gospodinjstvih. Šest intervjuvank živi v samskem gospodinjstvu, pri tem štiri živijo samo s partnerjem, ker so se otroci že preselili, dve ženski pa živita s partnerjem in otroki, ki jih tudi še vedno finančno (skupaj z možem ali partnerjem) preskrbujejo. Zgolj ena

intervjuvanka živi sama z otrokom v enostarševskem gospodinjstvu.

Mesečni neto prihodek gospodinjstev v času intervjuja ne presega 1000 evrov, pri čemer so upoštevani vsi dohodki gospodinjstva (partnerjeva/moževa plača, invalidnina, pokojnina staršev). Mesečni neto stroški celotnega gospodinjstva intervjuvank znašajo v povprečju 750 evrov, pri čemer so upoštevani vsi odhodki gospodinjstva (možev/partnerjev kredit, avto na leasing itd.).

Med intervjuvanimi ženskami so bilo v času intervjuja tri zaposlene osebe, šest brezposelnih oseb in ena oseba s statusom nezaposlenosti. Med tremi zaposlenimi zgolj ena oseba še vedno dela v tekstilni panogi. Ne glede na trenutni delovni status je osem od enajstih intervjuvank delno invalidsko upokojenih (za štiri ure), le ena med njimi je zaposlena za štiri ure, dve pa imata dopolnilno dejavnost. Osem intervjuvank živi s partnerjem oziroma z možem, ki je bil v času intervjuja zaposlen, ena intervjuvanka živi s partnerjem, ki je brezposeln, dve intervjuvanki živita brez partnerja ali moža.

Graf 6.2: Prikaz sociodemografskih značilnosti vzorca.

V povprečju imajo intervjuvanke 26 let delovne dobe. Najdaljši staž ima intervjuvanka s 36 let delovne dobe, najmanj delovne dobe pa ima intervjuvanka z 18 leti delovne dobe. Od tega je povprečna delovna doba intervjuvanke v Tekstilni industriji Mura 24 let, pri čemer je bila Mura za šest intervjuvank prva in zadnja zaposlitev. Vseh enajst intervjuvank je začelo svojo delovno pot v Muri kot šivilja oziroma likarica v proizvodnji. Dve sta napredovali v tehničnega evidentičarja v pisarnah, ena je postala kontrolor, ena je delala kot servirka, ena kot mojstrica in ena se je specializirala v posebno šiviljo za odpravljanje tekstilnih napak. Pri vseh je bila

sprememba delovnega mesta povezana z naravno njihovih zdravstvenih težav in omejitve delovnih sposobnosti. Deset intervjuvank je izgubilo zaposlitev septembra, oktobra oziroma novembra 2009, ko je Mura s hčerinskimi podjetji šla v stečaj. Ena intervjuvanka je izgubila zaposlitev že decembra 2006 s prvimi odpuščanji. Ena od intervjuvank je izgubila delo oktobra 2009. Medtem je ponovno začela delati za AHA Mura, a so jo julija 2013 ponovno odpustili.

6.4 INTERPRETACIJA REZULTATOV

V prvem delu pričujoče naloge sem obravnavala koncept dela, brezposelnost življenjskega vsakdana in strategije preživetja v teoretskem kontekstu. V sledečem poglavju bom najprej predstavila empirično analizo percepcije pomena dela in delovnega okolja, doživljanje odpustitve, nato pa bom predstavila njihov življenjski vsakdan in strategije preživetja v obdobju po odpustitvi oziroma v času brezposelnosti.

6.4.1 PERCEPCIJA DELA IN DELOVNEGA OKOLJA

V najširšem smislu je delo zavestna in namenska človekova aktivnosti, ki v sodobnem svetu predstavlja osrednji del vsakdanjega življenja, in kot taka daje posamezniku možnosti za dostojno gmotno, socialno, kulturno in duhovno življenje (Jahoda 1981, 188). V analizi intervjujev se je pokazala prevladujoča percepcija zaposlitve kot edina oblika dela, ki nas pripelje do sredstev, potrebnih za življenje.

Meni je delo predstavljalo eksistenco. Jaz sem z mojo plačo, sicer ni bila bog ve kaj, ampak sem vzdrževala dva otroka in pa lenega moža, ker več ali manj ni bil zaposlen. Meni je delo predstavljalo vir dohodka, ki mi je predstavljal moje preživetje in način življenja (JANA, 46 let).

Za pomurski delovni trg je bilo Murino poslanstvo v regiji bistvenega pomena predvsem za zaposlovanje mladih žensk. Tako so se številne ženske takoj po osnovni šoli ali po srednji in poklicni šoli odločile za delo v Murinih obratih ali ker niso bile dovolj uspešne v šoli ali ker so bili »takšni časi in razmere ter edina izbira« (BREDA, 42 let) zaposlitve.

Pretirano si nisem želela delati v tekstilni industriji, ampak tako je bilo tisti čas v naših krajih na podeželju. Tu ni bilo navade, da bi nam v šoli razložili, kakšne možnosti imamo. Tako, da smo šli na tisto šolo, ki je bila blizu nas. Nekakšno

grozno veselje do tekstila nisem imela. Tisti čas bi bila raje frizerka ali pa trgovka ali kaj takšnega, ampak v šiviljstvu sem imela priložnost (MARICA, 55 let).

Kot mlade ženske, ki so vstopile na trg delovne sile, jim je plačano delo predvsem pomenilo moment samostojnosti in neodvisnosti.

Zaposlitev ti da samozavest. /.../ Ker se samo-osamosvojim, ker sama za sebe skrbim. To je v človeku in mislim, da to si vsak želi. Ne poznam človeka, ki si ne bi želel biti neodvisen. Neodvisnost ženske se mi zdi zelo pomembna (ANA, 48 let).

Njihovi spomini na delo v Muri se časovno delijo na začetek in na konec⁵ zaposlitve v Muri. Na začetku je veselje do dela predvsem povezano s plačilom in delovnimi ugodnostimi.

Na začetku je bilo super, ker sem prišla na dobro delovno mesto. Plača je bila velika. Pa še dvakrat ali trikrat na leto smo dobili dodaten denar, na primer nagrade, regres, božičnica, cel avgust smo bili doma. Bilo je super (JASMINA, 39 let).

V percepciji intervjuvank je na začetku imela poleg plačila pomembno vlogo tudi socialna participacija, še posebej razumevanje med sodelavkami in nadrejenimi.

Med delom smo se radi pohecali, pa si tako šel še z večjo motivacijo delat (MATEJA, 42 let).

Prvih deset let, moram povedati, sem hodila brez odpora delat. Bilo je precej mladih tam, kjer sem jaz delala. Mi smo se imenovali mlada brigada. Vsi smo enako mislili, tako da smo se zelo dobro razumeli (TONIJA, 47 let).

Le redke zadovoljstvo pri delu povezujejo z naravo dela, torej s šivanjem, likanjem, krojenjem itd. Delo torej ni predstavljalo izziva ali doseganja višjih osebnih ciljev. Tonija (47 let) je opisala svoje delo kot »monotono in dolgočasno delo, kjer nisi rabil uporabiti možganov«. Iz spodnjega citata je tudi razvidno, da v kolikor delavka ni našla zadovoljstva ali samouresničitve pri opravljanju svojega dela, se je od dela in sebe za tisti čas odtujila (Marx v Haralambos in Holborn 2001, 187).

Nekaj sem šivala, medtem pa sem premišljevala o vsem drugem. Včasih sem bila tako zgubljen z mislimi, da če mi je kdo prišel kaj povedat, sem se

⁵ Časovna delitev intervjuvank na »začetek« in na »konec« ni točno definirana. »Začetek« se nanaša na prva leta zaposlitve posamezne intervjuvanke (cca. prvih deset let), medtem ko se »konec« nanaša na zadnjih nekaj let pred stečajem Mure (cca. od 2000 dalje). Povezan je tudi z uvedbo skupinske norme.

ustrašila, ker sem čisto pozabila, kje sem. /.../ Jaz sem se lahko samo tako zmotivirala, da sem si razdelila leto. Aha, sem si rekla, zdej je novo leto, potem so prvomajski in tako naprej. V mislih sem razkosala leto, da sem lahko preživela. Če ne, v eni sapi, bi se mi utrgalo.

Ana (48 let) poudari, da se je s šivanjem in na sploh z delom v Muri naučila »natančnosti« in »dobre organiziranosti«. Delavke so v intervjujih svoje delo in sposobnosti enačile tudi s »kvaliteto podjetja« (BREDA, 42 let). V večini primerov so svoje sposobnosti opravljanja dela povezovale z doseganjem ali s preseganjem norme kot osnovnim (ekonomskim) faktorjem uspešnosti.

To delo, ročne spretnosti, mi na sploh leži. Jaz sem si včasih komade prenašala iz enega meseca v drugi mesec. /.../ Mogoče si imel naslednji mesec bolj zahtevno delo ali bolj natančno, pa nisi mogel več kot toliko narediti in zato nisi dosegel predpisane norme (ANA, 48 let).

Nikoli nisem bila delavka, ki bi imela 130 odstotkov, pa še kakšen dan ali dva dodatnega dopusta. Jaz sem bila že srečna in zadovoljna, če sem prišla tam na 104 odstotke. Ker ni šlo (JANA, 46 let).

Mura je svoje delavke plačevala glede na doseganje posamezne norme, kar je povečalo motivacijo delavk do dela po principu »bolj kot si bil priden, bolj si bil plačan« (ANA, 48 let) in obratno. Iz te navidezne samostojnosti doseganja posamezne norme je iz citatov razvidno, da delavke krivijo sebe za (ne)uspeh (Vodopivec 2007, 77). Posamezne norme so bile določene glede na posamezno šiviljsko operacijo, medtem ko so po letu 2000 zaradi prestrukturiranja na Muri uvedli skupinsko normo, ki ni bila več vezana na eno delavko ali na eno operacijo, ampak na skupino delavk (eno brigado), ki so morale dosegati skupno normo na različnih operacijah in so za to bile enako plačane. Tega ukrepa se vse intervjuvane delavke spominjajo kot pomembnega mejnika, ki je vplival tako na njihova plačila kot na odnose med njimi. Skupinska norma je bila v percepciji delavk nepravilna in vir sporov med njimi.

Ko pa smo prešli na skupinsko normo, sem jaz lahko delala 120 odstotkov, ena druga pa samo 70, ampak plačo pa sva imeli enako. /.../ Eni pa so se znali izogniti, »šlepati«. Lepo so se skrili, veliko govorili, drugi pa so še za njih delali (BREDA, 42 let).

Že med delavci, ki smo si bili so-delavci, to ni bilo več so-delo, ampak so-borba. Ogromno kreganja, ogromno potočenih solz. Najbolj grozno je bilo to, da so delavci že zjutraj prišli v strahu delat. Tako je bilo dan za dnem, tedne, mesece, leta (TONIJA, 47 let).

Na splošno je na delovno ozračje v Muri v zadnjih letih pred stečajem poleg skupinske norme vplival tudi odnos nadrejenih do delavcev v proizvodnji. Prisotni so bili številni pritiski, ki so jih nadrejeni izvajali na delavce v proizvodnji. Poleg tega so v komunikaciji bile prisotne psovke, žaljivke, ponižanja, sankcionirane bolniške in nehuman odnos do delavkinih osnovnih življenjskih potreb.

Pritiski so bili veliki. Stalno je bilo, da premalo delamo. Ne glede, koliko bi napravili, je bilo vedno preganjanje za malico, zakaj potrebujemo pol ure. Pripadalo nam je pol ure, ampak oni bi želeli, da bi prišli 15 minut prej nazaj. Potem je nastal odpor med ljudmi. Eni so potem delali med malico, eni pa pod nobenim pogojem (MARICA, 55 let).

Nobenega spoštovanja ni bilo. Nikoli te nihče ni vprašal, če imaš ti kakšne probleme, če je moraš k zdravniku, če imaš otroka bolnega. Nikoli ni bilo debate o tem. Ko si prišel nazaj iz bolniške, so ti vzeli delo, ki si ga bil vajen in te normalno premestili na najslabše delo ali delo, ki ga nisi poznal (ANA, 48 let).

Enkrat smo imeli na oglasni deski napisane ure, kdaj lahko gremo na stranišče. Predpisano je bilo, kdaj lahko ženske gremo na stranišče. Takrat sem rekla, če se bo to zgodilo, bo pa Mura tekla nazaj v Avstrijo (smeh). Vsako delo je imelo svojo normo in če sem jaz naredila zalogo, meni ne bo nihče govoril, kdaj lahko jaz grem na stranišče. Tako smo se vsi obnašali. Tega nismo dovolili in to pravilo jim ni uspelo (JANA, 46 let).

Delo je intervjuvanim delavkam zagotavljalo vir dohodka, socialno participacijo in občutek varnosti. Delovno mesto v Muri je pomenilo zaposlitveno gotovost ali »čakanje na penzijo« (BOJANA, 39 let). Ne glede na pritiske in pogoje dela je bilo za vse intervjuvane to »v teoriji boljše delo, kot ne imeti nič« (JANA, 46 let).

6.4.2 ZAPOSLOTVENA (NE)GOTOVOST IN ODPUŠČANJE

Delo v Muri je delavkam predstavljalo gotovost mesečnega dohodka in največkrat začetek in konec delovne dobe. Za šest od enajstih intervjuvank je zaposlitev v Muri pomenila prvo in zadnjo zaposlitev, zgolj dve delavki sta začeli svojo delovno pot drugje. Pri neprostoVOLJNI izgubi dela, ki jo v pričujočem delu obravnavam, delavke sploh niso razmišljale, da je njihova zaposlitev pod tveganjem, kar je privedlo do močne, predvsem psihološke posledice, kot sta šok in stres (Slack 2007). Poleg individualnih razlik ima na negotovost pred izgubo dela vpliv tudi

stopnja odvisnosti od službe, predvsem za delavke in njihove družine, ki so bili ekonomsko odvisni od zaposlitve.

Ni bilo veliko priprav na odpuščanje. Oni so nas prepričevali, da mediji lažejo. Po radiju je bilo, da Mura gre v stečaj. Nas pa pokliče šefica na sestanek, da to si zmišljujejo, da to ni res. /.../ Žalost je bila velika. Ljudje so čakali. Med sabo se nismo nikoli skregali, samo zelo napeto vzdušje je bilo med nami. Strah je bil. Tu so bile družine, mož in žena zaposlena v Muri, odvisni od Mure. Tako kot pri naši družini. In kar na enkrat ostaneš brez vsega (MARICA, 55 let).

Tisti teden, ko smo dobile odpovedi, je bil zelo slab teden. Najhujše je bilo zadnji dan. Jaz sem šla še tako »flegma« delat, normalno sem spakirala, pa kava, pa čik-pavza, pa malo tračkanja, ampak potlej, ko smo šli domov, je bilo najhujše. Teden dni sem bila še optimistična, sem mislila, da je možno, da me še pokličejo nazaj. Ampak po štirinajstih dneh pa me je zelo strlo. Bil je res velik šok (MANCA, 49 let).

Občutek nemoči poveča strah pred izgubo zaposlitve. Ko delavec nima zadostnih informacij o stanju v podjetju, to zamaje občutek pravičnosti in delavka dobi občutek, da nadrejeni sprejemajo pristranske odločitve (Trebše 2006). Jana (46 let) verjame, da so nadrejeni »v tišini delali sezname, kdo bo šel z njimi«. Podobnega mnenja je Mateja (42 let), ki je bila julija 2013 drugič odpuščena iz Mure. Trdi, da »sistem, kako so odpuščali, ni pravičen, ker sploh niso gledali, če sta oba, mož in žena, delala v Muri. Zaradi odpravnin so gledali samo datume, kdo je zadnji prišel«. Večina delavk verjame, da so »odločitve padale čez noč« (ANA, 48 let) in da ni bilo posebnih izborov. Poleg tega sta v primeru Murinih delavk, ki so opravljale specifični poklic, bila strah in šok ob izgubi dela prav zaradi specifičnosti dela večja, saj, kot pravi Tonija (47 let), »so nas trenirali, da drugega ne znamo, kot šivat, ker tudi nimamo izborazbe in zato ne moremo nikamor drugam iti delat«.

Delavke so bile še posebej izpostavljene, ker so bile nižje usposobljene, brez specifične izobrazbe, s statusom starejših delavcev in z manjšo delovno zmožnostjo. Povprečna starost intervjuvanih žensk je bila v času intervjuja 46,5 let in v povprečju so imele 26 let delovne dobe zgolj v tekstilni industriji. Poleg tega je osem od enajstih intervjuvanih delavk delno invalidsko upokojenih. Analiza intervjujev je pokazala, da so se delavke zavedale svojih »omejitev« na trgu dela pri iskanju novih zaposlitev.

Veliko nas spada pod kategorizacijo invalidov in vedeli smo, da nikoli več ne bomo dobili poštenega dela (JANA, 46 let).

Mislila sem, da sem sposobna, da si bom nekaj našla. /.../ Ne moreš, ne prideš nikamor. Pa še toliko sem stara. Vsak pogleda, koliko sem stara. To je problem (MARICA, 55 let).

6.4.3 DAN ODPUSTITVE, ŠOK IN IZGUBA SAMOSPOŠTOVANJA

Dneva odpustitve se intervjuvane delavke spominjajo kot zelo emocionalni življenjski dogodek, do katerega so zavzele poseben odnos, ter kot spremembo, ki je prinesela pluse in minuse v njihova življenja. Odpustitev oziroma šok ob izgubi dela so primerjale z drugimi pomembnimi dogodki iz svojega življenja.

Odpustitev ni bil prijeten dogodek. Če primerjam z ostalimi pomembnimi dogodki v mojem življenju, kot je na primer rojstvo otrok, ki je bil prijeten, vesel trenutek, to sigurno ni. To je bil moj slabši del življenja (MATEJA, 42 let).

Izguba dela je zame bila zelo huda sprememba. Največji šok v življenju. Še mogoče to, ko sem bila v bolnici razočarana, da ne bom imela otrok, ni bilo tako hudo (JASMINA, 39 let).

Razvoj delavčeve osebnosti je konstruiran v odnosu do dela, podjetja in proizvodnje kapitala (Stenning 2005, 989). Podjetje postane več kot racionalna ali tekmovalna kapitalistična dejavnost, je osmišljanje delavčeve identitete. Ob nenadni brezposelnosti, ko posameznik izgubi neko stabilnost in varnost, začne ta izguba vplivati na samospoštovanje in podobo o samemu sebi (Pačnik 1995, 11).

Po odpustitvi sem se zelo slabo počutila. Ko človek izgubi službo, pa še bolan, pri čemer sem se zavedala, da druge službe ne bom dobila, je bilo zame zelo hudo. Ne zaradi Mure, ampak zaradi tistega občutka, ki ti ga služba da. /.../ Počutiš se koristnega, ker je od tvojega dela odvisno veliko ljudi. To je čisto drugače. Vpliva na tvojo samozavest, imaš boljšo samopodobo. /.../ Naenkrat si višek in občutek imaš, da si čisto razčlovečen (BREDA, 42 let).

Zaposlitev je dala delavkam občutek koristnosti in smisla o tem, kdo so in kakšna je njihova vloga v družbi. Ta občutek smisla se z nezaposlenostjo običajno izgubi, ker se delavka ne more več niti sebi niti drugim dokazovati, kakšne naloge, zahteve in obveznosti je sposobna izpolnjevati (Pačnik 1995, 12).

Zdi se ti, kot da nisi več potreben, kot da nisi več sposoben delati. Mislim, težko je to spoznanje, da te nihče več ne potrebuje. Prej si bil nepogrešljiv. Ko si šel samo na dopust, so te poklicali vmes, kako se kaj dela, kje je kakšna stvar. Na enkrat pa je to odrezano. Te ne potrebujejo več (CILKA, 51 let).

Iz zgornjega citata je razvidno, kako ima poklicna vloga velik prispevek pri oblikovanju delavkine lastne vrednosti, da je koristna, da jo nekdo potrebuje, da so drugi odvisni od njenega dela, da je njihov trud poplačan. Iz tega vidika lahko

brezposelnost povzroči resno grožnjo identitete, ki se predvsem naseli v občutku manjvrednosti, tesnobe in stiske.

6.4.4 IZGUBA SOCIALNE MREŽE, DRUŽINA IN ŽELJA PO IZOLACIJI

Delavke so se med delom vsak dan vpletale v številne socialne interakcije, ki so oblikovale njihovo socialno mrežo. Iz tega vidika jim je delo predstavljalo socializacijo, ki je ključnega pomena za socialno in osebno življenje.

V službo sem hodila zaradi socializacije, da sem bila med ljudmi, ker niso vsi slabi (BREDA, 42 let).

Na delu sem bila bolj med ljudmi. Na tekočem sem lahko bila s trači in aktualnimi zadevami (JANA, 46 let).

Socializacija na delu je privedla nekatere intervjuvanke do tesnih stikov s sodelavci, ki si zaupajo in so privrženi eden drugemu. Cilka (51 let) opisuje izgubo dela in s tem tudi izgubo socialnih stikov, »kot če bi izgubil družino«. Gre za to, da so delavke preživele veliko časa na svojem delovnem mestu in tako so povezale svoja življenja z življenji tistih, s katerimi so delale.

Računajte, celo življenje smo dale v Muri. Eni smo dobesedno tam zrastle. /.../ V službi smo bili več kot doma. Doma nas niso tako poznali kot so nas v službi. S svojimi otroki nismo preživelili toliko časa kot tam. Kdaj si jih hotel videti? Ko si jih peljal v vrtec. Pri meni je moral otrok sam hoditi. Na koncu daš pol življenja za službo, pa nič nimaš od tega (JANA, 46 let).

Iz zgornjega citata je razvidno, da so nekatere delavke imele tudi občutek krivde kot zaposlene matere in da so se zaradi dela premalo posvečale vlogi materinstva. Občutek krivde izhaja predvsem iz obžalovanja, »da je bilo delo prioriteta pred družino« (CILKA, 51 let). Ta občutek obžalovanja je prišel šele po izgubi dela, ko »vidiš, kakšno budalo si, da vse skupaj raskiraš in delaš, potem pa iz tvojega truda ni nič« (CILKA, 51 let).

Izguba dela je pomenila močan stresni dogodek, ki je bistveno vplival tudi na delavkino vedenje in doživljanje, preko tega pa na mentalno in fizično zdravje (Bratina 1992, 63). V analizi intervjujev se je pokazalo, da so delavke odpustitev doživljale po korakih. Prve dni, ko so ostale doma, ker ni bilo dela, so delavke čutile

olajšanje, da je te »agonije končno konec« (JANA, 46 let) in je celo »pasalo biti doma« (JASMINA, 39 let). Trenutek, ko so se resnično zavedale, da so izgubile delo, je v večini primerov povezan z momentom, ko so dobile »papirje v roke. Takrat je bil pa šok« (JASMINA, 39 let). Hkrati je na emocionalni ravni doživljanja stresa ob izgubi zaposlitve pri delavkah sledil umik in izolacija kot posledica šoka ob izgubi zaposlitve ter jeza in depresija.

Prva dva dni nisem bila ne lačna, ne žejna, samo kavo sem spila, pa cigarete kadila in razmišljala. Doma so mi rekli, če mislim cele dneve samo razmišljati. Dobesedno mi ni bilo za pogovor. Pravi šok (MANCA, 49 let).

Ko sem ostala brez dela, sem najraje ostajala stalno doma. Ni mi bilo za iti med ljudi, da bi me kdo kaj spraševal ali kaj. Zakaj? Ker sem se počutila, da sem jaz kriva (MARICA, 55 let).

Zaradi posledice šoka in jeze so delavke vzpostavile tudi emocionalno distanco do same zgradbe tekstilne industrije, kjer so delale.

Na začetku se nisem mogla tam mimo peljat. Meni je bilo tako težko. Pa besni smo bili na to, koliko let so nam lagali, kakšne odnose so z nami imeli. To vse na koncu podoživljaš (ANA, 48 let).

Ko grem mimo Mure, se sploh ne morem obrniti proti tovarni, da bi pogledala. Vedno v drugo stran gledam (MARICA, 55 let).

Izguba zaposlitve kot krizni življenjski dogodek enega člana družine vpliva tudi na razmerja v družini, in sicer na odnose s partnerjem in z otroki (McKee 2008). Velik pomen v takšni situaciji ima podpora ljubljenih oseb, partnerja ali otrok.

Po resnici povedano, jaz doma umiram. Pa saj včasih paše biti malo sam, ampak ne pa veliko. Med štirimi stenami se mi začne mešati. Hvala bogu, da imam dobro mamo in me je silila, da sem hodila z njo na vse konce, ker je videla, da sem zelo slaba (JASMINA, 39 let).

Samo dve intervjuvanki sta omenili, da so jim družinski člani otežili situacijo in da so se njihovi odnosi oslabili.

Čprav so mi bili največja opora pri temu hčerke in mož, je odpustitev na naš odnos naprej vplivala zelo negativno. Kar naprej so me preganjali in pritiskali, češ zdaj boš doma ostala, ne boš nič delala, boš depresivna. Zdaj pa ne več (ALENKA, 53 let).

Vsaka delavka je potrebovala družbo svojih najbližjih. V prvi vrsti, da je lahko zadovoljila svojo potrebo po pozitivnem ovrednotenju v očeh drugih in občutek, da jo

nekdo potrebuje, ter drugič, da je lažje preživlja stresne situacije in bolečine (Ule 2004, 236). Analiza ne obravnava hujših oblik depresije, izolacije, alkoholizma ali poskusa samomora kot skrajne posledice brezposelnosti (Bratina 1992).

6.4.5 ŽIVLJENJSKI VSAKDAN

Življenjski vsakdan se pri aktivni ženski oblikuje glede na zaposlitvene obveznosti, torej glede na obvezni vsakodnevni osemurni delavnik. Ritem življenja se pri brezposelni osebi spremeni prav zaradi izgube dnevnega ritma, ki ga narekuje delovno mesto. Delavke dojemajo izgubo zaposlitve kot pridobitev časa, a hkrati zaradi šoka in tesnobe po njihovem mnenju tega časa niso koristno in v celoti izkoristile.

Sedaj sem se že malo navadila, na začetku je pa bilo zelo težko. Ko sem zjutraj vstala, pa tam do treh popoldne nisem mogla nič delati, ker ni bilo tistega ritma. Navajena sem bila, da vstanem, se oblečem, kakšno kavico spijem, pa sem šla delat in sem prišla ob treh domov. Potem pa bum. Na hitro naredit to, to, to. To je trajalo ene tri, štiri mesece, da sem ta ritem izgubila (CILKA, 51 let).

Odpuščena delavke so si morale na novo organizirati dan. Pri tem opažajo posledice normiranega dela, ki vplivajo tudi po izgubi dela na hitrost opravljanja njihovih dnevnih dejavnosti.

Včasih me partner ustavi in mi reče »Zdaj nisi več na normi!« Jaz sem pa navajena, da če nekaj delam, delam kot na stroju. Stara navada - železna srajca (JANA, 46 let).

Re-organizacija dne poteka vzporedno z re-ovrednotenjem dnevnih obveznosti. Pri tem je pomembna delitev na percepcijo delavk, ki so v času intervjujev imele zaposlitev, in delavke, ki so bile doma brezposelne. Zaposlene delavke organizirajo svoj dan glede na svoj obvezni delavnik in gospodinjska dela, kot so priprava kosila, pospravljanje, likanje, nakupovanje. Iz spodnjega citata je razvidno, da lahko ritem in narava nočnega delavnika tudi v celoti re-organizirata vsakdan in posledično teden. Gre za edini primer nočnega dela v analizi, ki pa jasno pokaže prilagoditev življenja glede na delavnik.

Ob devetih zvečer vstanem. Delam celo noč, do devetih, desetih zjutraj. Kruh naložim v avto in se odpeljem na razvoz. Potem pa na razvozu klepetam, pa kruh razvažam štiri ure, pa pridem domov, kaj skuham, pospravim za sabo,

znova si pripravim za nočno delo, potem pa skušam oči zapreti okrog četrte ure popoldne in znova zaspati. /.../ Je pa fajn, da imam nedeljo, ponedeljek, torek, ko mi ni treba nič delati. Imam takrat čas za urejanje papirjev, grem k zdravniku, če je treba v trgovino, za kakšne svoje stvari imam čas, recimo sončit se poleti (ANA, 48 let).

Na drugi strani trenutno brezposelne delavke organizirajo svoj dan glede na obveznosti, ki so jim pripisale večjo pomembnost in prednost ali so tudi drugi vpleteni v to aktivnost. Ena izmed obveznosti, ki so jo intervjuvanke izpostavile, je skrb za njihovo zdravje.

Ko vstanem, moram prvih deset minut počivati, da se telo relaksira. Naredim svoje vaje, da lahko sploh vstanem. Potem pride na vrsto osebna higiena, ki poteka upočasnjeno, saj je moja polovica telesa, kako bi rekla, umrtvičena. Dokler se spravim v pogon, traja nekaj časa. Nato kava in zajtrk. Nato zdravila. Potem spet malo počitka, deset ali petnajst minut, nato pa gospodinjske zadeve. Kar pač tisti dan zmoreš (BREDA, 42 let).

Druga najbolj izpostavljena obvezna dejavnost, ki vključuje tudi druge ljudi, je kuhanje kosila za družinske člane.

Ob desetih zjutraj me vsak dan pokličejo moji otroci, ki delajo tu blizu in mi povejo, ali tisti dan pridejo k meni domov na kosilo ali ne. Skoraj vsak dan pridejo. Tako skoraj celo dopoldne pripravljam kosilo. Potem pridejo in po kosilu je treba tudi vse pospraviti. Kar hitro gre dan mimo (ALENKA, 53 let).

Tretji sklop obveznih dejavnosti je delno vezan samo na poletni čas. Gre za skrb za vrt, rože in domače živali.

Glavna skrb sta vrt in zelišča, pa to urejanje zelenice okoli hiše. Okoli šestih vstanem, pa že zalivam vrt. Okolica je pomembna, zato urejam, kolikor se le da /.../. Zvečer pa zunaj spet delamo. Večinoma se vse vrtili okrog našega vrta (smeh). To je središče. Mogoče malo noro, ampak to je trenutno za delat (MARICA, 55 let).

Prvo so ta moja zdravila, potem šibam v kopalnico, se oblečem v domača oblačila, šibam ven podojit kozico. Ena je breja, druga pa ima ogromno mleka. To porihtam pri nji, prinesem stvari noter, precedim, dam v hladilnik, šibam v kopalnico, se lepo umijem, preoblečem in pripravim zajtrk. /.../ Po kosilu grem spet pogledat kozice, če je pri njima vse v redu. /.../ Zvečer, če nimam nič drugega, moram zopet kozice dojit (TONIJA, 47 let).

Po pomembnosti dnevnih dejavnosti sledijo še vsa ostala gospodinjska dela, kot so čiščenje, pomivanje, nakupovanje, birokratske obveznosti, kot so plačevanje

položnic, druženje z otroki, sosedi in širšo družino ter počitek. Analiza vsakodnevnih dejavnosti intervjuvanih žensk kaže, da so njihove obveznosti izključno vezane na »družinska« dela⁶ kot kontinuirane prakse, ki jih ženska »mora« opraviti vsak dan sproti. Devet od enajstih intervjuvank živi z možem oziroma s partnerjem, s katerimi si gospodinjska dela delijo po principu »jaz vsa gospodinjska opravila poravnam noter, on pa uredi, kar je zunaj« (TONIJA, 47 let).

Pomembno razliko med trenutno zaposlenimi in brezposelnimi delavkami predstavlja tudi odnos do načrtovanja svojega dne. Pri zaposlenih ženskah prevladuje želja po dobri (samo-)organizaciji.

Moje življenje na sploh zelo rada planiram. Vse tisto, kar je nepredvidljivo, me zelo iz stira meče. Zelo imam rada organizirano delo in dan (ANA, 48 let).

Pri brezposelnih ženskah ni ne potrebe in ne želje po vnaprejšnjem načrtovanju. Na to vpliva tudi njihovo zdravstveno stanje.

Obenem si načrtov za naprej ne delam. Saj iz dneva v dan ne veš, kakšen vstaneš. Prilagajam se vsakemu dnevu posebej in tako tečejo naprej (BREDA, 42 let).

Podobno se tudi kaže razlika tudi dinamiki in ritmu vikenda. Pri zaposlenih ženskah oziroma pri ženskah, pri katerih se njihov vsakdan veže na aktivno-delavne družinske člane, sta sobota in nedelja drugačna, »bolj umirjena, ker se dogaja manj kot med tednom« (ALENKA, 53 let). Po drugi strani trenutno brezposelne ženske doživljajo vikend »precej podobno kot dneve med tednom« (MARICA, 55 let).

Splet vsakdanjih dogodkov se organizira tako funkcionalno, prostorsko kot časovno. Kljub kompleksnosti vsakodnevnih dogodkov v splošnem njihovo strukturo dneva narekujejo relevantnost in narava dogodka (Ule 1993, 41).

6.4.6 PROSTI ČAS IN AKTIVNOSTI

Brezposelnost vpliva na prosti čas in ostale aktivnosti na več ravneh, in sicer na finančni, časovni in psihični ravni. Brezposelna oseba izgubi finančno zaledje za izvajanje pristočasnih aktivnosti.

⁶ Družinsko delo se nanaša na vrsto dejavnosti, ki so spolno asimetrično determinirane in so potrebne za vsakdanje funkcioniranje družine oziroma njenih članov: gospodinjska dela, skrb za otroke, finančna in upravno-administrativna dela, tehnična opravila in odnosno delo (Švab 2001, 144).

Nimamo ne volje in ne denarja, da bi si privoščili kakšno kopanje, kino ali kaj podobnega (MARICA, 55 let).

Hkrati brezposelna oseba pridobi zaradi izgube dela več časa, ki ga lahko po svoji volji izkoristi. Vendar ga pri tem, kot je razvidno iz zgornjega citata, ovira občutek nizke samopodobe, ki vpliva, da oseba nima želje za različne aktivnosti (Haralambos in Holborn 2001, 255-256). Tako intervjuvanke pri opisovanju svojega prostega časa v večini primerov poudarijo moment samote, torej, da je prosti čas tisti čas, ko se »ni treba z nikomer pogovarjati« (CILKA, 51 let). Na splošno je prosti čas tisti čas, ki ostane, ko so druge obveznosti izpolnjene, in kot čas, ki je namenjen zgolj sebi.

Vzamem si tudi čas zase. Če si ga ne vzameš, drugega ne vidiš kot delo. Delo pa tudi ni vse, potrebuješ nekaj, da se odklopiš od vsega (MANCA, 49 let).

Iz tega vidika je analiza pokazala, da predstavljata čas za dužino in čas zase osrednji interes v prostem času. Pomembna aktivnost je tudi igranje z otroki, kot so lastni otroci, vnuki, nečaki oziroma sosedovi otroci, in hišnimi živalmi. V večini primerov je sprehod s psom.

Pri prostem času sem pa striktna. Zase si privoščim dvakrat dnevno sprehod z našim psom. To je pa moje in od tega ne odstopam. Sicer sem se sprehajala že prej, sedaj pa še posebej (BREDA, 42 let).

Čas zase si vzamem, ko pridejo vnučkinje in sem sama z njimi. Tudi takrat te nihče nič ne sprašuje, pač pa sem sama z njimi in opazujem njihovo odraščanje (CILKA, 51 let).

Ena izmed prostočasnih aktivnosti, ki se v analizi pogosto pojavlja, je tudi vsakodnevno kolesarjenje, predvsem v poletnem času. V zimskem času pa prevladuje branje romanov. Tudi v tej prostočasni aktivnosti gre za neke vrste odmik od neposredne realnosti in uvid v neke druge svetove, kar pomaga zmečati včasih napore dnevnih aktivnosti in situacije.

Sedaj prebiram zgodovinske romane. To je za sprostitev in tudi pobeg v drugi svet. Imam zelo dobro domišljijo, marsikaj si tako predstavljam, zato mi je to v toliko večji užitek in si na tak način popestrim življenje (BREDA, 42 let).

Sledi branje časopisov, revij ali različnih priročnikov, ki se povezujejo z delom na vrtu. Gledanje televizije je vezano na večerni čas, torej na gledanje vsakodnevnih novic oziroma filmov.

Ko gredo vsi spat, takrat sta televizija in daljinec moja. Udobno se namestim na kavču. Gledam kakšen dober film, nadaljevanko, da se malo sprostim (MATEJA, 42 let).

Dve intervjuvanki posebjaj izpostavljata prosti čas, namenjen počivanju oziroma sproščanju doma, ko ni nikogar.

Če pa imam kaj prostega časa, potem pa ležim sto na uro, pa si polnim baterije. Vhodna vrata si zaprem, tako da nihče ne more noter. Telefon najraje izklopim. Tisti čas je moj (TONIJA, 47 let).

Aktivno članstvo v različnih društvih ni pogost pojav. Med društvi prevladujejo posamezna prostovoljna gasilska društva, invalidska in turistična društva.

Lepo je, ker imaš drugi krog ljudi in tisti čas se ne pogovarjaš o kakšnih problemih. Pa ritem ti malo spremeni, vsaj tiste pol ure, uro, kar si z njimi (CILKA, 51 let).

Več »prostega« časa po izgubi dela je bilo namenjenega tudi izobraževanju, ki ga je nudil zavod za zaposlovanje. V sklopu izobraževanja je ena intervjuvanka naredila poklicno kvalifikacijo za zeliščarja, dve sta dokončali srednjo ekonomsko šolo oziroma medicinsko šolo in ena nadgrajuje znanje angleškega jezika.

Delo je sredstvo za ustvarjanje dohodka, ki ga kasneje namenimo stvarjem, ki ne zadevajo dela. Ko tega dohodka ni več, so pristočasne aktivnosti finančno omejene, vendar še vedno želimo v tem času zadovoljiti svoje lastne želje.

6.4.7 STRATEGIJE FINANČNEGA PREŽIVETJA

Ko govorimo o finančnih posledicah brezposelnosti, mislimo predvsem na oteženo zadovoljevanje življenjskih potreb. Finančna stiska lahko pripelje do različnih posledic pri posamezniku in poveča njegovo odvisnost od drugih.

Prej sem imela štipendijo, precej veliko, ki so mi jo starši pustili samo zame. Tako sem bila že od srednje šole finančno neodvisna. Takoj sem šla delat. Plačo sem imela dobro. Staršem ni bilo treba skrbeti zame. Potem je pa to bil res velik, velik šok, da jaz nisem imela svojega denarja. To me je bolj bolelo kot sama misel, da sem brez službe (JASMINA, 39 let).

Vsako gospodinjstvo potrebuje dohodke za svoje normalno delovanje. Te dohodke običajno zagotavlja mesečna plača. Ko eden v gospodinjstvu izgubi delo in ostane brez rednih mesečnih prilivov, se zmanjšajo celotni prihodki gospodinjstva. Ne glede, da so delavke izgubile svoj mesečni dohodek, so še vedno obdržale vlogo urejanja gospodinjskih financ. Izguba dela je prisila delavke oziroma njihova gospodinjstva, da več časa namenijo planiranju osebnega premoženja in bolj zavestno prevzemajo nadzor nad finančno situacijo.

Ko smo ostali brez enega dohodka, smo najprej črtali vse, kar ni nujno potrebno, čemur se lahko odrečeš in brez česar se da živeti (BREDA, 42 let).

Razpon strategij, ki jih pri tem oseba sprejema, je odvisen od značaja slehernega posameznika, gospodinjstva in okolja, v katerem prebiva (Webley 2000). Prihodki gospodinjstva pridejo enkrat na mesec. Ti vključujejo plačo delavke oziroma največkrat plačo partnerja ali moža, invalidnino, denarno nadomestilo za brezposelnost itd. Analiza intervjujev je pokazala, da je najpomembnejša in najosnovnejša strategija preživetja najprej plačilo položnic, kreditov ali drugih obveznih stroškov.

S financami v gospodinjstvu ravnamo tako, da počakamo na vse prilive. Ko so vsi datumi za vse prilive mimo, najprej plačamo položnice, nato kredite, potem pa kar ostane, ostane (MATEJA, 42 let).

Pri naših financah smo zelo organizirani. Ko plače dobimo, najprej plačamo položnice. Potem pa s tistim, kar ostane, moramo preživeti. Nikoli nismo ostali brez hrane, smo vedno pazili, da speljemo mesec skozi (MANCA, 49 let).

Nato sledijo skrbno načrtovani in zelo organizirani nakupi osnovnih živil za preživetje. Običajno gospodinjstva opravijo nakup enkrat na mesec. Pri teh nakupih gre zgolj za osnovna živila, kot so moka, olje, sol in sladkor, ki jih doma ne moremo pridelati. Meso in ribe se kupuje redkeje in zgolj enkrat mesečno. Nakupuje se »po lestvici, brez česa ne gre, ostalo pa črtaš« (BREDA, 42 let). Pomemben faktor pri nakupih je tudi sama trgovina, torej kje, kdaj in kaj se kupuje.

Cene v trgovinah za živilske izdelke znam več ali manj na pamet. Za stvari, ki jih kupujem, točno vem, v kateri trgovini koliko stanejo. Napravim si seznam za v trgovino in pišem ta trgovina, to, to in to. Točno vem, ali mi je izdelek všeč, tudi po kvaliteti. Točno vem, v kateri trgovini kaj kupujem (MATEJA, 42 let).

Na čas nakupov vplivajo tudi posamezne akcije, popusti ali kuponi, ki se jih gospodinjstva poslužujejo.

Ko so začeli pošiljati reklame o posebnih ponudbah v trgovinah, sem se prav oddahnila, ker sem takoj videla, kje so kakšni popusti (JANA, 46 let).

Pri zagotavljanju dovolj velike količine hrane za preživetje igrajo najpomembnejšo vlogo vrt, sadovanjak, domača pridelava zelenjave in sadja ter peka kruha. Analiza kaže, da imajo v redkih primerih doma tudi domače živali, kot so kokoši, prašiči, koze in zajci.

Čim več poskušamo pridelati na vrtu. Gre za osnovne zadeve, kot so solata, korenček, peteršilj, čebula, paradižnik, paprika, buče, fižol. Kar zraste na vrtu, potem tudi vložim ali dam v zmrzovalnik, da imamo pozimi in da ne mečem stran (CILKA, 51 let).

Imamo kokoši, jajca, velik vrt, malo njivo s krompirjem, buče za domače bučno olje, vse sadje porabimo za sokove, marmelade, tudi vlagamo sami. Tako si naredimo ozimnico (MATEJA, 42 let).

Omenjeni dohodki vplivajo tudi na (ne)zagotavljanje dietne hrane v primeru specifičnih bolezni ali alergij.

Morala bi se držati dietne prehrane, ker ne prenašam beljakovin. Ta hrana pa je izredno draga. Če bi si jo kupovala zase, bi me ostali lahko gledali in brali le časopis (BREDA, 42 let).

Iz zgornjega citata je tudi razvidno, da ženska zavestno poskrbi za zaščito družine tako, da izpad dohodka ne ogrozi eksistence vseh članov gospodinjstva oziroma predvsem otrok. V primeru, da otroci niso še finančno samostojni, so se ženske pripravljene odreči svojim potrebam in željam, samo da ne bo otrok občutil primanjkljaja zaradi izgube dela.

Marsičemu sem se odpovedala. Rada bi si kupila kakšno malenkost, a enostavno zame ni bilo denarja, ker sem si mislila, da hčerka posamezno stvar bolj potrebuje, ker hodi v srednjo šolo, kot jaz, ki sem doma. Večinoma je šlo za hčerko (MANCA, 49 let).

V analizi je zaslediti, da so na splošno po izgubi dela poleg omejitve osnovnih nakupov sledila tudi ostala večja odrekanja, in sicer:

- zmanjšanje uporabe avtomobila,

- zmanjšanje nakupov oblačil,
- zmanjšanje osebnih lepotnih storitev, kot je frizer, kozmetičarka,
- zmanjšanje druženj ob kavi, obrokih zunaj doma,
- zmanjšanje prostočasnih aktivnosti, kot je kopanje v termah,
- odpoved dopusta.

Ko posameznica brez partnerja ni bila sposobna sama poskrbeti za blaginjo svojega gospodinjstva, so ji v prvi vrsti finančno oziroma materialno pomagali starši ali dobrodelne organizacije, kot sta Rdeči križ in Karitas.

Ko so me odpustili, so me starši v celoti financirali. /.../ Z otrokom sva redno jedla pri starših. V trgovino tudi nisem hodila, večinoma sem vse pri mami dobila in vzela, ker nisem imela denarja za trgovino (BOJANA, 39 let).

Ne hodimo nakupovat obleke ali kakšne podobne stvari, le samo strogo življenjske stvari. Kakšno stvar dobim tudi preko Rdečega križa. Tudi preko Karitasa dobim enkrat, dvakrat letno, tako da mi ni treba vsega kupiti (CILKA, 51 let).

Posameznik mora za svojo blaginjo poskrbeti sam. Strategije preživetja, ki so jih ženske skupaj s svojo družino razvile, se v ožjem pomenu nanašajo na boj za preživetje in težijo k pazljivi uporabi gospodinjstevskih dohodkov za zadovoljevanje predvsem osnovnih človeških potreb, k pridelovanju čim več hrane na domači zemlji, k zmanjšanju odvečnih stroškov in k iskanju možnosti dodatne pomoči (Meert in drugi 1997, Wallace 2002).

6.4.8 SOCIALNA OPORA

Socialno mrežo, ki predstavlja posamezniku oporo v kriznih situacijah, sestavljajo družina, prijatelji, sosedje, sodelavci itd. Najpomembnejšo vlogo imajo pri opori žensk, ki so izgubile delo, najožji člani družine, torej mož ali partner in otroci, ker jim tudi najbolj zaupajo. Pri tem gre predvsem za nudenje instrumentalne in emocionalne opore.

Največja opora so bile hčerke. V tistem obdobju me nikoli niso pustile same. Če ne bi bilo njih, vprašanje, kako bi to obdobje preživela (CILKA, 51 let).

Najhuje je bilo to, da sem službo izgubila in tri mesec bila brez plače. Tri mesece nič. Najhuje je bilo, ko sem partnerja prosila za vsak evro. Mislim, da

smo s tem postali bolj povezani in bolj močni. S partnerjem sigurno (MANCA, 49 let).

Samo na moje domače se lahko zanesem. Ko si do konca povemo, se do konca skregamo in se potem pogovorimo. To je edino zanesljivo (TONIJA, 47 let).

Sledi širša družina, in sicer starši ter bratje in sestre, ki prav tako pomagajo materialno oziroma finančno in moralno. Tretja najpogostejša instrumentalna opora so sosedge, ki so prav tako pripravljeni pomagati tako finančno ali materialno z zagotavljanjem hrane in ostalih dobrin, kot tudi v smislu pomoči pri hišnih opravilih ali na vrtu.

Eni sosedi so res dobri. /.../ Na vse načine so nam pomagali. Nosili so nam hrano, ponudili so nam denar. Če bi res v takšno krizo padli, potem bi ga mogoče tudi vzeli. Oni imajo naročene časopise. Ko jih preberejo, potem jih prinesejo k nam in jih mi dalje beremo. Pa še ni treba kupovati. To vse izkoristimo (MARICA, 55 let).

Eno sosedo imam zelo fajn, na katero se lahko zanesem. Oni so zelo verna družina in ko so se priselili sem, je moja hčerka ravno šla prvo leto v Maribor študirat. Rekli so., da mama in ata nimata, zato ti bomo mi dali. So ji oni dali denar, tudi če jih nismo prosili. Ker verjamejo in imajo željo, da morajo deliti s tistim, ki nima in je potreben (MANCA, 49 let).

Pri izgubi dela ima širša socialna mreža prijateljev, sosedov in znancev prav tako pomembno vlogo kot družinski člani, saj je sama potreba po druženju ena od osnovnih človeških potreb (Ule 2004, 227). Takšno prijateljstvo zadovoljuje različne potrebe: materialne, kognitivne in socialno-emotivne.

S prijateljico, ki jo imam in ni delala na Muri, smo se sedaj še bolj zbližali. Dala mi je fajn oporo, pa je tudi ona brez službe. Samo mi je bolj stala ob strani kot jaz njej. Veliko smo se družile. Večinoma doma, mogoče vsake toliko časa smo šle na kakšno kavico. Pa na sprehode ali kaj takšnega smo tudi šle, ki finančno ni terjalo veliko (JASMINA, 39 let).

Socialna opora v obliki neformalnega občasnega druženja s prijatelji, največkrat gre za bivše sodelavke, poteka preko telefonskih pogovorov, kavic ali prostočasnih aktivnosti, kot so sprehodi in kolesarjenje.

Z eno bivšo sodelavko se vsaj enkrat ne mesec dobiva na kavi, da malo poklepetava. Pa tudi drugače organiziramo kakšne skupne piknike, pa kolesarit greva skupaj in podobno (ALENKA, 53 let).

Po drugi strani je analiza pokazala, da želja po druženju z bivšimi sodelavkami po odpustitvi ni najbolj pogosta, saj z druženjem pride do obujanja stresne situacije in bolečine.

Z enimi sodelavkami imam stik po telefonu, saj se kdaj pokličemo, ampak če hočeš preboleti, moraš spremeniti svoj krog ljudi in svoj način življenja. Čisto stikov ne pretrgaš tako, da ne bi govorila s kom, ki ga srečam. Samo da bi pa iskala stik z njimi, to pa ne, ker bi bilo težje (CILKA, 51 let).

Družina in prijateljstvo kot nekakšna varnostna mreža posameznikom omogoča določeno pripadnost in oporo v različnih življenjskih situacijah. Pri tem pa socialni odnosi lahko omilijo stres in obvladanje krizne situacije, kot je nenadna izguba dela. Poleg tega pa ima socialna mreža pozitivne vplive tudi na dobro počutje in zmanjševanje depresije (Creed in Macintyre 2001, 325).

6.4.9 ZDRAVJE IN SPOPRIJEMANJE S STRESOM

V tekstilni industriji je potek dela dobesedno vpisan v telesa delavk (Vodopivec 2011a). Narava dela in prisilna drža imata tudi velik vpliv na zdravstveno stanje delavk. Intervjuvane delavke navajajo kot posledice dela v tekstilni industriji izjemno visoko pojavnost težav s hrbtenico, vratom, zapestjem, vkleščenim živcem in ostala mišično-kostna obolenja. Poleg tega je imelo zaradi velikih pritiskov na delu, mobinga in detektivskih nadzorov⁷ v času bolniške veliko žensk resne psihične težave.

Na Muri sem imela v vsakem predalčku tablete za živce, pa pri sebi, pa tudi, ko sem prišla domov, sem morala vzeti, saj so bili časi res kruti. Nisem tako močna osebnost, nisem vsega prenesla. Prizadelo me je, ko sem videla vse nepravice, ampak ne moreš si pomagati. To je bila edina rešitev – tabletki, potem je bilo bolje. Vse bolj enostavno (MARICA, 55 let).

Ko so delavke ostale brez zaposlitve, je ta travmatični dogodek prinesel začetni stres in depresijo (Bratina 1992, 63). Pri ženskah, ki so ostale dlje časa brezposelne oziroma so še danes, se je začetni intenzivni stres zmanjšal oziroma izginil, posledično se je tudi njihovo psihično počutje in zdravstveno stanje s časom izboljšalo (Clark 2006).

⁷ Številne delavke so opozorile na problem nenajavljenih prihodov inšpekcije, ki je včasih že na nehuman način preverjala, ali so delavke res opravičeno doma.

Sedaj sta se moje zdravje in počutje izboljšala. Bolezen je v mirovanju. Prej, ko sem delala, pa se je vedno stopnjevalo in slabšalo (BREDA, 42 let).

Od tistega časa, ko ne delam več, ne potrebujem tablet za živce. V sebi imam mir, duševni mir. Res sem veliko bolje (MARICA, 55 let).

Tudi stres ob neuspešnem iskanju zaposlitve se v tem primeru prilagodi in zmanjša (Clark 2006), ker posameznik ne čustvuje več tako močno.

Kjerkoli kaj vidim, pošljem prošnjo. Potem si pa mislim, možno da bo, možno ne bo. Kar bo, pa bo. Na začetku sem samo čakala, da bo. Potem pa vidiš po tolikih negativnih odgovorih, razgovorih, da je tako, kot če kupiš srečko (CILKA, 51 let).

Po drugi strani je ponovna zaposlitev, ki je prekinila kratkotrajno brezposelnost, vplivala na intervjuvanke, njihovo samopodobo in počutje zelo pozitivno.

Zdravstveno se jaz počutim veliko boljše. Ko sem bila doma brez dela, sem bila slabe volje, sitna, včasih sem sama sebi bila že pravi mali psihopat, kaj šele drugim. Nič mi ni bilo po volji, glava me je skozi bolela. Zdaj, ko spet delam, je pa vse lepo in prav (JASMINA, 39 let).

Vsak obremenilni življenjski dogodek postane izziv posamezniku tako, da ga mora obvladati s svojimi sposobnostmi, znanjem in močjo (Ule 1993, 123). Izguba dela je tesno povezana z razvojem obrambnega mehanizma različnih strategij spoprijemanja s stresom in tesnobo (Bratina 1992, 65–66). Pomemben element obvladavanja stresa je predvsem samoregulacija oziroma posameznikova volja pri udejanjanju svojih odločitev (Ule 1993, 130). Analiza je pokazala, da so se odpuščene delavke s stresom in šokom spoprijemale na različne načine, v glavnem pa so se osredotočale na aktivno reševanje problema brezposelnosti oziroma izgube financ za preživetje.

V začetnem obdobju je igral pomembno vlogo tudi zavod za zaposlovanje, ki je pripravil različne delavnice kot pomoč pri iskanju zaposlitve, programe izobraževanja in prekvalifikacije ter motivacijske delavnice. Po mnenju odpuščenih delavk lahko te delavnice razumemo kot pozitivna pomoč, po drugi strani pa kot dodatno izvajanje pritiskov in žaljitev, kjer so brezposelno osebo obravnavali kot »delomrzneža in te še bolj zafrustrirali« (BREDA, 42 let). Odpuščene delavke so se "spravile spet na noge" (TONIJA, 47 let) s tem, ko so redefinirale sam problem izgube dela in zmanjšale

občutek samopodcenjevanja. Tako so na novo postavile svoje življenjske cilje in počasi začele z udeležanjem novih odločitev, ki so pomembno vplivale tudi na njihovo samopodobo in počutje.

Razni predavatelji so nas začeli postavljati nazaj na noge. Tisto, ko ti dajo vedeti, da si nekaj le vreden, tudi če si bil mali delavec Mure, oziroma si ogromno vreden, ker si bil dober delavec. Potem začneš razmišljati, da bi nekaj še lahko delal v življenju. Tako sem se jaz začela z zeliščarstvom ukvarjati. Zdaj imam toliko poti odprtih, da lahko izbiram, kaj bom delala (TONIJA, 47 let).

Jaz sem se odločila, da če me odpustijo, bom najprej dokončala šolo do konca. Morala sem počakati leto dni, da sem prišla na vrsto. Zdaj sem maturirala. Sicer sem zdaj doma, ampak imam vsaj šolo dokončano in izpolnjeno željo (JANA, 46 let).

Višja izobrazba in prekvalificiranje poklica sta najpogostejši rešitvi pri iskanju nove zaposlitve in pozitivno vplivata na počutje. Strategije spoprijemanja, ki so usmerjene na obvladavanje emocij, se sprožijo nezavedno v obliki potlačenja problema, sanjarjenja, racionalizacije situacije itd. (Bratina 1992, 65) in kot take se v analizi intervjujev ne pojavljajo oziroma jih ni mogoče jasno zaslediti. V primeru trajne brezposelnosti ima lahko zelo pozitivne vplive na emocije in zaupanje vase zavestno pozitivno mišljenje, ki ga podrobneje obravnavam v naslednjem sklopu.

6.4.10 VERA IN UPANJE

V kriznih in čustveno obremenjenih situacijah lahko posameznik išče pomoč tudi v religiji. Iz analize je razvidno, da so sicer intervjuvane ženske verne in obiskujejo cerkev ob večjih praznikih, ampak zgolj dve sta svojo religioznost po izgubi dela prakticirali pogosteje in z namenom, da sta preseгли svoja bremena in na nek način poiskali upanje.

Vera mi veliko pomaga. Ko so me odpustili, sem vsak dan šla v cerkev. Zdaj pa vsako nedeljo, pa mogoče še vmes, če je kaj takšnega. Veliko mi pomeni. Me pomiri. Zdaj, ko sem se vozila delat na vrtnarijo, so na tej cesti proti Ljutomerju takšna sveta znamenja, križi. En križ je bil moj. Ko sem mimo vozila, sem vedno molila. Veliko mi pomeni. V življenju mi pomaga, pri zdravju, pri družini. To je takšna malenkost, ki mi je veliko pomenila (MARICA, 55 let).

Pri načinu premagovanja stresnih situacij ima velik pomen religioznost v smislu opravljanja neke vrste obredov, za katere se strateško odločimo (Bahovec

2009, 61). Analiza kaže, da je religioznost stvar zasebne sfere, zato se tudi vsaka posameznica sama odloči, kaj za njo pomeni religioznost. Pri tem se ta subjektivna religioznost prakticira preko različnih vrst osebnih obredov, ki zmanjšajo tesnobo.

Jaz mislim, da vsak človek v nekaj veruje. /.../ Gre za osebno stvar. Če mi je hudo ali težko, grem na grob k svojemu očetu, se mu tam razjočem in izpovem, pa si mislim, da mi bo lažje. Nekaj pač moreš imeti (ANA, 48 let).

Najbolj mi je všeč, da sem sama pri mojima kozicama. Med sabo menjavamo energijo, one me očistijo težav. To je ena takšna navezanosti. Ugotovila sem, da mi paše tam pri njih (TONIJA, 47 let).

Za iskanje miru grem v naravo. Slušalke v ušesa, glasbo na ves glas. Pa grem do Mure, kjer so take peš poti, kjer se lahko vozim tudi s kolesom (JASMINA, 39 let).

Ne glede, ali se posameznica obrača k tradicionalnim religijam ali pa poseže k subjektivnim oblikam obredovanja, vse aktivnosti povezuje zavestno pozitivno mišljenje s poudarkom na samouresničevanju kot najvišji človekovi psihološki potrebi (Luckmann v Bahovec 2009, 63). Pozitivno verovanje in čutenje je povezano tudi s posameznikovim boljšim počutjem.

Moja vera je taka, da si mislim, en dan je za nami, zdaj prihaja drugi. Veselim se dneva. Včasih se ga nisem. Pa si mislim. Vse tisto sem preživela, zdaj imam urejen ritem. Zdi se mi, da mi je veliko lažje (CILKA, 51 let).

Poleg tega pa lahko življenjske krize pomenijo tudi priložnost. Prinesejo lahko osebno rast, po njej lahko delavke spremenijo svoj pogled in videnje sveta, življenjsko filozofijo in okrepijo svojo zavest (Horvat 2003, 301).

Mislim si, nikoli ni tako slabo, da ne bi moglo biti slabše, ali pa nikoli tako dobro, da ne bi moglo biti še boljše. Po tem principu živim. Saj imaš kdaj slab dan, ko že vstaneš slabe volje, ampak najti moraš nekaj lepega, ker je življenje prekratko, da bi se z oslarijami ukvarjali. Pa na zdravje slabo vpliva (JANA, 46 let).

Sedaj, štiri leta po odpustitvi, se je percepcija izgube dela nekoliko spremenila. Izguba dela jih je naredil močnejše in jim postavila nove izzive v življenju.

Če se to ne bi zgodilo, bi jaz bila ena tistih žensk, ki so živele, delale in umrle v Muri. Zdaj pa bo moja zgodba imela še polno odstavkov po tem. /.../ Zdaj se mi je življenje zelo spremenilo in meni je bilo vse skupaj zelo dobrodošlo. /.../ To, kar sem zdaj naredila iz sebe, te drobne stvari, pa kako se ljudje zdaj pogovarjajo z mano. Moj otrok mi vedno reče, pa vidiš, kako te ljudje zdaj

spoštujejo, pa se s tabo posvetujejo, pa kako te cenijo in poslušajo, ko kaj razlagaš (TONIJA, 47 let).

6.5 SKLEPNA UGOTOVITEV

Percepcije dela pri odpuščenih delavkah vodijo v glavnem značilnosti sodobnega pomena dela in rutinskega delovnega procesa. Delo je v prvi vrsti zagotavljanje osnovnih finančnih sredstev za preživetje in vzdrževanje družinskih članov. Izkušnja dela je pomembna še iz drugih razlogov. Omogoča socialno interakcijo z drugimi ljudmi, da občutek koristnosti, trud je poplačan in delo je zagotovilo za zaposlenost večji del vsakdana.

Opravljanje nalog in doseganje uspešnosti se izključno navezujejo na normirani delovni proces. Z doseganjem norm oziroma preseganjem norm pride do občutka zadovoljstva in osebnega dosežka, ki je na koncu meseca nagrajen z višjo plačo. Istočasno je pa doseganje norm povezano z visoko požrtvovalnostjo. V intervjujih delavke poudarijo, da so prihajale na delo predčasno, po potrebi krajšale čas za malico in redno prihajale ob sobotah delat, ko je bilo treba. Kasneje je z uvedbo skupinskih norm v percepciji odpuščenih delavk prišlo do manjših plač, večje nepravilnosti »nagrajevanja« dela ter do pogostejših sporov in napetosti med njimi. Norme so povezane tudi z mobingom, strahom in živčnostjo ter na splošno z negativnim odnosom nadrejenih do delavk. Visok nadzor je spremljal delavke tudi v času bolniške odsotnosti, saj sta delo za strojem in prisiljena drža povod za številna telesna obolenja, zaradi katerih so bile delavke odsotne od dela. V primeru bolniške odsotnosti sta značilni dve sankciji, in sicer strog in reden nadzor v času, ko so bile doma, ter ob prihodu nazaj menjava rednega delovnega mesta z drugim, nepoznanim.

Z normiranim delom so večšine in kompetence konceptualizirane kot ekonomski faktor, saj jih lahko izmeriš, kupiš in tržiš (Vodopivec 2012 a). Tako se oblikuje tudi delavkina osebnost. Murine delavke niso bile samo delavke v proizvodnji, ampak so utelešale tekstilni obrat Mura. Z Muro so zrasle, oblikovale svoj vsakdan, zgradile svoj status in s tem zagotavljale vlogo vzornega delavca in državljana v družbi (Kaplan in Tausky 1974). Kljub temu pa razmišljanja o delu niso povezana s samouresničitvijo pri opravljanju svojega dela. Preprosto, nekvalificirano in rutinsko delo ne omogočata participacije v odločanju glede konkretnega delovnega procesa in glede produkcije na splošno. S tem, ko je bila delavki odzveva kontrola nad njenim delom, je bila odtujitev od dela večja (Šadl 2003). Delavka dela ne opravlja zaradi zadovoljstva in motivacije, ampak je svojo delovno silo primorana prodati, da lahko preživi. »Pravo« življenje se začne po zaključenem delu doma, v krogu družine

ali med prostočasnimi aktivnostmi. Vračanje domov k družini razumemo kot vračanje k pravemu sebi, odhod na delo pa kot (začasna) odpoved sebi (Ule 1993).

Tekstilna industrija je bila v Pomurju delovno intenzivna panoga, ki je zaposlovala pretežno nekvalificirane delavce ob relativno nizkih plačah (Smole 2009). Od leta 2000 naprej so se v tekstilni industriji začele pojavljati težave: nenehno padanje proizvodnje, izvoza in posledično tudi števila zaposlenih. Murino poslanstvo v Pomurju je omogočalo zaposlitvene možnosti in neodvisnost predvsem mladim ženskam. Pomurje je gospodarsko najmanj razvita regija v Sloveniji, v kateri so manjše možnosti izobraževanja in iskanja dela. Ta primanjkljaj se pozna predvsem pri nedokončanih srednjih ali poklicnih šolah in hitri zaposlitvi v Muri. Začetek v Muri je v percepciji pomenil tudi čakanje na pokojnino in varno izpolnitev delovne dobe. Zgodba Mure v krizi je začela najbolj odmevati leta 2009, ko so morali razglasiti stečajni postopek. Najbolj vidne posledice stečaja Mure so bile in so še vedno na trgu dela z velikim številom brezposelnih. Septembra leta 2009 je bilo v Pomurju prijavljenih 8028 brezposelnih oseb (Dora 2011). Ko je oktobra istega leta sledil stečaj Mure, je brezposelnost silovito naraščala. Največja je bila januarja 2010, ko so bili na zavodu za zaposlovanje prijavljeni 11.303 brezposelni (Dora 2011).

Zaradi zaposlitvene varnosti in eksistencialnega pomena dela v življenju je izguba dela pomenila močan stresni dogodek. Doživljanje izgube dela je potekal na več ravneh: psihološki, finančni, socialni in osebni. V začetni fazi so odpuščene delavke doživljale predvsem psihološke posledice, kot sta velik šok in stres (Slack 2007), še posebej, ker so bile dolga leta zaposlene in nepričakovano prvič odpuščene (Svetlik 1985). Poleg tega gre v primeru Murinih delavk za visoko stopnjo ekonomske odvisnosti od službe, v nekaterih primerih je od Murine plače živela cele družina. Stres je povzročala tudi visoka zaskrbljenost zaradi delovnih omejitev: nizka izobrazba, nizka usposobljenost, status starejšega delavca in invalidnost. Manjša zaposljivost, ki je v celoti odvisna od posameznika, pa pomeni manjše možnosti nadaljne zaposlitve.

V drugi fazi je sledila prizadetost delavkine identitete in samospoštovanja, ki je bila do sedaj konstruirana v odnosu do dela (Stenning 2005). Prisoten je bil občutek »razčlovečenosti«, izguba dostojanstva, samopodcenjevanje, občutek poklicne in psihološke nesposobnosti ter želja po izolaciji. V percepciji odpuščene delavke primerjajo svojo samopodobo s smetmi.

Počutila sem se kot zadnja smet brez vsega (JASMINA, 39 let).

Hudo je bilo, ker smo toliko let vlagali, zdaj smo pa navadne smeti (CILKA, 51 let).

Tako si se počutil kot kakšna smet, da te brcnejo (MARICA, 55 let).

Sedaj, ko gledam nazaj, je bila to zahtevna izkušnja, ker ugotoviš, da ni važno, ali delaš veliko ali si len, enako pristaneš na cesti kot ena smet (ALENKA, 53 let).

Tako kot Kafkov protagonist Gregor Samsa, ki umre v svoji sobi med kupom smeti, kot da je tudi sam smet, so odpuščene delavke videle v prispodobi smeti svojo podobo: neuporabna, nekoristna, dotrajana in odpadna. Prispodoba smeti kot izostrena podoba ničesa jasno kaže, da lahko izguba poklicne vloge povzroči resno grožnjo identitete. Nizki samopodobi hkrati sledita umik in socialna izolacija (Bratina 1992). V osnovi gre za prostovoljno izolacijo (Ule 2004), ker se delavka zaradi občutka krivde ne želi »zagovarjati« pred drugimi. Pri tem so pomembno vlogo odigrali partner ali mož, otroci, starši in najbližji prijatelji ali sosedi. Socialna opora zadovolji potrebo po pozitivnem ovrednotenju v očeh drugih ter da občutek uporabnosti in pripadnosti (Jahoda 1982).

Poleg ekonomske in psihološke komponente brezposelnosti se je z odpustitvijo spremenil tudi delavkin vsakdan. Ritem življenja se je spremenil z odsotnostjo redne zaposlitve ob določenem času. Prekinila se je tako ustaljena horizontalna kot tudi vertikalna dimenzija vsakdanjega življenja (Ule 1993), saj sta je prekinili življenjska vloga delavke in časovna determinanta rednega delavnika. Več časa ne pomeni več dnevnih aktivnosti. Ključna je re-organizacija dnevnega ritma dejavnosti. Že prej ustaljene dejavnosti ob delu so z re-ovrednotenjem postale novi okvir vsakdanjega ritma življenja. Pri odpuščenih delavkah, ki so bile na novo zaposlene, je prisotno dobro in v naprej načrtovanje poteka dneva. Organizacija dne se je normalno prilagodila zaposlenosti na delu, preostali čas pa so posvetile gospodinjskemu delu. Vikendi so namenjeni počitku, pospravljanju in času zase. V percepciji še vedno brezposelnih delavk so med glavnimi obveznostmi vsakdanjega življenja izpostavile skrb za zdravje (jemanje zdravil, razgibalne vaje, obisk zdravnika), kuhanje kosila za družinske člane, skrb za vrt in okolico ter vsa ostala gospodinjska dela, za katere skrbijo izključno same. Med obveznostmi spada tudi kontinuirano iskanje nove zaposlitve, vendar sedaj, ko dobijo negativen odgovor, niso več tako prizadete (Svetlik 1985). Vikendi imajo enako dinamiko kot dnevi med tednom. Lahko bi

pričakovali, da bi ženske manj trpele zaradi brezposelnosti, ker jim družinsko delo daje zaposlenost večino dneva (Šmitek 2005), vendar je občutek smisla in koristnosti, ki ga nudi zaposlitev zunaj doma, večji.

Prosti čas in ostale aktivnosti so omejene tako s finančnega kot psihološkega vidika. Brezposelna oseba nima finančnih sredstev za preživljanje prostega časa po svoji volji. Poleg tega pa zaradi nizke samopodobe nima želje po različnih aktivnostih. V percepciji prostega časa je poudarjen moment samote. Torej je prosti čas čas, ko so vse ostale obveznosti izpolnjene in si ga vzamejo zase. Med prostočasne aktivnosti spada igra z otroki (vnuki, sosedovi otroci), ker se nerade pogovarjajo in se lahko v igri odklopijo od svoje realnosti, sprehod s psom, kolesarjenje, počivanje, branje časopisov in v največji meri branje romanov. Branje ljubezenskih, zgodovinskih in podobnih romanov je sprostitev in razvedrilo, ki omogoča obvladati nekatere pritiske in napetosti, s katerimi se srečujejo pri opravljanju vsakdanjih aktivnosti. Gre za osebno izkušnjo, ki si jo ženska sama sebi podari, ker lahko pobegne v svoj fantazijski svet in zaposli svojo pozornost z nečim boljšim in lepšim (Radway 1991). Obiskovanje društev je za razliko od primarnih prostočasnih aktivnosti edino kolektivne in družabne narave. Članstvo v društvu daje brezposelni osebi občutek pripadnosti in v času srečanj spremeni ritem vsakdana.

Izguba dela je vsekakor stresni dogodek, ki postane posamezniku izziv. Pojavijo se občutne materialne, psihološke in socialne posledice, ki jih brezposelna oseba mora znati obvladati in s svojimi sposobnostmi mora razviti različne strategije spoprijemanja s posledicami (Ule 1993, Jahoda 1982, Wallace 2002). Najbolj očitna posledica brezposelnosti, ki jo beležijo že druge raziskave (Barrow 1986, Meert in drugi 1997, Wallace 2002), je po mnenju odpuščenih delavk finančna stiska, ki nastane ob izgubi rednega mesečnega dohodka. Primorane so zavestno zmanjšati porabo in razviti določene strategije v boju za preživetje. V percepciji odpuščenih delavk je najpomembnejše dejanje pri urejanju osebnih financ plačevanje položnic in kreditov. Pri tem gre za nekakšno vrsto odgovornosti do sebe in družbe, da lahko kolikor toliko pomirjeno živijo do naslednje položniške obveznosti. Po poravnanih obveznostih sledijo nakupi hrane za preživetje. Nakupi osnovnih živil so skrbno načrtovani, organizirani in običajno se izvajajo zgolj enkrat mesečno. Nakupuje se po principu »brez česa se ne da živeti«, pri tem so opravičena osnovna živila, kot so sol, sladkor, olje, medtem ko se meso in ribe kupuje redkeje. Pomemben faktor pri

nakupih je tudi sama trgovina, torej kje, kdaj in kaj je najcenejše. Zagotavljanje preživetja pa omogoča tudi domača pridelava zelenjave in sadja ter v redkih primerih tudi reja domačih živali. Vrt predstavlja v prvi vrsti prihranek in samooskrbo, istočasno pa je obdelava vrta obveznost, ki zahteva skrb vsak dan, a vpliva na dobro počutje. Strategije preživetja vključujejo tudi večja odrekanja, kot so manjša uporaba avtomobila, zmanjšanje nakupov oblačil in lepotnih storitev, zmanjšanje plačljivih prostočasnih aktivnosti in odpoved dopusta. Pri porabi finančnih sredstev imajo otroci prednost. Pri tem se izraža vloge matere in skrbnice, ki se trudi, da otrok ne občuti pomanjkanja.

Na družbeni ravni temelji spoprijemanje z igubo dela na socialni opori. Socialna mreža zajema stike, povezave med odpuščeno delavko in njenim ožjim in širšim socialnim okoljem. Socialno oporo sestavljajo mož ali partner, otroci, starši, bratje in sestre, prijatelji in sodelavke. Družinsko življenje je eden najpomembnejših segmentov v življenju (Švab, 2001), ker zagotavlja močno instrumentalno in emocionalno oporo. Socialna mreža prijateljev, sosedov in bivših sodelavk zadovoljuje potrebo po druženju in občutku pripadnosti. Pri tem emotivna socialna opora omili tesnobo in stres ter omogoča lažje obvladanje stresne situacije. Neformalno občasno druženje poteka preko telefonskih pogovorov, sprehodov ali ostalih prostočasnih aktivnosti in prinaša pozitivne vplive tudi na dobro počutje (Creed in Macintyre 2001).

Na posameznikovo sposobnost spoprijemanja s stresom in šokom ob odpustitvi vpliva širok spekter osebnih dejavnikov (Horvat 2003). Izsledki analize kažejo naslednje osebne vire spoprijemanja: samoregulacija in sposobnost obvladanja, redefiniranje problema, oblikovanje novih ciljev in udejanjaje novih odločitev. Aktivno reševanje problema je pogojeno z glavno skrbjo, in sicer čim hitrejšim zagotavljanjem finančnih sredstev za preživetje. Dobri del pri opolnomočenju je v začetni fazi odigral tudi zavod za zaposlovanje, ki je pripravil različne motivacijske delavnice in izobraževalne programe. Več (prostega) časa so odpuščene delavke izkoristile za nadaljevanje izobraževanja (dokončati srednjo šolo) ali za prekvalifikacijo poklica. Udeleževanje na raznih delavnicah in izobraževanjih zagotavlja zaposlenost ritma vsakdana, pozitivno vpliva na emocije in zaupanje vase, poleg tega pa zmanjša občutek samopodcenjevanja (Bratina 1992). Profesionalne zdravstvene pomoči sicer odpuščene delavke niso iskale, ker so najprej uporabile

lastne vire moči in poiskale pomoč pri svojih najbližjih. Poleg tega se je njihovo psihično počutje s prekinitvijo dela izboljšalo, zdravstveno stanje njihovih bolezni pa se je umirilo.

Posameznik je najbolj pogosto sam sebi najpomembnejši vir pomoči, saj se sam spopada s svojimi težavami in problemi (Horvat 2003). Ob tem razvije svoje sposobnosti spoprijemanja in postaja vse bolj samostojen v reševanju prihodnosti. Za mnoge predstavlja duhovnost življenjsko silo, ki prinaša celovitost našemu jazu in našim dejanjem (Sreš 2007). V opazovanem vzorcu je osrednja razsežnost verovanje v osebnega boga, obstoj neke vrste duha ali življenjske sile ter religiozno verovanje v krščanskega boga. Glede na vernost, obiskovanje verskih obredov in verovanje v osebnega boga je več kot očitno, da je vera v Sloveniji predvsem izraz kulturne tradicije (Rus in Toš, 2005) in osebne sfere. Ne glede, ali posameznica vzdržuje tradicionalno katoliško vero ali posega po subjektivnih oblikah obredovanja, je vedno poudarek na samouresničevanju kot najvišji človekovi psihološki potrebi (Luckmann v Bahovec 2009).

Raziskava je pokazala značilno percepcijo dela, ki zagotavlja osebno, socialno in ekonomsko eksistenco. Izguba dela je pomembni krizni dogodek, ki je vplival na odpuščeno delavko psihološko, emocionalno, socialno, ekonomsko in na ravni vsakdana. Daleč najbolj izpostavljena posledica odpustitve je novonastali finančni primanjkljaj – izguba plače. Finančno stanje tako neposredno zajeda stabilnost, samopodobo in psihično stanje, medtem ko posredno vpliva tudi na organizacijo vsakdana, izbor prostočasnih aktivnosti in oblikovanje preživetvenih strategij.

Če je delo v Muri pomenilo finančno varnosti in čakanje na pokojnino, je izguba rutinskega in monotonega šiviljskega dela predstavljal nov izziv, ki je odpuščene delavke (po treh letih) naredil močnejše in samozavestnejše. Zaradi odsotnosti pritiskov, mobinga in prisilne drže je njihovo zdravstveno stanje stabilnejše. Izguba dela je lahko tudi priložnost, ki lahko spremeni pogled na življenjski svet, vrednote in prinese osebno rast.

7 ZAKLJUČEK

Tako kot večina tekstilnih tovarn se je tudi Mura iz Murske Sobote znašla v krizi. Poslovno orientacijo čedalje bolj določa trg. Velika konkurenca povečuje selitev tekstilne proizvodnje v dežele s cenejšo delovno silo, zmanjšanje obsega proizvodnje za tuje partnerje pa vpliva na pomanjkanje dela in posledično visoko stopnjo brezposelnosti. Mura se je s temi težavami relativno težko spopadala, ker cena dela v Sloveniji ni konkurenčna, pa čeprav so bile plače Murinih delavk zelo skromne. Murina zgodba se je končala oktobra leta 2009, ko je podjetje kljub različnim predlogom ohranitve tekstilnega obrata razglasilo insolventnost in na sodišču predlagalo začetek stečajnega postopka. Delo je naenkrat izgubilo skupno 2635 delavcev in delavk.

Čeprav o brezposelnosti največkrat govorimo v številkah in odstotkih, pa posledice brezposelnosti segajo na vsa področja, od individualnega do socialnega, ekonomskega, lokalnega in državnega. Namen magistrske naloge je pokazati, kako gospodarske in politične spremembe v primeru Tekstilne industrije Mura na mikronivoju vsakdanjega življenja vplivajo na posameznika, konkretno na odpuščene tekstilne delavke, njihovo vsakdanje življenje, doživljanje izgube zaposlitve in oblikovanje preživetvenih strategij. Analiza polstrukturiranih intervjujev z enajstimi odpuščenimi Murinimi delavkami kaže na stresno doživljanje izgube zaposlitve in oblikovanje različnih strategij preživljanja za zagotavljanje osnovnih življenjskih potreb. V percepciji odpuščenih delavk je delo pomenilo sestavni del njihovega preživetja, življenjskega sveta in identitete. Delo je prineslo pozitivne učinke na socialne interakcije in mreženje ter časovno strukturiranje vsakdana in življenja. Hkrati pa je normiranost dela povzročala velike pritiske in stres na delavke. Delavke so svojo učinkovitost in samopodobo zreducirale na doseganje norm. V svojih očeh so bile »pridne« in »dobre« delavke, ker so vedno dosegle ali celo presegle normo. Takšno vzdrževanje pozitivne samopodobe je zelo močan motivator, ki človeka požene v začaran krog proizvodnje in kapitala.

Izguba dela je v percepciji intervjuvanih delavk pomemben stresni življenjski dogodek. Čeprav ima delo širšo eksistencialno pomembnost, je izguba dela pomenila v prvi vrsti izgubo »zaslužka za preživetje«. Zaradi finančne nesposobnosti morajo pomoč poiskati pri partnerju ali možu, (odraslih) otrocih in starših ter s tem postanejo

ponovno odvisni od nekoga. Tako finančna izguba vpliva na zmanjšanje telesne, duševne in socialne blaginje. Kar pomeni, da sta finančna obremenitev in stiska pomembna dejavnika, povezana s psihološkim in telesnim počutjem posameznika ter hkrati vir tesnobe in stresa pri kriznih dogodkih (Creed in Macintyre 2001). Delavke brezposelnost razumejo kot socialno negotovost, ki je odvisna od njihove osebnosti, socialnega ozadja, stopnje izobrazbe in stopnje zaposljivosti. Struktura odpuščenih Murinih delavk je neugodna za trg dela. Večinoma so to ženske s povprečno starostjo 46 let, brez strokovne izobrazbe in s statusom invalida. Pa tudi sicer je stopnja registrirane brezposelnosti v Pomurju bila po stečaju Mure 20,4 odstotkov (skoraj dvakratnik slovenskega povprečja), pri tem pa je Pomurje po številu brezposelnih invalidov na tretjem mestu v državi (Dora 2011). Odpuščane Murine delavke se vseh naštetih dejavnikov dobro zavedajo, zato sta njihova samopodoba in samospoštovanje še toliko bolj prizadeti. To pomeni, da se posameznica, ki v povprečju po več kot dvajsetih letih delovne dobe ne dela, počuti izgubljeno in družbeno nekoristno, kar posledično vodi do različnih psihofizičnih, kakor tudi družbenih stisk in problemov (Bratina 1992, Vodopivec 2011).

Poleg ekonomske in psihološke komponente brezposelnosti se je z odpustitvijo spremenil tudi delavkin vsakdan. Prekinila se je tako ustaljena horizontalna (vloga delavke) kot tudi vertikalna (urnik dela) dimenzija vsakdanjega življenja (Ule 1993). V percepciji delavk je ključno vlogo pri re-organizaciji dnevnega ritma odigral na novo oblikovan pomen določenih vsakodnevnih dejavnosti. Že prej ustaljene dejavnosti ob delu so z re-ovrednotenjem postale novi okvir vsakdanjega ritma življenja. V percepciji še vedno brezposelnih delavk so med glavnimi obveznostmi vsakdanjega življenja izpostavile skrb za zdravje (jemanje zdravil, razgibalne vaje, obisk zdravnika), kuhanje kosila za družinske člane, skrb za vrt in okolico ter vsa ostala gospodinjstva dela, za katere skrbijo izključno same. Glede strukture vsakdana odpuščenih delavk lahko ugotovimo, da so se ženske, ko so postale odvečna delovna sila, posvetile gospodinjstvem delu. Čeprav jim je delo doma dalo zaposlenost večino dneva (Šmitek 2005), je občutek smisla in koristnosti, ki ga nudi zaposlitev zunaj doma, večji. Poleg tega so pogrešale tudi družabne stike.

Izguba dela je vsekakor stresni dogodek, ki je postal posameznicam izziv. Zaradi občutnih materialnih, psiholoških in socialnih posledic so bile primorane s svojimi sposobnostmi oblikovati različne strategije spoprijemanja s posledicami

(Creed in Macintyre 2001, Wallace 2002). Najbolj pogosto so delavke same sebi najpomembnejši vir pomoči (Horvat 2003). Aktivno reševanje problema je pogojeno z glavno skrbjo, in sicer čim hitrejšim zagotavljanjem finančnih sredstev za preživetje. Ob tem so razvile svoje sposobnosti spoprijemanja. V boju za preživetje so bile primorane zavestno zmanjšati porabo svojega gospodinjstva. V percepciji odpuščenih delavk je najpomembnejše dejanje pri urejanju osebnih financ plačevanje položnic in kreditov, šele nato sledi nakup osnovnih živil, ki je skrbno načrtovan in organiziran. Pomemben faktor pri nakupih je tudi sama trgovina, torej kje, kdaj in kaj je najcenejše. Na posameznikovo sposobnost spoprijemanja na psihološki ravni ob odpustitvi vpliva širok spekter osebnih dejavnikov (Horvat 2003). Najbolj značilne osebne strategije so samoregulacija in sposobnost obvladanja, redefiniranje problema in udejanjanje novih ciljev. Pri tem emotivna socialna opora omogoča lažje obvladanje stresne situacije.

Če je v preteklosti država poskrbela za zaposlitev posameznika, danes mora za svoj položaj brezposelnosti poskrbeti posameznik sam. Ekonomski vidik je v najožjem možnem smislu (zreduciran na odstotke in številke) ključno zaznamoval našo percepcijo tudi na mikroravni vsakdanjega življenja. Odpuščene delavke se na finančni, socialni in osebni ravni borijo za preživetje. Same so prevzele odgovornost, da najdejo delo, čeprav brezposelnost ni bila stvar njihove osebne odločitve.

Glede na velikost vzorca pridobljenih podatkov ne moremo posploševati na celotno populacijo. Dejstvo je, da je do decembra 2009 delo izgubilo okoli 3000 Murinih delavk in delavcev, kar za Pomurje pomeni veliko več. To namreč niso le odpuščeni, temveč gre tudi za njihove družine in okolico. Ljudje na različne načine doživljajo brezposelnost in raziskave, ki preučujejo posledice, ki jih izguba zaposlitve pusti na posamezniku, dajejo velik poudarek na makroekonomske dejavnike (McKee 2006, Clark 2006). Le malo pozornosti je namenjeno vprašanju, kako izgubo službe doživljajo posamezniki v svojem vsakdanjem življenju in kakšne strategije preživljanja v tem času oblikujejo. Zato bi bilo pomembno v takšnih primerih množične izgube dela v določeni manj razviti regiji raziskovati učinke brezposelnosti tudi na mikroravni življenjskih praks in strategij preživetja. O brezposelnosti se razmišlja zgolj z vidika storilnosti in finančnih izgub. Z raziskavami na mikroživljenjskih praksah bi država s svojimi pristojnimi institucijami lahko poskrbela za bolj usmerjeno finančno, socialno in medicinsko pomoč.

8 LITERATURA

- Bagon, Judita. 1991. *Poti do dela in zaposlitve*. Ljubljana: Panta Rhei.
- Barrow, Christine. 1986. Finding the Support: A Study of Strategies for Survival. *Social and Economic Studies* 35 (2): 131–176.
- Blanchard, Olivier in Lawrence F. Katz. 1996. What we know and do not know about natural rate of unemployment. *Journal of Economic Perspective* 11 (1): 51–72.
- Bohak, Janko. 1982. Psihofiziološki vidiki brezposelnosti. *Znamenje* 6: 516–527.
- Bole, Velimir, Jože Mencinger, Franjo Štiblar in Robert Volčjak. 2008. V *Gospodarska gibanja*, ur. Mencinger Jože, 24–39. Ljubljana: EIPF.
- Boštjančič, Eva. 2005. Delo kot vrednota, pomen, struktura in odnos do dela. *Kadri* 11 (14): 1–4.
- Bahovec, Igor. 2009. *Postmoderna kultura in duhovnost: religioznost med new agem in krščanstvom*. Ljubljana: Inštitut za razvojne in strateške analize.
- Bratina, Aleksander. 1992. Izguba zaposlitve in brezposelnost – bitka s stresom. *Psihološka obzorja* 1 (1). Dostopno prek: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-U45EMRCW/> (28. januar 2011).
- Cink, Tanja. 2007. Kakovost življenja prejemnikov socialne pomoči: primer občine Nova Gorica. *Socialno delo* 46 (6): 303–313.
- Clark, E. Andrew. 2006. *A Note on Unhappiness and Unemployment Duration*. Bonn: Institute for the Study of Labor.
- Crees, A. Peter in Sean R. Macintyre. 2001. The Relative Effects of Deprivation of the Latent and Manifest Benefits of Employment on the Well-Being of Unemployed People. *Journal of Occupational Health Psychology* 6 (4): 324–334.
- Črnič, Aleš. 2001. Teorija in praksa definiranja religije. *Teorija in praksa* 37 (6): 984–103.
- Dora, Milena. 2011. Po stečaju Mure v Pomurju prvič manj kot 9000 brezposelnih. V *Dnevnik*, 27. september. Dostopno prek: <http://www.dnevnik.si/clanek/1042475670> (28. oktober 2012).
- Edin, Kathryn in Laura Lein. 1997. *Making Ends Meet: How Single Mothers Survive Welfare and Low-Wage Work*. New York: Russell Sage Foundation.
- Evropska komisija. 2007. *Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (EKČP)*. Ljubljana: IDC Sveta Evrope.
- Filipović, Maša. 2005. Analiza koncepta družbena kohezija skozi prizmo ločitve vsakdanjega sveta in sistema. *Družboslovne razprave* XXI (48): 159–175.
- Geller, Uri. 2000. *Moja skrita moč uma*. Radovljica: Didakta.
- Giddens, Anthony. 2001. *Sociology*. Oxford: Blackwell.
- Goffman, Erving. 1963/2008. *Stigma: zapiski o upravljanju poškodovane identitete*. Maribor: Aristej.
- Grint, Keith. 1991/2005. *The Sociology of work: Introduction*. Cambridge: Polity Press.

- Hammerschlag, A. Carl in Howard D. Silverman. 2000. *Zdravilni obredi: oblikovanje osebnih obredov za duhovno, čustveno, telesno in umsko zdravje*. Nova Gorica: Eno.
- Haralambos, Michael in Martin Holborn. 2001. *Sociologija: Teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.
- Haylett, Chris. 2003. Culture, Class and Urban Policy: Reconsidering Equality. *Antipode* 35 (1): 55–73.
- Hlebec, Valentina in Tina Kogovšek. 2003. Konceptualizacija socialne opore. *Družboslovne razprave* XIX (43): 103–125.
- Horvat, Zlatka. 2003. Paradigma vseživljenjskega razvoja in spoprijemanja s spremembami. *Socialna pedagogika* 7 (3): 275–314.
- Hrovatin, Nevenka. 2000. *Uvod v gospodarstvo*. Univerza v Ljubljani: Ekonomska fakulteta.
- Ignjatović, Miroljub. 2002. *Družbene posledice povečanja prožnosti trga delovne sile*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Harpaz, Izthak in Xuanning Fu. 2002. The structure of the meaning of work: A relative stability amidst change. *Human Relations* 55 (6): 639–668.
- Izboljšanje delovnega okolja*. 2012. Dostopno prek: <http://www.izboljsanje-delovnega-okolja.si/> (28. oktober 2012).
- Jahoda, Marie. 1982. *Employment and Unemployment: A Social-Psychological Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jamnik, Rajko. 1985. *Teorija iger*. Ljubljana: DMFA založništvo.
- Kaplan, H. Roy in Curt Tausky. 1974. The Meaning of Work among the Hard-Core Unemployed. *The Pacific Sociological Review* 17 (2): 185–198.
- Keynes, John Maynard. 1936/2006. *Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Kresal, France. 1976. *Tekstilna industrija v Sloveniji*. Ljubljana: Založba Borec.
- Kovač, Bogomir. 2009. Mura, slovenski GM. *Mladina* 26. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/47584/> (28. januar 2011).
- Kvale, Steinar in Svend Brinkmann. 2009. *InterViews: Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing*. London: Sage Publication.
- Lebar, Andrej. 2003. *Razvoj kolekcije blagovne znamke e.mura*. Diplomsko delo. Maribor, Univerza v Mariboru, Visokošolski študij.
- Malačič, Janez. 1995. *Faktorji gospodarskega razvoja*. Ljubljana: Zavod za makroekonomske analize in razvoj.
- McKee, Ryan. 2006. *Job Loss*. Dostopno prek: http://www.sage-ereference.com/careerdevelopment/Article_n149.html (28. januar 2011).
- Mencinger, Jože. 2009. Razprodaja premoženja in gospodarska kriza. V *Gospodarska gibanja*, ur. Mencinger Jože, 16–23. Ljubljana: EIPF.
- Meert, Henk, Pascale Mistiaen in Christian Kesteloot. 1997. The geography of survival: household strategies in urban settings. *Tijdschrift voor Economische en Social Geografie* 88 (2): 169–181.

- Milanovič, Tanja. 2008. Kako ravnati, če izgubite službo. *Finance*, 12. september. Dostopno prek: <http://www.finance.si/223127/Kako-ravnati-če-izgubite-službo> (28. januar 2011).
- Mill, John Stuart in Harriet Taylor. 1869/2005. *Podrejenost žensk*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- MOV, international research team. 1989. The meaning of working. *Journal of Organizational Behavior* 10 (1): 97–98.
- Mühleisen, Martin in Klaus F. Zimmerman. 1994. New Patterns of Labour Mobility: A panel analysis of job change and unemployment. *European Economic Review* 38: 793–801.
- Neubauer, Sonja. 2011. *Odpoved pogodbe o zaposlitvi zaradi stečaja na primerih Murinih delavk*. Diplomsko delo. Maribor: Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta.
- Nordas, Hildegunn Kyvik. 2004. *The Global Textile and Clothing Industry post the Agreement on Textiles and Clothing*. Dostopno prek: http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/discussion_papers5_e.pdf (28. januar 2011).
- Olafsson, Olafur in Per-Gunnar Svensson. 1986. Unemployment-related lifestyle changes and health disturbances in adolescents and children in the western countries. *Soc Sci Med* 22 (11): 1105–1113.
- Pačnik, Tone. 1995. *Kaj storim, ko ostanem brez službe?* Ljubljana: Ara.
- Pahl, E. Raymond. 1987. Does Jobless Mean Workless? Unemployment and Informal Work. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 493: 36–46.
- Radway, Janice. 1991. Branje romanc kot dejanje. Pobeg in pouk. V *Ženski žanri in množično občinstvo v sodobni kulturi*, ur. K.H. Vidmar, 427–473. Ljubljana: ISH.
- Recko, Nataša. 2010. *Reševanje podjetja v krizi na primeru podjetja Mura d.d.* Diplomsko delo. Maribor: Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta.
- Peston, Robert. 2012. *How Do We Fix This Mess? The Economic Price of Having It All and the Route to Lasting Prosperity*. Edinburgh: Hodder & Stoughton.
- Rus, Veljko. 1996. *Sociologija dela: materiali*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Rus, Veljko in Niko Toš. 2005. *Vrednote Slovencev in Evropejcev*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Sackmann, Reinhold. 2001. Unemployment and social mobility in East Germany. *International Journal of Sociology and Social Policy* 21 (4/5/6): 92–117.
- Senjur, Marjan. 2001. *Makroekonomija majhnega odprtega gospodarstva*. Maribor: MER-MER Evrocenter.
- 2009. Ni ključno vprašanje, kaj je z Muro, temveč kaj je z državo. *Mladina* 30. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/47818/ni-kljucno-vprasanje-kaj-je-z-muro-temvec-kaj-je-z-drzavo/> (28. januar 2011).
- Sherman, Jennifer. 2006. Coping with Rural Poverty: Economic Survival and Moral Capital in Rural America. *Social Forces* 85 (2): 891–913.
- Shiller, Robert J. 2008. *The Subprime Solution: How Today's Global Financial Crisis Happened, and What to Do about It*. Princeton: Princeton University Press.

- Slack, Kelley J. 2007. Job Security Insecurity. V *Encyclopedia of Industrial and Organizational Psychology*, ur. Steven G. Rogelberg. Dostopno prek: http://www.sage-ereference.com/organizationalpsychology/Article_n172.html (26. oktober 2011).
- Slovenska tekstilna tehnološka platforma. 2006. *Strateška raziskovalna agenda 2007-2013*. Litija: Industrijski razvojni center slovenske predilne industrije.
- Smole, Jože in Jožica Weissbacher. 2007a. Analiza poslovanja družb tekstilne, oblačilne in usnjarsko predelovalne industrije v letu 2004. Dostopno prek: http://www.gzs.si/slo/panoge/zdruzenje_za_tekstilno_oblacilno_in_usnjarsko_predelovalno_industrijo/predstavitev/analize_poslovanja/arhiv_2000_2004 (28. januar 2011).
- 2007b. Poslovanje tekstilne in oblačilne industrije EU v letu 2006. Dostopno prek: http://www.gzs.si/slo/panoge/zdruzenje_za_tekstilno_oblacilno_in_usnjarsko_predelovalno_industrijo/predstavitev (28. januar 2011).
- Smole, Jože. 2009. Stanje in prihodnost slovenske in evropske oblačilne industrije. Dostopno prek: http://www.gzs.si/slo/panoge/zdruzenje_za_tekstilno_oblacilno_in_usnjarsko_predelovalno_industrijo/45986 (28. januar 2011).
- Smrke, Marjan. 2000. *Svetovne religije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Sors, George. 1996. Kapitalistična grožnja. *Časopis za kritiko znanosti* XXIII (176): 139–155.
- STA. 2009. Mura skozi čas (kronologija), *STA* 1. oktober. Dostopno prek: <http://www.sta.si/vest.php?id=1430118> (28. januar 2001)
- Stefančič, Marcel Jr. 2009. Slovenska delavka. *Mladina* 51. Dostopno prek: http://www.mladina.si/medn/200951/slovenska_delavka (25. oktober 2010).
- Stenning, Alison. 2005. Where is the Post-socialist Working Class? Working-Class Lives in the Space of (Post-)Socialism. *Sociology* 39 (5): 983–999.
- Svetlik, Ivan. 1985. *Brezposelnost in zaposlovanje*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Svetlik, Ivan in Nada Zupan (ur.). 2009. *Menedžment človeških virov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Šadl, Zdenka. 2003. Alienacija v starih in novih (pre)oblekah: sodobna relevantnost Marxove teorije odtujenega dela. *Družbene razprave* XIX (44): 75–91.
- Šinkovec, Janez. 1996. *Pravna, demokratična in socialna država*. Ljubljana: NUK.
- Šmitek, Jana. 2005. Revščina, ženske in zdravstvena nega. Dostopno prek: http://www.obzornikzdravstvenenege.si/Celoten_clanek.aspx?ID=6f3fcbd0-5f5d-43a3-96b7-fdf99e61ebb0 (28. januar 2011).
- Štiblar, Franjo. 2008. *Svetovna kriza in Slovenci: kako jo preživeti?* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Trebše, Mirjam. 2006. Analiza dobrih in slabih praks na področju kolektivnih odpustov v RS. *Industrijska demokracija* 9: 12-17. Dostopno prek: http://www.profil.si/docs/Profil_v_medijih/Industrijska_demokracija.pdf (28. januar 2011).
- TV Slovenija, 1. program 2013. *Odmevi*. Ljubljana, 8. julij.

- Ule, Mirjana. 1993. *Psihologija vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- 1998. Od dominacije potreb k stilizaciji življenja. *Časopis za kritiko znanosti* 26 (189): 103–116.
- 2004. *Socialna psihologija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Ule, Mirjana in Vlado Mihelj. 1995. *Pri(e)hodnost mladine*. Ljubljana: DZS, Ministerstvo za šolstvo in Urad Republike Slovenije za mladino.
- Ule, Mirjana in Metka Kuhar. 2003. *Mladi, družina, starševstvo: spremembe življenjskih potekov v pozni moderni*. Ljubljana: FDV.
- Ule, Mirjana, Tanja Rener, Tjaša Žakelj, Metka Kuhar in Valentina Hlebec. 2003. *Tipi družin in socialne mreže (Raziskovalna naloga)*. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.
- Vodopivec, Nina. 2007. *Labirinti postsocializma: Socialni spomini tekstilnih delavk in delavcev*. Ljubljana: ISH.
- 2011a. Predilnica Litija in njeni ljudje. *Iz zgodovine Litije in okolice* 59 (3): 731–742.
- 2011b. Industrijska dediščina in tekstilne delavke. *Kulturna dediščina industrijskih panog: 11. Vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo*, ur. Alena Černelič Krošel, Željka Jelavić in Helena Rožman, 228–240. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- 2012a. Dovolj je! Nismo številke, ljudje smo!: industrijski delavci in posledice sodobnega prestrukturiranja. V *Antropološki vidiki načinov življenja v mestih*, ur. Jaka Repič in Jože Hudales, 207–221. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- 2012b. Preoblikovanje tovarniških režimov in nove delavske subjektivitete. *Borec: revija za zgodovino, literaturo in antropologijo* 64 (685/689): 178–199, 342–343.
- Vrišek, Igor. 2008. Slovenska industrija po osamosvojitvi. *IB revija* 2: 65–86.
- Wallace, Claire. 2002. Household Strategies: Their Conceptual Relevance and Analytical Scope in Social Research. *Sociology* 36: 257–292.
- Webley, Paul. 2000. *Economic Psychology of Everyday Life*. London: Psychology Press.
- Zavrtanik-Zimic, Simona. 2000. Koncept 'družbene izključenosti' v anali marginalnih etničnih skupin. V *Teorija in praksa* 37 (5): 832–848.
- Zukin, Cliff, Carl Van Horn in Charley Stone. 2011. *Out of Work and Losing Hope: The Misery and Bleak Expectations of American Workers*. New Jersey: Rutgers, The State University of New Jersey.

**PRILOGA A: ANALIZA POGOSTOSTI UPORABE BESED: GOSPODARSTVO
IN POLITIKA**

	4	5	6	7	8	9	10	11
Mura	61	53	51	51	68	905	460	397
stečaj	0	6	2	5	0	618	342	173
upravitelj	4	2	0	0	0	57	75	80
davčn	5	65	30	0	1	51	15	6
davk	4	29	20	2	3	34	7	2
davek	2	5	6	0	0	3	2	0
lastnik	8	17	4	11	10	360	63	69
lastnic	2	0	0	2	0	41	3	33
vodstv	4	5	6	9	10	257	56	33
uprav	69	92	60	134	102	860	295	166
direktor	34	54	66	85	83	321	152	161
predsednik	37	33	52	83	73	685	264	135
sindika	30	8	10	2	115	591	84	10
naročil	1	3	2	2	3	92	15	14
proizvodnj	19	39	18	22	16	215	31	41
investicij	27	21	19	14	3	78	51	52
brezposeln	24	2	3	5	29	218	65	34
partnerji	3	1	12	3	5	179	129	171
dobiček	8	16	16	12	8	24	6	14
izgub	19	18	13	14	28	139	36	23
težav	22	24	19	21	9	112	38	20
kriz	0	1	0	3	14	278	64	13
likvidnost	5	2	2	0	4	20	8	0
prestrukturiranje	4	6	1	0	1	56	7	2
odpuščanje	1	0	0	0	3	5	10	10
odpuščeni	0	0	0	0	0	16	8	9
odpoved	1	0	1	5	2	69	32	0
odpravnin	1	0	0	2	2	46	30	9
prispevk	6	6	3	4	1	81	28	1
plač	30	78	40	32	66	645	202	88
zavarovanj	2	4	4	1	1	33	7	2
	433	590	460	524	660	7089	2585	1768

**PRILOGA B: ANALIZA POGOSTOSTI UPORABE BESED: ŽIVLJENJE
DELAVK IN DELAVCEV**

	4	5	6	7	8	9	10
delavec	34	30	23	16	62	1162	391
delavk	1	2	0	1	1	57	10
zaposlen	62	50	16	31	70	457	69
šivilj	1	3	0	2	1	7	8
nadur	0	0	0	0	0	0	0
pritisk	3	1	0	1	11	20	4
delovnik	0	0	0	0	0	11	0
normativ	2	0	0	0	0	5	1
prisilna drža	0	0	0	0	0	0	0
bolečin	0	0	0	0	0	0	0
psihičn	0	0	0	0	0	0	0
zdravj	7	14	7	2	0	8	4
zdravstve	4	1	1	1	1	21	4
družina	0	0	0	0	0	9	2
položnic	0	0	0	0	0	0	0
	114	101	47	54	146	1757	493

PRILOGA C: DEMOGRAFSKA ANKETA

INTERVJU ŠT. ____

Katerega leta ste rojeni? _____

Kraj bivanja?

- A) vas, podeželje
- B) manjši kraj
- C) večji kraj
- D) predmestje
- E) mesto

Izobrazba:

- A) nedokončana osnovna šola
- B) dokončana osnovna šola
- C1) dokončana poklicna šola
- C2) dokončana srednja šola
- D) dokončana višja šola
- E) visoka ali univerzitetna izobrazba
- F) specializacija, magisterij, doktorat

Vaš zakonski stan?

- A) Sem poročena.
- B) Živim v zunajzakonski zvezi.
- C) Sem samska.
- D) Sem razvezana.
- E) Sem vdova.
- F) Drugo _____

Koliko otrok imate?

- A) 0
- B) 1
- C) 2
- D) 3
- E) 4
- F) 5 ali več

S kom živite v skupnem gospodinjstvu?

- A) samo mož ali partner
- B) mož in otroci
- C) pri njegovih starših
- D) pri mojih starših
- E) drugi sorodniki
- F) drugo _____

Živite v samostojni hiši, stanovanju? Približno koliko m²?

Kakšen je vaš trenutni delovni status?

- A) brezposelna,
- B) nezaposlena (gospodinja, študentka),
- C) zaposlena,
- D) samozaposlena,
- E) upokojena
- F) invalidsko upokojena

Kakšen je trenutni delovni status vašega moža, partnerja?

- A) brezposelna,
- B) nezaposlena (gospodinja, študentka),
- C) zaposlena,
- D) samozaposlena,
- E) upokojena
- F) invalidsko upokojen

Vaša trenutna oz. zadnja zaposlitev? _____

Koliko let skupne delovne dobe imate? _____

Kaj in kje ste delali? _____

Koliko let ste delali za Muro d.d. ali njene podružnice? _____

Katero delo/dela ste točno opravljali vsa ta leta v Muri d.d.?

Kakšen je bil vaš delovni čas?

- A) fiksni delovni čas – izmensko delo
- B) fiksni delovni čas – samo dopoldne
- C) fiksni delovni čas – samo popoldne
- D) gibljiv delovni čas
- E) drugo

Koliko ur ste v povprečju delali na dan? _____

Kakšne norme so bile? _____

Koliko časa ste namenili za malico in krajše odmore? _____

Ste delali kdaj tudi med vikendi, torej ob sobotah in nedeljah? _____

Kako pogosto? _____

Kdaj ste bili odpuščeni? Mesec, leto: _____

Povprečen mesečni dohodek vašega gospodinjstva? _____

Povprečni mesečni stroški? _____

PRILOGA Č: VPRAŠALNIK

DELOVNO OKOLJE

Vaša delovna pot (kako in kje ste začeli, nadaljevali itd)?

Kako bi opisali vašo službo, delo v Muri?

Kaj za vas pomeni delo? (je to za vas vir zaslužka, v delu uživata, se počutite zaradi dela koristnejši, varnejši, samoizpopolnjeni)

Kakšna je bila delovna atmosfera v Muri – pozitivna, ste se delavci med sabo dobro razumeli, ste se z veseljem vračali delat vsak dan?

Bi lahko opisali vaš delovni prostor – halo, v kateri ste delali (velikost, št. strojev, delavcev, temperatura, prezračevanje itd.)?

Kako ste se razumeli s sodelavci? Ste postali prijatelji? Ste se s sodelavci družili med pavzami, po delu? Ko je prišlo do kakšnega problema z nadrejenimi ste držali skupaj?

Kakšen odnos ste imeli z nadrejenimi? Ste bili prijatelji? Ste se z njimi družili izven službenih obveznosti?

IZGUBA DELA

V Muri so večkrat odpuščali, kako so vas obveščali o tem? So vas na to pripravili?

Kakšno je bilo vzdušje na delu, ko sta čakali na morebitno odpoved?

Se spominjate dne, ko ste izgubili delo? Kako ste se počutili?

Ste pričakovali? Ste se že pripravljali, kako bo, če izgubite delo?

Se vam zdi pravično?

Ste se počutili manjvredno, ko ste ostali brez dela? Ste imeli občutek, da na vas ljudje drugače gledajo, ker ste izgubili delo?

Kako so vaši najbližji sprejeli, da ste izgubili delo?

Kdo vam je bil v največjo pomoč, oporo?

Kaj vas je najbolj skrbelo, česa ste se bali?

Ali ste bili v času brezposelnosti vključeni v katerega od programov zavoda za zaposlovanje (javna dela, izobraževanje, usposabljanje)?

Ko gledate zdaj za nazaj, kam bi postavili to izkušnjo v vaš življenjski tok?

FINANCE

Kdo skrbi za finance v vaši družini?

Ko ste postali brezposelni, ste spremenili odnos do denarja?

Čemu ste se najprej odrekli (npr. obisk frizerja, počitnicam itd.)? Kaj vse ste morali zmanjšati – npr. nakupi, začeli paziti na porabo elektrike, vode?

Kaj oz. kdo je za vas poglavitni vir sredstev za preživljanje (socialna podpora, partner, otroci)? Ste se morali zadolžiti, vzeti kredit, izposoditi si denar?

Koliko pridelate doma, koliko kupujete?

Pazite kaj in kje kupujete? Kaj običajno kuhate, da bolj »poceni« pridete skozi?

Ali skrbno zapisujete vsakodnevno porabo, vse prejemke in izdatke? Kako načrtujete, da pridete skozi mesec?

DRUŽINA IN OTROCI

Skrbite za vaše otroke v celoti za njih?

Kako se razumete z možem? O čem se najbolj pogosto skregate?

Ste se večkrat skregali v obdobju, ko ste izgubili službo ali še med delom?

Kako si z možem delita delo doma? (kuhanje, pospravljanje, likanje, pranje, vrt in zelenica okrog hiše)

Kdo ima glavno besedo pri odločanju: vi ali vaš mož, partner?

Kako se razumete z otroki? Vam pomagajo pri gospodinjskih delih, pri finančah? Obiskujejo šolo, delajo?

Glede česa se največkrat sporečete z otroki?

MOJ DAN

A lahko opišite svoj dan?

Kdaj vstanete, kaj običajno najprej naredite?

Kako si organizirate dan?

Če ste brezposelna, ali aktivno iščete delo?

Ali preživite vikend enako kot dneve med tednom?

Ste zadovoljni s svojim življenjem ta hip? Na kaj ste najbolj ponosni? Kaj najbolj pogrešate, si želite, da bi bilo drugače?

ZDRAVJE, PSIHA

imate zaradi narave dela tekstilne delavke, kakšne zdravstvene težave? Se vam je zdravje po izgubi dela, kaj izboljšalo ali kaj poslabšalo?

Ali kadite? Če, ste med delom oz. izgubo dela kadili več ali manj kot sedaj?

Kaj se je spremenilo, ko ste bili odpuščeni? Ste pod manjšim ali večjim stresom?

Kako to doživljate?

Se počutite manj sposobni in koristni?

Ste doživeli šok in krizo?

Ste potrebovali zunanjo pomoč strokovnjakov?

Ste imeli cilj že za naprej? Kaj vas je motiviralo?

PRIJATELJSTVO

Koliko prijateljev, prijateljic imate?

So to družinski prijatelji, prijateljice že od malih nog, sosede, sodelavci?

Imate s sosedi dobre odnose, si pomagata, se družite?

Ste se ob izgubi dela manj ali več družili s svojimi prijatelji?

S sodelavci ostali v stikih, si pomagata, se obiščeta? O čem običajno govorite?

Kdo vam je bil od prijateljev vse pripravljen priskočiti na pomoč?

Kakšen pomen ima opravljanje? Ali želite vedeti »novosti« iz Murinih delavnic, od delavk, ki so še ostale?

VERA

Ste verni?

Pogosto zahajate v cerkev?

Ko ste postali brezposelni, ste pogostejše zahajli v cerkev?

Kako vas vaša vera uči, da je treba preživeti?

Vam je vera dala nova upanja, zaupanje v sebe?

PROSTI ČAS

Ali imate kaj prostega časa?

Kaj običajno počnete v tem času?

Kaj za vas predstavlja prosti čas?

Imate kaj časa samo zase? Kaj takrat počnete? Kam greste?

Kdaj ste bili nazadnje na počitnicah? Ste bili z otroki?

Kolikokrat na dan, teden gledate TV, poslušate radio in kaj najraje gledate, poslušate?

Ali berete časopise, katere? Ali berete knjige, kakšne? Ste včlanjeni v knjižnico?

Hodite na veselice, sejme, toplice?